

**BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI HUZURIDAGI PEDAGOG
KADRLARNI QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING
MALAKASINI OSHIRISH MINTAQAVIY MARKAZI**

**PEDAGOGNING KASBIY
KOMPETENSIYALARNI
RIVOJLANTIRISH**

2026

**Adizov B.R. pedagogika fanlari doktori,
professor.**

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI HUZURIDAGI PEDAGOG
KADRLARNI QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING
MALAKASINI OSHIRISH MINTAQAVIY MARKAZI**

Barcha yo‘nalishlar uchun

**“PEDAGOGNING KASBIY
KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH”**

moduli bo‘yicha

O‘QUV–USLUBIY MAJMUA

Buxoro – 2026

Modulning o'quv-uslubiy majmuasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 27-dekabrdagi 485-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan o'quv dasturi va o'quv rejasiga muvofiq ishlab chiqilgan.

Tuzuvchi: **B.R. Adizov** - pedagogika fanlari doktori, professor.

Taqrizchi: **Sh.Sh. Olimov** - pedagogika fanlari doktori, professor.

**O'quv -uslubiy majmua Buxoro davlat universiteti Ilmiy
Kengashining qarori bilan nashrga tavsiya qilingan
(2025 yil "30" dekabrdagi 5-sonli bayonnoma)**

MUNDARIJA

ISHCHI DASTUR.....	6
NAZARIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI.....	16
AMALIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI.....	119
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.....	145
GLOSSARIY	147
NAZORAT SAVOLLARI.....	

ISHCHI DASTUR

ISHCHI DASTUR

Kirish

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan “2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar Strategiyasi”da milliy kadrlarning raqobatbardoshligi va umumjahon amaliyotiga asoslangan oliy ta‘lim milliy tizimining sifati oshishiga, Bolonya jarayoni ishtirokchi mamlakatlari diplomlarini o‘zaro tan olishga, o‘qituvchi va talabalar bilan almashuv dasturlarini amalga oshirishga ko‘maklashuvchi 1999 yil 19- iyundagi Bolonya deklaratsiyasiga qo‘shilish masalasini ko‘rib chiqish belgilab qo‘yilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-son Farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”da oliy ta‘lim jarayonlariga raqamli texnologiyalar va zamonaviy o‘qitish usullarni joriy etish, yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb etish, korrupsiyaga qarshi kurashish, muhandislik-texnik ta‘lim yo‘nalishlarida tahsil olayotgan talabalar ulushini oshirish, kredit-modul tizimini joriy etish, o‘quv rejalarida amaliy ko‘nikmalarni oshirishga qaratilgan mutaxassislik fanlari bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar ulushini oshirish bo‘yicha aniq vazifalar belgilab berilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentning 2019 yil 8 oktyabrdagi Farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta‘lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”ga ko‘ra mamlakatdagi oliy ta‘lim bilan qamrov darajasini oshirish, xalqaro standartlar asosida yuqori malakali, kreativ va tizimli fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan kadrlar tayyorlash, ularning intellektual qobiliyatlarini namoyon etishi va ma‘naviy barkamol shaxs sifatida shakllanishi uchun zarur shart-sharoit yaratish belgilangan. Shuningdek, mamlakatimizning barcha sohalarida islohotlarni amalga oshirish, odamlarning dunyoqarashini o‘zgartirish, yetuk va zamon talabiga javob beradigan mutaxassis kadrlarni tayyorlashni hayotning o‘zi taqozo etmoqda. Respublikada ta‘lim tizimini mustahkamlash, uni zamon talablari bilan uyg‘unlashtirishga katta ahamiyat

berilmoqda. Bunda mutaxassis kadrlarni tayyorlash, ta'lim va tarbiya berish tizimi islohatlar talablari bilan chambarchas bog'langan bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi. Zamon talablariga javob bera oladigan mutaxassis kadrlarni tayyorlash, Davlat talablari asosida ta'lim va uning barcha tarkibiy tuzilmalarini takomillashtirib borish oldimizda turgan dolzarb masalalardan biridir.

Ushbu dasturda pedagogning kasbiy kompetentligining nazariy asoslari, pedagog kasbiy kompetentligining tuzilishi va mazmuni, kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish omillari, innovatsion ta'lim muhiti sharoitida pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish, pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik yo'nalishlari, pedagog kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish hususiyatlari hamda pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik troektoriyalari bayon etilgan.

Modulning maqsadi va vazifalari

Modulning maqsadi: qayta tayyorlash va malaka oshirish kursi tinglovchilarini innovatsion ta'lim muhiti sharoitida pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga oid yangi bilimlar, ko'nikmalar hamda malakalarini tarkib toptirishdan iborat.

Modulning vazifalari:

- pedagogning kasbiy kompetentligining nazariy asoslarini tahlil qilish;
- pedagog kasbiy kompetentligining tuzilishi va mazmunini aniqlash;
- pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik yo'nalishlarini tahlil qilish;
- kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish omillarini tahlil qilish;
- innovatsion ta'lim muhiti sharoitida pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish yo'llarini aniqlash;
- tinglovchilarda pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik troektoriyalarini ishlab chiqish va amalda qo'llash ko'nikmasi va malakalarini shakllantirish.

Modul bo'yicha tinglovchilarning bilim, ko'nikma, malaka va

kompetensiyalariga qo‘yiladigan talablar

“Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish” modulini o‘zlashtirish jarayonida:

Tinglovchi:

- pedagog kasbiy kompetentligining tuzilishi va mazmuni;
- kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish omillari;
- innovatsion ta’lim muhiti sharoitida pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish;
- pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik yo‘nalishlari;
- pedagog kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish xususiyatlari;
- pedagoglarda kreativ kompetensiyalarini rivojlantirishning zaruriy shart-sharoitlari, modellari;
- kasbiy faoliyatda tayanch va xususiy-metodik kompetensiyalarni rivojlantirish yo‘llari haqidagi **bilimlarga ega bo‘lishi**;
- shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyalar;
- fanlarni o‘qitishda didaktik o‘yin texnologiyalaridan foydalanish;
- amaliy va rol o‘yinlar;
- pedagogik nizolarni samarali hal etish yo‘llari;
- zamonaviy pedagog imidji va modelini ishlab chiqish;
- o‘qituvchining o‘z-o‘zini kasbiy va shaxsiy takomillashtirib borish yo‘llari;
- kreativlik-pedagogik ijodkorlikdan foydalanish **ko‘nikma va malakalarini egallashi**;
- pedagogning xususiy-metodik kompetentligini rivojlantirish yo‘llari;
- shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyalaridan foydalanish;
- talabalarning o‘quv-bilish faoliyati faolligini oshirish va mustaqil ta’limini tashkil etish;
- pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik troektoriyalarini ishlab chiqish **kompetensiyalarni egallashi lozim.**

Modulni tashkil etish va o‘tkazish bo‘yicha tavsiyalar

“Kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish” moduli ma’ruza va amaliy mashg‘ulotlar shaklida olib boriladi.

Kursni o‘qitish jarayonida ta’limning zamonaviy metodlari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari qo‘llanilishi, shuningdek, ma’ruza darslarida zamonaviy kompyuter texnologiyalari yordamida taqdimot va elektron-didaktik texnologiyalarni;

- o‘tkaziladigan amaliy mashg‘ulotlarda texnik vositalardan, blis-so‘rovlar, aqliy hujum, guruhli fikrlash, kichik guruhlar bilan ishlash, va boshqa interfaol ta’lim metodlarini qo‘llash nazarda tutiladi.

Modulning o‘quv rejadagi boshqa modullar bilan bog‘liqligi va uzviyligi

“Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish” moduli bo‘yicha mashg‘ulotlar o‘quv rejasidagi “Ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni joriy etish”, “Talabalar bilimini baholash” hamda “Yo‘nalishning dolzarb muammolari va zamonaviy yutuqlari” kabi modullar bilan uzviy aloqadorlikda olib boriladi.

Modulning oliy ta’limdagi o‘rni

Modulni o‘zlashtirish orqali tinglovchilar ta’lim va tarbiya jarayonlarini normativ-huquqiy asoslarini o‘rganish, ularni tahlil etish, amalda qo‘llash va baholashga doir kasbiy kompetentlikka ega bo‘ladilar.

MODUL BO‘YICHA SOATLAR TAQSIMOTI (ja’mi 16 soat: 8 soat nazariy, 8 soat amaliy)

№	Modul mavzulari	Auditoriya o‘quv yuklamasi		
		jami	jumladan	
			Nazariy	Amaliy mashg‘ulot

1.	Pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga yangicha yondashuv Kasbiy kompetensiyalarning mazmun va mohiyati. Kasbiy kompetensiyalar va ularning o'ziga xos xususiyatlari Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonini tashkil etishda innovatsion, akmeologik, aksiologik, kreativ, refleksiv, texnologik, kompetentli, psixologik, andragogik yondashuvlar.	2	2	
2.	Xalqaro tajribalar hamda ularning kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga ta'siri. Kompetensiyalarni rivojlantirish bo'yicha xorijiy tajribalar. 4K kompetensiyalarni rivojlantirish. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish texnologiyasi.	2	2	
3.	Pedagogik texnika-kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning asosiy omili sifatida. Pedagogik texnika haqida tushuncha. Pedagogik texnika – pedagog xulqining boshqarish omili sifatida. O'qituvchi faoliyatida pedagogik texnikaning ahamiyati. Pedagogik texnikaning asosiy komponentlari. Pedagogik texnikani shakllantirish yo'llari. Tinglovchilar diqqatini o'ziga tortish usullari. Auditoriyani boshqarish psixologiyasi, tinglovchilarga ta'sir etish va ishontirish usullari.	2	2	
4.	Pedagogik kvalimetriya va pedagogik deontologiya o'qituvchi faoliyatini tashkil etishning asosiy shakli. Pedagog faoliyatiga qo'yiladigan baho darajasi – pedagogik kvalimetriya. Pedagogik deontologiya o'qituvchi faoliyatini samarali tashkil etishning asosiy shakli.	2	2	
5.	Kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirish yo'llari Ijtimoiy va kasbiy tajribaga asoslangan intellektual mashq. O'quv jarayoni ishtirokchilarini bir-birlari bilan tanishtirish, samimiy do'stona munosabat va ijodiy muhitni yuzaga keltirish, tinglovchilarning ijodiy imkoniyati va shaxsiy sifatlarini ochish, tinglovchilarning hamkorlikda ishlashlari uchun qulay sharoitni vujudga keltirish. Tinglovchilarning kasbiy kompetensiyalarini o'rganish, tanishish. Tarqatma materiallar bilan kichik guruhlarda ishlash. Guruhlar taqdimoti.	2		2

6.	Kasbiy kompetetnsiyalarni rivojlantirish jarayonida pedagogik deontologiyaning roli, ahamiyati. Pedagogik deontologiya – pedagogning odob axloqi fani: mazmuni, mohiyati, ahamiyati. Pedagog obro‘si va uni faoliyatda namoyon bulishi. Pedagog nafosati va odobini shakllantirish, rivojlantirish yo‘llari hamda unga erishish shart-sharoitlari. Talabalarning o‘quv- bilish faoliyati faolligini oshirish va mustaqil ta’limini tashkil etish. Pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik troektoriyalarini ishlab chiqish.	2		2
7.	Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida uchraydigan to‘siqlar, qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish yo‘llari. Pedagog faoliyatida uchraydigan to‘siqlar va ularni yechish yo‘llari. Yosh pedagoglar faoliyatida odatda yul qo‘yiladigan xatolar va ularni yengish yo‘llari. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida uchraydigan to‘siqlarning xilma-xilligi va o‘ziga xos xususiyatlari, sabablarini amaliy tomonlarini yoritilishi, ularni yechish bosqichlarini guruh bilan birgalikda aniqlanishi. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda uchraydigan to‘siqlarni yechishda, to‘g‘ri harakatlar qilishda pedagogning kompetentlik va kreativlik darajasi.	2		2
8.	Pedagogik kvalimetriya o‘qituvchi faoliyatini tashkil etishning asosiy shakli. Pedagog faoliyatiga qo‘yiladigan baho darajasi – pedagogik kvalimetriya. Pedagogik kvalimetriya metodlari. Ta’lim jarayonining yaxlitligi va tizimliliigi. Ta’lim mazmunining tarkibiy qismlari. Ta’lim mazmunini o‘zlashtirish darajasini aniqlash yo‘llari.	2		2
	Jami:	16	8	8

NAZARIY MASHG‘ULOTLAR MAZMUNI (8 soat)

1 MAVZU: PEDAGOGNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI

RIVOJLANTIRISHGA YANGICHA YONDASHUV. (2 soat)

Kasbiy kompetensiyalarning mazmun va mohiyati. Kasbiy kompetensiyalar va ularning o‘ziga xos xususiyatlari Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonini tashkil etishda innovatsion, akmeologik, aksiologik, kreativ, reflektiv, texnologik, kompetentli, psixologik, andragogik yondashuvlar.

2-MAVZU: XALQARO TAJRIBALAR HAMDA ULARNING KASBIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHGA TA’SIRI. (2 soat)

Kompetensiyalarni rivojlantirish bo'yicha xorijiy tajribalar. 4K kompetensiyalarni rivojlantirish. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish texnologiyasi.

3-MAVZU: PEDAGOGIK TEXNIKA - KASBIY KOMPETENSIYALAR KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY OMILI SIFATIDA. (2 soat)

Pedagogik texnika haqida tushuncha. Pedagogik texnika – pedagog xulkinging boshkarish omili sifatida. O'qituvchi faoliyatida pedagogik texnikaning ahamiyati. Pedagogik texnikaning asosiy komponentlari. Pedagogik texnikani shakllantirish yo'llari. Tinglovchilar diqqatini o'ziga tortish usullari. Auditoriyani boshqarish psixologiyasi, tinglovchilarga ta'sir etish va ishonitirish usullari. Pedagog faoliyatiga qo'yiladigan baho darajasi – pedagogik kvalimetriya. Pedagogik deontologiya, pedagogik boshqaruv va texnika o'qituvchi faoliyatini samarali tashkil etishning asosiy shakli.

4-MAVZU: PEDAGOGIK KVALIMETRIYA VA PEDAGOGIK DEONTOLOGIYA O'QITUVCHI FAOLIYATINI TASHKIL ETISHNING ASOSIY SHAKLI. (2 soat)

Pedagog faoliyatiga qo'yiladigan baho darajasi – pedagogik kvalimetriya. Pedagogik deontologiya o'qituvchi faoliyatini samarali tashkil etishning asosiy shakli.

AMALIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI (8 soat)

1-AMALIY MASHG'ULOT

MAVZU: KASBIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISH YO'LLARI (2 soat)

Ijtimoiy va kasbiy tajribaga asoslangan intellektual mashq. O'quv jarayoni ishtirokchilarini bir-birlari bilan tanishtirish, samimiy do'stona munosabat va ijodiy muhitni yuzaga keltirish, tinglovchilarning ijodiy imkoniyati va shaxsiy

sifatlarini ochish, tinglovchilarning hamkorlikda ishlashlari uchun qulay sharoitni vujudga keltirish. Tinglovchilarning kasbiy kompetensiyalarini o'rganish, tanishish. Tarqatma materiallar bilan kichik guruhlarda ishlash. Guruhlar taqdimoti.

2-AMALIY MASHG'ULOT

MAVZU: KASBIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH JARAYONIDA PEDAGOGIK DEONTOLOGIYANING ROLI, AHAMIYATI. (2 soat)

Pedagogik deontologiya – pedagogning odob ahloqi fani: mazmuni, mohiyati, ahamiyati. Pedagog obro'si va uni faoliyatda namoyon bulishi. Pedagog nafosati va odobini shakllantirish, rivojlantirish yo'llari xamda unga erishish shart-sharoitlari. Talabalarning o'quv-bilish faoliyati faolligini oshirish va mustaqil ta'limini tashkil etish. Pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik troektoriyalarini ishlab chiqish.

3-AMALIY MASHG'ULOT

MAVZU: KASBIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH JARAYONIDA UCHRAYDIGAN TO'SIQLAR, QIYINCHILIKLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YO'LLARI. (2 soat)

Pedagog faoliyatida uchraydigan to'siqlar va ularni yechish yo'llari. Yosh pedagoglar faoliyatida odatda yul qo'yiladigan xatolar va ularni yengish yo'llari. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida uchraydigan to'siqlarning xilma-xilligi va o'ziga xos xususiyatlari, sabablarini amaliy tomonlarini yoritilishi, ularni yechish bosqichlarini guruh bilan birgalikda aniqlanishi. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda uchraydigan to'siqlarni yechishda, to'g'ri harakatlar qilishda pedagogning kompetentlik va kreativlik darajasi.

4-AMALIY MASHG'ULOT

MAVZU: PEDAGOGIK KVALIMETRIYA O'QITUVCHI FAOLIYATINI TASHKIL ETISHNING ASOSIY SHAKLI.

Pedagog faoliyatiga qo'yiladigan baho darajasi – pedagogik kvalimetriya. Pedagogik kvalimetriya metodlari. Ta'lim jarayonining yaxlitligi va tizimliliigi. Ta'lim mazmunining tarkibiy qismlari. Ta'lim mazmunini o'zlashtirish darajasini aniqlash yo'llari.

O'QITISH SHAKLLARI

Mazkur modul bo'yicha o'quv mashg'ulotlari asosan interaktiv ta'lim prinsiplari asosida quyidagi o'qitish shakllarida tashkil etiladi.

- ma'ruzalar, amaliy mashg'ulotlar (ma'lumotlar va texnologiyalarni anglab olish, motivatsiyani rivojlantirish, nazariy bilimlarni mustahkamlash);
- davra suhbatlari (egallangan bilimlar asosida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish, eshitish, idrok qilish va mantiqiy xulosalar chiqarish);
- bahs va munozaralar (o'zaro tajriba almashish orqali kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish).

**NAZARIY MASHG'ULOT
MATERIALLARI**

NAZARIY MASHG'ULOT MATERIALLARI

1-MA'RUZA. PEDAGOGNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHGA YANGICHA YONDASHUV. (2 soat)

Reja:

1. Kasbiy kompetensiyalarning mazmun va mohiyati. Kasbiy kompetensiyalar va ularning o'ziga xos xususiyatlari.
2. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonini tashkil etishda innovatsion, akmeologik, aksiologik, kreativ, reflektiv, texnologik, kompetentli, psixologik, andragogik yondashuvlar.
3. Xalqaro tajribalar hamda ularning kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga ta'siri.

Tayanch tushunchalar: “Kompetentlik”, Kasbiy kompetentlik, Maxsus yoki kasbiy kompetentlik, innovatsion, akmeologik, aksiologik, kreativ, reflektiv, texnologik, kompetentli, psixologik, andragogik.

Kasbiy kompetensiyalarning mazmun va mohiyati. Kasbiy kompetensiyalar va ularning o'ziga xos xususiyatlari. Oliy ta'lim tashkilotlari pedagoglarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish kurslarida turli ixtisosliklar o'qituvchilarining intellektual salohiyatini oshirish, dunyoqarashlarini boyitishda ularni innovatsion ta'lim texnologiyalari bilan yaqindan tanishtirish muhim ahamiyatga ega. Respublikamimizda ta'limning moddiy texnik ta'minotini rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida axborot-ta'lim muhitini yaratish, axborot resurslarini ishlab chiqish, ularni ta'lim jarayonida qo'llash metodikalarini takomillashtirish, o'quvchilar va o'qituvchilarning jahon ta'lim resurslaridan foydalanish imkoniyatlari kengaytirilmoqda. Shu o'rinda har bir mutaxassisdan kasbiy kompetentlikka ega bo'lish, uni izchil ravishda oshirib borishni taqozo etmoqda. Xo'sh, kompetentlik nima? Kasbiy kompetentlik negizida qanday sifatlar aks etadi? Pedagog o'zida qanday kompetentlik sifatlarini yoritish zarur. Ayni o'rinda shu va shunga yondosh g'oyalar yuzasidan so'z yuritiladi.

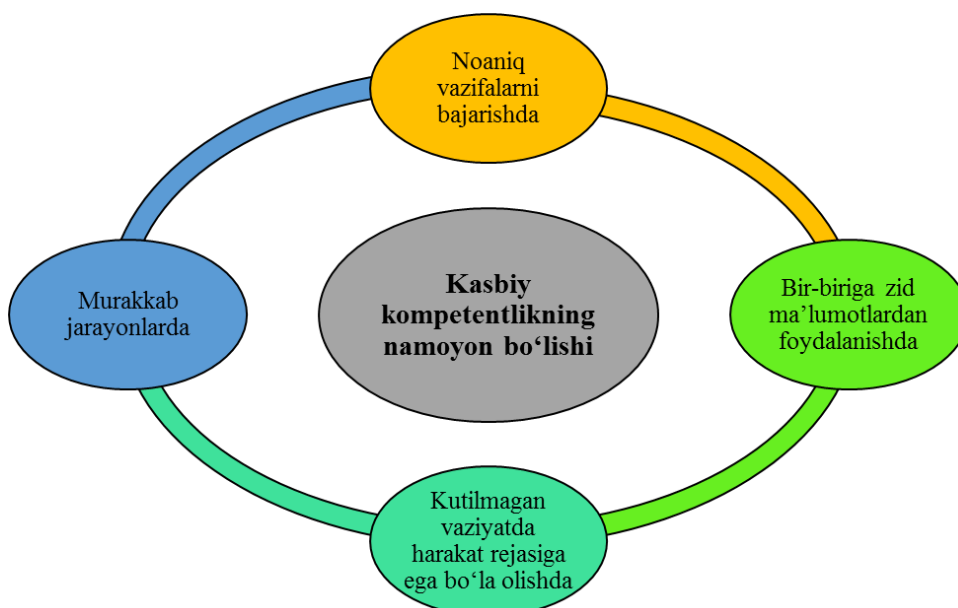
“**Kompetentlik**” (ingl. “competence” – “qobiliyat”) – faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish hisoblanadi.

“**Kompetentlik**” pedagogik kategoriya sifatida ta’lim sohasiga psixologik ilmiy izlanishlar natijasida kirib kelgan. Psixologik nuqtai nazardan kompetentlik “noan’anaviy vaziyatlar, kutilmagan (nostandart) holatlarda mutaxassisning o’zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o’zaro munosabatlarda yangi yo’l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to’la ma’lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik”ni anglatadi. Shundan kelib chiqqan holda kasbiy kompetentlik kategoriyasiga quyidagicha izoh keltirilgan.

Kasbiy kompetentlik – mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo’lgan bilim, ko’nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo’llay olinishini ko’zda tutadi.

Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo’nalish bo’yicha integrativ bilimlar va hatti-harakatlarning o’zlashtirilishini nazarda tutadi. Shuningdek, “**kompetensiya**” mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib borishni, yangi axborotlarni o’rganishni, muhim ijtimoiy talablarni anglay olishni, yangi ma’lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o’z faoliyatida qo’llay bilishni taqozo etadi.

Kasbiy kompetentlik quyidagi holatlarda yaqqol namoyon bo’ladi:

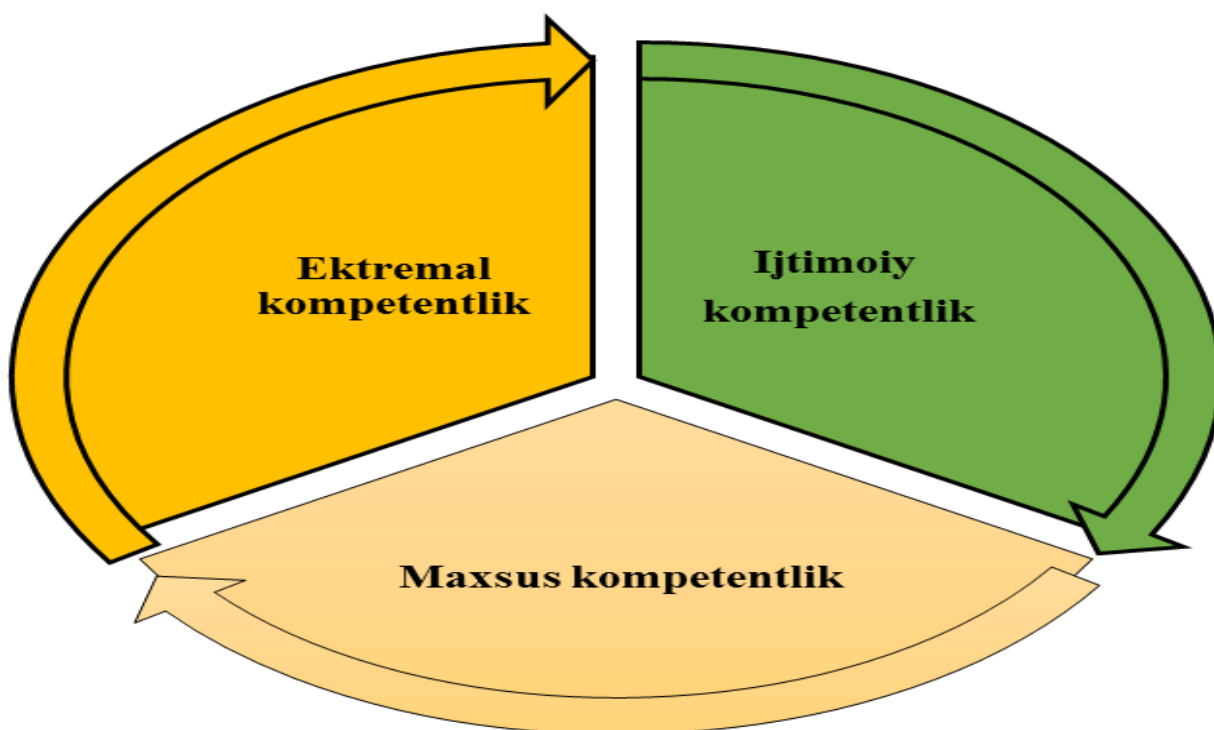

❑ Kasbiy kompetensiyaga ega mutaxassis:

- ❑ o‘z bilimlarini izchil boyitib boradi;
- ❑ yangi axborotlarni o‘zlashtiradi;
- ❑ davr talablarini chuqur anglaydi;
- ❑ yangi bilimlarni izlab topadi;

ularni qayta ishlaydi va o‘z amaliy faoliyatida samarali qo‘llaydi.

Kasbiy kompetentlik negizida quyidagi sifatlar aks etadi:

1. Ijtimoiy kompetentlik – ijtimoiy munosabatlarda faollik ko‘rsatish ko‘nikma, malakalariga egalik, kasbiy faoliyatda sub’ektlar bilan muloqotga kirisha olish.

2. Maxsus kompetentlik – kasbiy-pedagogik faoliyatni tashkil etishga tayyorlanish, kasbiy-pedagogik vazifalarni oqilona hal qilish, faoliyati natijalarini real baholash, BKMni izchil rivojlantirib borish bo‘lib, ushbu kompetentlik negizida psixologik, metodik, informatsion, kreativ, innovatsion va kommunikativ kompetentlik ko‘zga tashlanadi. Ular o‘zida quyidagi mazmuni ifodalaydi:

a) **psixologik kompetentlik** – pedagogik jarayonda sog‘lom psixologik muhitni yarata olish, talabalar va ta‘lim jarayonining boshqa ishtirokchilari bilan ijobiy muloqotni tashkil etish, turli salbiy psixologik ziddiyatlarni o‘z vaqtida anglay olish va bartaraf eta olish;

b) **metodik kompetentlik** – pedagogik jarayonni metodik jihatdan oqilona tashkil etish, ta‘lim yoki tarbiyaviy faoliyat shakllarini to‘g‘ri belgilash, metod va vositalarni maqsadga muvofiq tanlay olish, metodlarni samarali qo‘llay olish, vositalarni muvaffaqiyatli qo‘llash;

c) **informatsion kompetentlik** – axborot muhitida zarur, muhim, kerakli, foydali ma‘lumotlarni izlash, yig‘ish, saralash, qayta ishlash va ulardan maqsadli, o‘rinli, samarali foydalanish;

d) **kreativ kompetentlik** – pedagogik faoliyatga nisbatan tanqidiy va ijodiy yondashish, o‘zining ijodkorlik malakalariga egaligini namoyish eta olish;

e) **innovatsion kompetentlik** – pedagogik jarayonni takomillashtirish, ta‘lim sifatini yaxshilash, tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga doir yangi g‘oyalarni ilgari surish, ularni amaliyotga muvaffaqiyatli tatbiq etish;

f) **kommunikativ kompetentlik** – ta‘lim jarayonining barcha ishtirokchilari, jumladan, talabalar bilan samimiy muloqotda bo‘lish, ularni tinglay bilish, ularga ijobiy ta‘sir ko‘rsata olish.

g) **Shaxsiy kompetentlik** – izchil ravishda kasbiy o‘shishga erishish, malaka darajasini oshirib borish, kasbiy faoliyatda o‘z ichki imkoniyatlarini namoyon qilish.

h) **Texnologik kompetentlik** – kasbiy-pedagogik BKMni boyitadigan ilg‘or texnologiyalarni o‘zlashtirish, zamonaviy vosita, texnika va texnologiyalardan foydalana olish.

Ektremal kompetentlik – favqulotda vaziyatlar (tabiiy ofatlar, texnologik jarayon ishdan chiqqan)da, pedagogik nizolar yuzaga kelganda oqilona qaror qabul qilish, to‘g‘ri harakatlanish malakasiga egalik.

Bir qator tadqiqotlarda bevosita pedagogga xos kasbiy kompetentlik va uning o‘ziga xos jihatlari o‘rganilgan. Ana shunday tadqiqotlar sirasiga A.K.Markova va

B.Nazarovalar tomonidan olib borilgan izlanishlarni kiritish mumkin.

A.K.Markova tomonidan olib borilgan tadqiqotlarida pedagogning kasbiy kompetentligi quyidagi tarkibiy asoslardan iborat ekanligi bayon qilingan: **Maxsus yoki kasbiy kompetentlik** (kasbiy faoliyatni yuqori darajada tashkil etish); **Ijtimoiy kompetentlik** (qo‘shimcha faoliyatni hamkorlikda tashkil etish); **Shaxsiy kompetentlik** (o‘z-o‘zini rivojlantirish, o‘z-o‘zini namoyon etish); **Individual kompetentlik** (o‘z-o‘zini boshqarish, kasbiy rivojlanish va yangiliklar yaratish).

Ta’lim amaliyotida kompetentlik yondoshuvini amalga oshirish ushbu jarayonning barcha jihatlarini chuqur va har tomonlama ilmiy o‘rganishni talab etadi. Shu bilan birga, ta’kidlash kerakki, kompetentlikni pedagogik fenomen sifatida talqin qilish qiyin, chunki, kompetentlik kategoriyasi pedagogikaga boshqa fanlardan kiritilgan bo‘lib, u fanlarda yetarli darajada chuqur anglab yetilgan va o‘zining mustahkam o‘rniga ega. Yangi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning natijasi sifatida pedagogika fanining tushunchalari tarkibiga nisbatan yaqinda kirib kelgan va hozircha pedagogik, xususan didaktik tushunchalar tizimiga to‘laqonli tarzda tegishli.

Shu bilan birga, ta’limda kompetentlikka yo‘naltirilgan yondoshuvlarning dolzarbligi tufayli “kompetentlik”, “kompetensiya”, “tayanch kompetensiyalar” atamalari ta’limning yangi sifatlariga doir masalalarni muhokama etishda tobora ko‘proq ishlatilmoqda va borgan sari keng tarqalib bormoqda. Pedagogik hamjamiyatda kompetentlik va kompetensiyalar, ulardan qaysi birlari tayanch (universal) hisoblanishi, ularni shakllantirish va baholash usullari qanday ekanligi tushunib yetish jarayoni jadal bormoqda, ushbu tushunchalarni aniqlashtirish bo‘yicha qizg‘in munozaralar davom etmoqda. Shu sababli bugungi kunda ushbu tushunchalarning juda ko‘plab ta’riflari va talqinlari mavjud.

Kompetentlik – bu faqatgina o‘zlashtirilgan bilimlar va tajribalarning mavjudligi hamda salmoqli hajmi bo‘libgina qolmay, balki, ularni kerak vaqtda ishga sola bilish va o‘zining xizmat vazifalarini bajarish jarayonida ulardan foydalana olish demakdir.

Bu ma’noda kompetentlik insonning, shaxsning, kasb egasining tavsifi

hisoblanadi, shu bilan birga, u shaxsning shaxsiy imkoniyatlarining yig'indisi, uning o'z kasbiy bilimlari va tajribalarini amaliy faoliyatida samarali ravishda qo'llay olish qobiliyati hisoblanadi.

Mutaxassisning, uning samarali kasbiy faoliyatga qodirligining tavsifi sifatidagi kompetentlik ta'limda kompetentlik yondoshuvining asosi bo'lib qoldi. Bunday kompetentlikning murakkab, integral xarakterini ta'kidlab o'tgan holda, xorijdagi boshqaruv modellarida uning uch darajasi ajratib ko'rsatiladi:

1) Integrativ kompetentlik – bilim va ko'nikmalarni yig'ishga va tashqi muhitning tez o'zgarib turadigan sharoitlarida ulardan foydalana bilishga qodirligi.

2) Ijtimoiy-psixologik kompetentlik – zehn-idrok, odamlarning xulq-atvorini tushunish bo'yicha bilimlar va ko'nikmalar, ularning faoliyati motivatsiyasi, kirishuvchanlik va muloqat madaniyatining yuqori darajaliligi.

3) Boshqaruv faoliyatining muayyan sohalari – qarorlar qabul qilish, axborot yig'ish, odamlar bilan ishlash metodlari va hokazolar bo'yicha kompetentligi.

Kompetentlikning tarkibiy qismlari inson uchun qiziqarli bo'lgan faoliyatni amalga oshirish jarayonidagina rivojlanadi va namoyon bo'ladi. Bir necha omillar natijasida hosil bo'ladigan samarali faoliyat, muayyan vaziyatda namoyon bo'ladigan, alohida olingan kompetentlik yoki layoqatlilik darajasiga nisbatan, maqsadga erishishga qaratilgan harakat jarayonida vaziyatlarning keng doirasini qamrab oladigan bir qator mustaqil va o'zaroalmashuvchan kompetentliklarga anchagina ko'proq bog'liq bo'ladi.

Kompetentlikni baholashda alohida olingan biror bir layoqatlilik darajasini emas, balki, inson tomonidan shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan maqsadlarga erishish uchun sarf qilinadigan uzoq vaqt davomida, turli xildagi vaziyatlarda namoyon qilinadigan kompetentliklarning to'liq to'plamini nazarda tutish kerak bo'ladi. Bunda inson duch kelib qolgan muayyan vaziyat uning rivojlanishiga, qadriyatlarining shakllanishiga va yangi kompetentliklarni egallashiga bevosita ta'sir etadi.

Kasbiy faoliyati samarador bo'lishi uchun egallanishi muhim bo'lgan kompetensiyalar sohasining turli-tumanligini anglash aynan ushbu kompetensiyalar doirasini aniqlash, shuningdek, ular orasidan o'z xarakteriga ko'ra eng universal bo'lgan tayanch, bazaviy kompetensiyalarni ajratib olish muammosini keltirib chiqardi.

Bugungi kunda jahon ta'limida tayanch kompetensiyalarning turli xil tasniflari mavjud. M.Stobart tayanch kompetensiyalarning quyidagi beshta guruhini belgilab ko'rsatgan:

1) Siyosiy va ijtimoiy kompetensiyalar (masalan, ma'suliyatni o'z zimmasiga olish, birgalikda qarorlar qabul qilishda ishtirok etish, ziddiyatlarni murosaga keltirish yo'li bilan hal etish, demokratik institutlarning faoliyatida ishtirok etish);

2) Ko'pmadaniyatli jamiyat hayotiga oid kompetensiyalar (masalan, tafovutlarni to'g'ri tushunish, bir-biriga nisbatan hurmat, boshqa madaniyat, til va diniy etiqodga ega bo'lgan odamlar bilan hamjihatlikda yashash);

3) Og'zaki va yozma muloqatni amalga oshira bilishga oid kompetensiyalar (masalan, bir nechta tillarni egallaganlik);

4) Axborot jamiyatining vujudga kelishi bilan bog'liq bo'lgan kompetensiyalar (masalan, yangi texnologiyalarni egallaganlik, ularni qo'llay olish, ommaviy axborot vositalari kanallari orqali tarqatiladigan axborot va reklamalarga nisbatan tanqidiy munosabatda bo'la olish);

5) Uzluksiz ta'limning asosi sifatida butun umri davomida kasbiy jihatdan hamda shaxsiy hayotida ta'lim olishga kompetentlik.

So'nggi kompetensiya alohida ahamiyatga ega, shuning uchun ba'zi tadqiqotchilar uni tizimli kompetensiya deb ataydilar. Ye.P. Tonkonogaya va V.Yu. Krichevskiylar kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan shaxsiy sifatlarni ko'rib chiqar ekanlar, kompetentlikni xushaxloqlik, pedagogik-tashkilotchilik, boshqaruvchanlik, kommunikativlik va boshqa sifatlardan bir qatorga qo'yadilar. Kompetentlikning o'zi pedagogda umumiy dunyoqarashining kengligi va madaniyatining yuqoriligini, pedagogika, psixologiya, boshqaruv nazariyasi va ta'limni boshqarishning ilmiy asoslari bo'yicha kasbiy bilimlarining mavjudligini,

o‘z bilimlarini amaliyotda rivojlantirishga layoqatliligini, ijtimoiy va psixologik-pedagogik tadqiqotlar metodlarini bilishini, pedagogik va boshqaruv ko‘nikmalarining zaruriy majmuasiga ega bo‘lishini nazarda tutadi. Boshqacha qilib aytganda, kompetentlik kasbiy bilim va ko‘nikmalarning mavjudligi, shuningdek, ularni amaliy faoliyatda qo‘llash hamda takomillashtirishga layoqatlilik bilan belgilanadi.

Pedagog-olimlarning ishlarida kompetentlikni pedagogik nuqtai-nazardan yanada kengroq va sinchiklab o‘rganish imkonini beradigan turli jihatlari va tarkibiy qismlari ajratib olingan va o‘rganib chiqilgan.

S.E. Shishov tomonidan kompetentlikning quyidagi ta’riflari keltirilgan: - o‘qish-o‘rganish tufayli egallangan bilimlar, tajriba, qadriyatlar va moyilliklarga asoslangan umumiy layoqatlilik; - bilim va vaziyatlar o‘rtasidagi aloqani o‘rnata bilish qobiliyati, muammoga mos keladigan hal etish yo‘lini topish (kompetentlik deb aytish uchun biror-bir vaziyatda namoyon etiladigan taqdirdagina joiz bo‘ladi, namoyon etilmagan kompetentlik – kompetentlik emas, yashirin imkoniyatlar bo‘lib qolsa ham katta gap).

L.M. Dolgova, P.V. Simonov va boshqalarning fikricha, kompetentlik – olingan bilimlarga asoslangan holda harakat qila olishlik demakdir. Namunalarga o‘xshash harakatlarni ko‘zda tutadigan “bilim, ko‘nikma va malakalardan” farqli o‘laroq, kompetentlik universal bilimlarga asoslangan holda mustaqil faoliyat tajribasini nazarda tutadi. “Kompetentlik – ijtimoiy amaliyot ko‘rinishidagi bilim va ko‘nikmalarning mavjudligi bo‘lib, u ta’lim jarayoni natijalariga ijtimoiy-madaniy talablar va jamiyat tomonidan talablar qo‘yiladigan hollarda namoyon bo‘ladi”, – deb ta’kidlaydi L.M. Dolgova.

V.V. Bashevning ta’kidlashicha, kompetentliklar – insonning individual qobiliyati bo‘lib, ular shart-sharoitlar o‘zgargan paytda ushbu qobiliyatning boshqa shart-sharoitlarga ko‘cha olishida namoyon bo‘ladi. Qo‘llash sohalari ularning maxsusligi va aniqligini belgilaydi (matematik, tillar bo‘yicha, siyosiy va boshqa kompetentliklar). Jamiyatni o‘rganish sohasida samarali faoliyat ko‘rsatuvchi odam quyidagilarga qodir bo‘lishi kerak, ya’ni kompetentli odam: 1) o‘zi tushib

qolgan vaziyatni tadqiq eta olishi; 2) boshqa odamlar bilan muloqot o‘rnata olishi; 3) qarorlar qabul qila olishi; 4) qabul qilingan qarorlarni amalga oshirish bo‘yicha individual va jamoaviy harakatlarni tashkillashtira olishi; 5) faoliyatning yangi usullarini egallay olishi.

Shunday qilib, kompetentlikni layoqatlilik, tayyorlik, imkoniyatga egalik va shu bilan birga, ma’lim bir harakatlar natijasi sifatida talqin etish mumkin. Boshqacha qilib aytganda, kompetentlik – faoliyatga doir kategoriya bo‘lib, sub’ektning qo‘yilgan vazifalarni bajarishga qaratilgan kasbiy, ijtimoiy va boshqa faoliyati jarayonida namoyon bo‘ladi. Eng umumlashtirilgan holda ta’riflaydigan bo‘lsak, kompetentlik – individning umuman jamiyatda va xususan kasbiy sohasida muvaffaqiyatli faoliyat olib borishi uchun zarur bo‘lgan, atrofidagi ob’ektlar va sub’ektlar bilan o‘zaro hamkorligi bo‘yicha ma’lum bir malakalari va kasbiy tajribalari shakllanganligining muayyan darajasi demakdir.

N.G. Vitkovskayaning ta’riflashicha, kompetentlik – qo‘yilgan muammolarni hal etishga qaratilgan insonning ichki (bilim, ko‘nikma va malakalari, ma’naviy sifatlari, psixologik xususiyatlari) va tashqi (moddiy-texnik, ijtimoiy) imkoniyatlarini safarbar qila olishga qodirligidir.

Psixologik nuqtai-nazardan, A.K. Markovanning fikricha, kompetentlik – muayyan insonning xarakteristikasi, ya’ni kasbiy talablarga munosibliigi darajasi bo‘yicha insonning individual xarakteristikasi demakdir.

N.A.Muslimov o‘zining tadqiqot ishlarida o‘qituvchining kasbiy kompetentligini shakllanganlik asosini oltita sifatlar, ya’ni motivatsion xislatlar (insonning butun hayoti davomida shakllanib, rivojlanib boruvchi tanlagan kasbiga bo‘lgan ehtiyojlari, motivlari va maqsadlarni qamrab oladi), intellektual salohiyat (barcha rasmiy hujjatlar asosida o‘qituvchi axborot va ma’lumotlarni uzatishga, bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishga intiladi), irodaviy sifatlar (maqsadga intiluvchanlik, ichki va tashqi to‘siqlarni, jismoniy va aqliy zo‘riqlishlarni yenga olishlik, o‘zini tuta bilishlik va tashabbuskorlik xislatlari), amaliy ko‘nikmalar (psixologik, pedagogik, metodik va texnik-texnologik qobiliyatlar, amallar, individning faoliyat va muloqotning turli sohalaridagi

ko'nikmalari), hissiy sifatlar (o'z hissiyotlarini boshqarishning zaruriy malakalarini shakllantirishi, o'zining aniq hislari (qahr, g'azab, bezovtalik, arazlash, hasad, hamdardlik, uyalish, mag'rurlik, qo'rqish, ko'ngilchanlik, muhabbat va boshqalar)ni boshqarishi hamda o'z hissiy holatlarini va ularni keltirib chiqaruvchi sabablarni tushunishi) hamda o'z-o'zini boshqara olish (maqsadlarni va ularga erishish vositalarini tanlashdagi erkinlik, vijdonlilik, o'z faoliyatiga tanqidiy yondoshuv, harakatlarning keng qamrovliligi va anglanganligi, o'z xulqini boshqalarniki bilan qiyoslab borishi, kelajakka ishonchi, o'z jismoniy va psixologik holatini talab darajasida tutib turishi va boshqara olishi) sifatleri tashkil etishini ta'kidlab o'tadi.

Kompetentlikning mavjudligi to'g'risida inson mehnatining natijasiga qarab baho beriladi. Har bir soha mutaxassisining kompetentlilik darajasi uning bajargan ishi shu kasbiy faoliyatning yakuniy natijasiga qo'yiladigan talablarga qay darajada javob berishiga qarab belgilanadi.

Kompetentlikka insonning mehnat faoliyati davomida qilgan harakatlarining miqdoriga qarab emas, balki faoliyatning natijasiga qarab baho berish to'g'ri bo'ladi. Xuddi shuningdek, savodxonlik darajasiga qarab ham kompetentlikni belgilab bo'lmaydi.

M.P. Choshanov fikricha, kompetentlik – kasbiy tayyorgarlikning umuman yangi sifati bo'lib, uning o'ziga xos tomonlariga quyidagilar kiradi: - kompetentli odamning bilimlari amaliy tezkor va harakatchan, ular bu bilimlarni doimo yangilab turadilar; - kompetentlik mazmunli (bilimlar) va jarayonlarga doir (ko'nikmalar) komponentlariga ega. Muammoning mazmunini tushunishning o'zi yetarli emas, uni amaliy jihatdan maqbul usullar bilan yecha bilish kerak, ya'ni metodlarning moslashuvchanligi kompetentlikning zaruriy tavsifi hisoblanadi; - kompetentlik maqbul yechimlarni tanlay bilish, qarorni asoslab bera olish, noto'g'ri yo'llarni chiqarib tashlash, ya'ni tanqidiy fikrlay olishni taqozo etadi.

A.K. Markova muayyan insonning kompetentligi uning kasbiy mahoratiga nisbatan torroq bo'ladi, deb hisoblaydi, ya'ni: "Inson umuman olganda o'z

kasbining ustasi bo'lishi mumkin, lekin barcha kasbiy masalalarni hal etishda kompetentli bo'lmasligi mumkin".

Kompetentlik deganda, alohida bilimlar va ko'nikmalar yoki faoliyatning alohida harakatlarining yig'indisi to'g'risida emas, balki, insonga mehnat faoliyatini to'la-to'kis amalga oshirish uchun kerak bo'ladigan xususiyat haqida so'z yuritiladi.

Kasbiy kompetentlik tor ma'noda malaka talablari doirasida bevosita xizmat vazifalarini bajarish uchun ahamiyatga ega bo'lgan shaxs sifatlari yig'indisining xarakteristikasi sifatida tushuniladi. Shu nuqtai-nazardan kasbiy kompetentlik shaxs kasbiy sifatlarining negizi hisoblanadigan hamda mehnat va texnologik jarayonlarni tahlil qilish, texnik hujjatlarni va topshiriqlarni tahlil qilish, mehnat jarayonini bexato amalga oshirish, texnologik talablarga rioya qilish, qo'shimcha malakalarni egallash, madaniyat va jarayonlarni tashkil etishning yuqori darajaliligi, texnologik jarayonda vujudga keladigan nosozliklarni bartaraf etish kabi faoliyatning elementlari orqali taqdim etilgan kasbiy kompetentsiyalarga ega bo'lishni taqozo etadi.

Bunday yondoshuvda kasbiy kompetentlik va shunga mos ravishda kompetensiya xizmatchi uchun boshqa muhim kompetensiyalar bilan bir qatorda turadi.

Yuqorida sanab o'tilgan kompetentliklarning barchasi bir insonda mujassam bo'lmasligi mumkin. Inson o'z yo'nalishi bo'yicha yaxshi mutaxassis bo'lishi mumkin, lekin muloqotga kirisha olmasligi, o'z-o'zini takomillashtirish bo'yicha vazifalarni amalga oshira olmasligi mumkin. Shunga ko'ra, uning maxsus kompetentligini yuqori darajada, ijtimoiy va shaxsiy kompetentligini pastroq darajada, deb e'tirof etish mumkin.

Bundan kelib chiqib shuni ta'kidlash joizki, kasbiy kompetentliklar borki, ular ko'plab kasblar uchun asos bo'lib xizmat qiladi va ishlab chiqarishda ham,

ijtimoiy amaliyotda ham qo'llanilganda o'z ahamiyatini yo'qotmaydi. Yuqorida sanab o'tilgan kasbiy kompetentliklarning har bir turi shunday kasblararo umumiy tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi. Masalan, maxsus kompetentlik - ishlab chiqarish jarayonlarini rejalashtirish, texnika bilan ishlash ko'nikmalari, texnik hujjatlarni o'qiy bilish, qo'l ishlarini bajarish malakalariga; shaxsiy kompetentlik – o'z faoliyatini rejalashtirish, nazorat qilish va boshqarish, mustaqil ravishda qarorlar qabul qilish, nostandart yechimlarni topa olish (kreativlik), tez moslashuvchan nazariy va amaliy fikrlash, muammoni ko'ra bilish, yangi bilim va ko'nikmalarni mustaqil ravishda egallay olish layoqatiga; individual kompetentlik – motivatsiyaga, muvaffaqiyat zahiralarga ega bo'lish, bajaradigan ishining sifatini oshirishga intilish, o'z-o'zini safarbar qila olish, o'ziga ishonch va optimizmga ega bo'lishni taqozo etadi.

Shu bilan birga, kompetentlikni bilimlarga yoki ko'nikma va malakalarga qarama-qarshi qo'yish ham mumkin emas. Kompetentlik tushunchasi bilim yoki ko'nikma yoki malaka tushunchalariga nisbatan kengroq, kompetentlik ularni ta'lim natijasi sifatida o'z ichiga oladi (lekin bunda

kompetentlik bilim, ko'nikma va malakalarning oddiy yig'indisi emas, bir muncha boshqacharoq mazmundagi tushunchadir). Kompetentlik tushunchasi nafaqat kognitiv va operatsiyali-texnologik, balki, motivatsion, axloqiy, ijtimoiy tarkibiy qismlarni ham o'z ichiga oladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, ta'lim jarayonining ham mazmunini, ham shakllarini baravariga o'zgartirish zarur. Bunda o'zgartirilgan shakllar ta'lim oluvchilarga ma'lum bir kompetensiyalar bo'yicha bilim bermasdan, balki, butun ta'lim jarayoni davomida ular asosida faoliyat olib borishlarini ta'minlashi kerak. Ya'ni, ta'lim oluvchi navbatdagi ko'nikmalar to'plamini shakllantirish yo'li bilan bo'lajak kasbiy faoliyatiga tayyorlanishi emas, balki, kompetensiyalarni shu yerda

va hozir singdirib borishi kerak. Shuning uchun kompetentlik ta'limi natijasida quyidagilar ta'minlanishi kerak:

– o‘z-o‘zini harakatga keltirish manbai sifatida ta'lim olishga ichki motivatsiyaning mavjud bo‘lishi;

– yaxlit faoliyatni egallash sharti sifatida o‘quv faoliyati jarayonida o‘z-o‘zini tashkillashtirish qobiliyati;

– har bir odamga o‘zining u yoki bu o‘quv materialini o‘zlashtira olish darajasini aniqlash imkonini beruvchi o‘z-o‘zini differensiyalash (o‘z darajasini aniqlay bilish) qobiliyati;

– ta'lim oluvchi tomonidan shaxsiy ahamiyatga ega bo‘lgan natijalarga erishishlik;

– ta'lim jarayonining barcha sub'ektlari orasidagi o‘zaro bog‘langan samarali faoliyatning mavjudligi.

Shu bilan birga, kompetentlikka yo‘naltirilgan ta'limning metod va texnologiyalari ma'lum bir sharoitlarda shakllantirilgan qobiliyatlarni boshqa bir sharoitlarga oson ko‘chishi va moslashuvchanligini ta'minlashi kerak, ya'ni “noadaptiv faollik” xususiyatini hosil qilishi kerak.

Kompetentlik yondoshuv ta'lim sifatini baholash uchun ham juda muhim hisoblanadi, chunki, ta'lim oluvchi tomonidan erishiladigan asosiy ta'limiy natija – kompetentlik hisoblanadi, uning asosiy ko‘rsatkichlari esa, bir tomondan ta'lim standartlarining me'yoriy talablariga muvofiqligi, ikkinchi tomondan, shaxsning va turli ijtimoiy guruhlarning ehtiyojlariga mosligidir. Shunday qilib, kompetentlikning birinchi tarkibiy qismi me'yoriy hujjatlarda (O‘zbekiston Respublikasi qonunlari, DTS va b.) belgilab qo‘yilgan ta'lim natijalaridan iborat. Ikkinchi tarkibiy qismini ijtimoiy talablar va ehtiyojlar belgilaydi, bu qism jamiyatning rivojlanishiga mutanosib ravishda universal, o‘zgaruvchan bo‘lib, o‘zgartirishlar va tuzatishlar kiritilib turiladi.

Kompetentlik alohida jihatlariga ko‘ra tadqiq qilinsa ham, umuman olganda, fundamental pedagogik muammo sifatida hali nafaqat yechimi topilmagan, balki, muammo sifatida ham yetarlicha shakllantirilmagan. Xususan, kompetentlik yondoshuvini tizimli tahlil etishga, uni umuman ta‘lim tizimida ham, kasbiy ta‘limda ham qo‘llashning nazariy-metodologik va didaktik asoslarini aniqlashga doir ilmiy tadqiqot ishlari deyarli yo‘q deb aytish mumkin.

Hozirgi zamon dunyo ta‘lim tajribasida kompetentli yondashuv keng tarqalgan. “Kompetensiya” markaziy tushuncha sifatida ta‘lim tizimining barcha bilim va ko‘nikmalarini o‘zida birlashtiradi. “Kompetensiya” tushunchasida ta‘lim mohiyati shakllanib, g‘oyasi mujassamlashadi. Uning aniq natijalarini ko‘zlagan maqsadi — kompetensiyaning eng muhim qirralari, doimo rivojlanish tabiatiga ega bo‘lgan, universal bilimlar asosida shakllangan mustaqil faoliyat tajribalaridan iborat, madaniyat va faoliyatning keng tarmoqlariga taalluqli unsurlarni o‘z ichiga oladi .

Amaliy kompetentlik doimo o‘sib boruvchi dinamik hodisadir, malaka oshirish va o‘z ustida ishlash jarayonining natijasi hisoblanadi. Bilim va mahorat, hatto ijobiy yo‘nalish ham vaqt o‘tishi bilan eskirib qoladi, jamiyatning zamonaviy talablariga, yangi texnologiyalarga mos kelmasligi mumkin. Jamiyat ham, odamlar, muammolar ham o‘zgarib bormoqda. Demak, bu vazifalarni yechish uchun yondashuv va metodlarni ham o‘zgartirish talab etiladi. Kompetensiya o‘z bilimlarini tinmay boyitib borishni, yangi axborotlarni o‘rganishni, shu kun va davr talablarini his etishni, yangi bilimlarni izlab topish mahoratini, ularni qayta ishlashni hamda o‘z amaliy faoliyatida qo‘llashni talab qiladi. Kompetensiya egasi bo‘lgan mutaxassis muammolarni yechishda o‘zi o‘zlashtirib olgan, aynan shu sharoitga mos metod va yo‘llardan foydalanishni yaxshi bilishi, hozirgi vaziyatga munosib bo‘lgan metodlarni tanlab olib qo‘llashi, to‘g‘ri kelmaydiganlarini rad etishi, masalaga tanqidiy ko‘z bilan qarashi kabi ko‘nikmalarga ega bo‘ladi.

Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonini tashkil etishda innovatsion, akmeologik, aksiologik, kreativ, reflektiv, texnologik, kompetentli, psixologik, andragogik yondashuvlar. Ta‘lim muassasalarida

yoshlarning shaxsiy rivojlanishi ularning mustaqil fikrlash, ijodkorlik, faollik, munosabatlarning chuqurlashib hamda boyib borishi, xarakter hamda dunyoqarashlarining turg'unligi, o'z-o'zini nazorat qilish va tarbiyalashga bo'lgan ehtiyojlarning shakllanishi kabi holatlar bilan tavsiflanadi. Bo'lajak kasb egalari uchun ta'lim muassasalarida ta'lim olish jarayoni – bu insonda mehnat faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirishda ahamiyatli sanalgan kasbiy bilim, sifat, kompetentlik va mezonlar asosida rivojlantirish hamda o'z-o'zini takomillashtirishning eng maqbul davridir. Ta'lim oluvchilar ushbu jarayonda bilimlarni jamlash, saqlash, uzatish, ularning mantiqiy tuzilmasini yaratish va istiqbolda kasbiy faoliyatini tashkil etishda ulardan samarali foydalanish kabi holatlarni o'zida mujassam ettiradi.

Pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga yangicha yondashuvlar:

Innovatsion yondashuv (pedagogik innovatika, pedagogik innovatsiya) – Yaqin o'tmishda “Innovatsion ta'lim”, “Innovatsion faoliyat” va “Innovatsion jarayonlar” terminlari respublikamizning pedagogik adabiyotlarida juda kam kuzatilar edi. Innovatsion ta'lim so'zining zahirida yangilikni tashkil qilish, yangilikni o'zlashtirish, yangilikdan foydalanish, yangilikni namoyon etish kabi kompleks faoliyat yotadi.

Innovatsion ta'lim - ta'lim oluvchida yangi g'oya, me'yor, qoidalarni yaratish, o'zga shaxslar tomonidan yaratilgan ilg'or g'oyalar, me'yor, qoidalarni tabiiy qabul qilishga oid sifatlar, malakalarni shakllantirish imkoniyatini yaratadigan ta'lim.

“Innovatsion ta'lim” tushunchasi birinchi bor 1979 yilda “Rim klubi”da qo'llanilgan.

Innovatsion ta'lim jarayonida qo'llaniladigan texnologiyalar innovatsion ta'lim texnologiyalari yoki ta'lim innovatsiyalari deb nomlanadi.

Ta'lim innovatsiyalari-ta'lim sohasi yoki o'quv jarayonida mavjud muammoni yangicha yondashuv asosida yechish maqsadida qo'llanilib, avvalgidan

ancha samarali natijani kafolatlay oladigan shakl, metod va texnologiyalar

Ta'lim sohasida innovatsion jarayon – bu ta'lim konsepsiyasidagi, o'quv dasturlaridagi, usul va uslublardagi, tarbiya va o'qitish usullaridagi yangilik va o'zgarishlardir. Ta'lim sohasida innovatsion jarayonlar so'zining tub ma'nosida pedagogikaning ikkita muhim – o'rganish, umumlashtirish va ilg'or pedagogik tajribalarni ommalashtirish muammosi va pedagogika fanlari yutuqlarini amaliyotga tadbiq etish muammosi yotadi. Shunday ekan, innovatsiyaning predmeti va innovatsion jarayonlarning tarkibi, mexanizi bir – biriga o'zaro bog'liq bo'lgan jarayonlar jamlanmasi tarkibida bo'lishi kerak. Aynan, innovatsion faoliyat xizmat ko'rsatish bozorida oliy ta'lim muassasalari o'rtasidagi raqobatbardoshlikning asosini yaratibgina qolmay, professor – o'qituvchining kasb mahoratining o'sishini, ijodiy izlanishini, amaliy jihatdan ochib beradi. Shuning uchun ham, innovatsion faoliyat o'qituvchilarning ilmiy-uslubiy faoliyati va talabalarning o'quv jarayoniga ijodiy faoliyati bilan uzluksiz bog'liq.

Innovatsion faoliyat – yangi ijtimoiy talablarning an'anaviy me'yorlarga mos kelmasligi yoki yangi shakllanayotgan g'oyalarning mavjud g'oyalarni inkor etishi natijasida vujudga keladigan majmualari muammolarni yechishga qaratilgan faoliyat

Ta'limdagi pedagogning innovatsion faoliyati tuzilishini tahlil qilishda turli xil yondashuvlar mavjud. Masalan, A.Nikolskayaning fikricha, faoliyatni yangilash 3 bosqichda, ya'ni *tayyorgarlik, rejalashtirish va joriy etish* bosqichlarida amalga oshiriladi.

«Innovatsion faoliyat» tushunchasini tahlil qilar ekanmiz: G.A.Mkrtyanining bu haqdagi fikri diqqatga sazovar: – «Pedagogik tajriba-sinov faoliyatining 3 ta asosiy shaklini ajratish mumkin: *xususiy tajriba, tajriba-sinov ishi, o'qituvchining innovatsion faoliyati*. Pedagogik faoliyatda innovatsiyalar qancha ko'p bo'lsa, o'qituvchi xususiy eksperimentni shuncha yaxshi tushunadi».

Innovatsion faoliyat bu amaliyot va nazariyaning muhim qismi bo'lib, ijtimoiy-madaniy ob'ekt sifatlarini yaxshilashga qaratilgan ijtimoiy sub'ektlarning harakat tizimi bo'lib, u ma'lum doiradagi muammolarni yechish qobiliyatigina emas, balki har qanday vaziyatdagi muammolarni yechish uchun motivatsion

tayyorgarlikka ega bo'lishdir. O'qituvchi innovatsion faoliyatining markaziy masalasi o'quv jarayonini samarali tashkil etishdan iborat.

Akmeologik yondashuv (grekcha "akme" so'zidan olingan bo'lib, "oliy nuqta", "yuqori cho'qqi" degan ma'nolarni anglatadi). Akmeologiya birinchi navbatda "fan" hisoblanadi. **Akmeologiya** - bu kattalarning (psixologik, natijalarga va mahorat cho'qqisiga erishish) rivojlanish qonunlarini o'rganadigan fan. Akmeologiya dastlab nemis psixolog olimi **Sharlotta Byuler** (1893-1974) tomonidan o'rganilgan bo'lsa, 1928 yilda rus olimi **Nikolay Aleksandrovich Rybnikov** (1880-1961) tomonidan **Akmeologiya**-“Etuk odamlarning rivojlanishi” haqidagi fan sifatida e'tirof etgan. Bu fan sifatida tabiiy, ijtimoiy, gumanitar va texnika fanlarining uzzaro integratsiyasi natijasida paydo bo'lgan fan hisoblanadi. Akmeologiya fani bir vaqtning o'zida pedagogika va psixologiya fanlari bilan uzviy aloqada rivojlanmoqda.

Akmeologik yondashuv bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashni takomillashtirishda yangi paradigmadir. Yangi iqtisodiyotning barcha jabhalariga turli kasblar bo'yicha mutaxassis kadrlarni tayyorlash uchun akmeologiyaning

quyidagi yo'nalishlarining o'rni va roli muhim ahamiyat kasb etadi. Bular: pedagogik, harbiy, ijtimoiy, maktab, tibbiyot, boshqaruv, kreativ, sinergetik, korreksion va etnik akmeologiyalardir.

Aksiologik yondashuv Aksiologiya (yunoncha *axio* – qadriyat va *logos* – fan, ta'limot)

– qadriyatshunoslik, ma'naviy hodisalardan biri bo'lgan qadriyatlar sohasini o'rganadigan, uning qonun va kategoriyalarini tadqiq qiladigan ilm yo'nalishi, qadriyatlar haqidagi fan. U XIX asrning ikkinchi yarmida nemis qadriyatshunosi E.Gartman va fransuz olimi P.Lapi tomonidan ilmiy iste'molga kiritilgan. Aksiologiya aksiologik ong, qadrlash tuyg'usi, aksiologik bilish, qadrlash tamoyiliga tayanib to'plangan qadriyatlar to'g'risidagi bilimlar sistemasidir. Zamonaviy Aksiologiyada ob'ektiv, sub'ektiv va plyuralistik oqim hamda yo'nalishlar mavjud. Aksiologiya

«qadr», «qadrlash», «qadriyatlar», «qadriyatlar tizimi» kabi aksiologik kategoriyalarni, ularning turli shakllarini o‘rganadi. Qadriyatlar tizimining ijtimoiy taraqqiyotga bog‘liqlik qonuni, qadriyatlar tizimining o‘zgarishi va takomillashuvi bilan bog‘liq aksiologik qonunlar ham aksiologiya shug‘ullanadigan masalalar doirasiga kiradi.

Kreativ yondashuv – Kreativlik (lot., ing. “create ” – yaratish, “creative” – yaratuvchi, ijodkor) – individning yangi g‘oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi va mustaqil omil sifatida iqtidorlilikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati

Zamonaviy pedagogikada “kreativ pedagogika” tushunchasi qo‘llanila boshlaganiga hali u qadar ko‘p vaqt bo‘lmadi. Biroq, o‘qitish jarayoniga innovatsion hamda ijodkorlik yondashuvlarini qaror toptirishga bo‘lgan ehtiyoj

“Kreativ pedagogika”ning pedagogik turkum fanlar orasida mustaqil predmet sifatida shakllanishini ta‘minladi. Ushbu predmet asoslarini pedagogika tarixi, umumiy va kasbiy pedagogika hamda psixologiya, xususiy fanlarni o‘qitish metodikasi, ta‘lim texnologiyasi va kasbiy etika kabi fanlarning metodologik g‘oyalari tashkil etadi.

“Kreativ pedagogika” quyidagi ikki holatni kafolatlay olishi zarur:

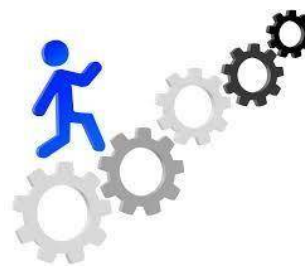
1) pedagog-o‘qituvchilar tomonidan o‘quv fanlarini past o‘zlashtirayotgan va ularni o‘rganishni zerikarli deb hisoblayotgan talabalar e‘tiborlarini fan asoslarini o‘zlashtirishga jalb etish;

2) talabalarda kreativ fikrlash va ijodiy faoliyat natijalarini rag‘batlantirishga xizmat qiladigan strategiya va vositalarni tavsiya etish orqali auditoriyada ulardan samarali foydalanishlari uchun imkoniyat yaratish.

O‘qituvchining ijodkorligi esa u tomonidan tashkil etiladigan kasbiy faoliyatni tashkil etishga ijodiy (kreativ) yondashuvida aks etadi. So‘nggi yillarda ushbu holat “pedagogik kreativlik” tushunchasi bilan ifodalanmoqda.

Pedagogik kreativlik– pedagogning an‘anaviy pedagogik fikrlashdan farqli

ravishda ta'lim va tarbiya jarayonini samaradorligi ta'minlashga xizmat qiluvchi yangi g'oyalarni yaratish, shuningdek, mavjud pedagogik muammolarni ijobiy hal qilishga bo'lgan tayyorgarligini tavsiflovchi qobiliyati

“Kreativlik” tushunchasi o‘zida madaniy xilma-xillikni aks ettiradi. G‘arb kishilari uchun kreativlik, umuman olganda, yangilik sanaladi. Ular kreativlik negizida noan’anaviylik, qiziquvchanlik, tasavvur, hazil- mutoyiba tuyg‘usi va erkinlik mavjud bo‘lishiga e’tiborni qaratadilar, Sharqliklar esa, aksincha, kreativlikni ezgulikning qayta tug‘ilish jarayoni, deb tushunadilar.

Refleksiv yondashuv – (lotincha *reflexio*- ortga qaytish) faqat sub’ektning o‘z-o‘zini bilishi va tushunishi emas, balki boshqalar uning shaxsiy xislatlari, his qilish tuyg‘usi va bilish (kognitiv) tasavvurlarini bilish hamda tushunishini aniqlab olishini ham anglatadi

Refleksiv innovatsion amaliyot o‘qituvchi ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishga qaratilib, bunda pedagogik fanda faqatgina yangilik yaratish qobiliyatigina emas, balki o‘z-o‘ziga, o‘z mehnatiga, bolalarga, har qanday muammoli vaziyatni hal etishga va umuman hayotga o‘ziga hos ijodiy munosabatda bo‘lish tushuniladi.

Refleksiv innovatsion amaliyot ilgarigi tajribani dolzarblashtirish uni qayta anglash bo‘lajak ta’lim muassasasining yangi muammo va munosabatlarini aniqlash uchun imkon beradi.

Demak, pedagog-o‘qituvchi yangi pedagogik texnologiyalar, nazariyalar, konsepsiyalarning muallifi, ishlab chiqaruvchisi, tadqiqotchisi, foydalanuvchisi va targ‘ibotchisi sifatida namoyon bo‘ladi.

Texnologik yondashuv - Texnologiya (yunon. “*techne*” – mahorat, san’at, “*logos*” – tushuncha, ta’limot) – muayyan (ishlab chiqarish, ijtimoiy, iqtisodiy va b.) jarayonlarning yuksak mahorat, san’at darajasida tashkil etilishi

Ta’lim texnologiyasi (ingl. “*an educational technology*”) – ta’lim (o‘qitish) jarayonining yuksak mahorat, san’at darajasida tashkil etilishi

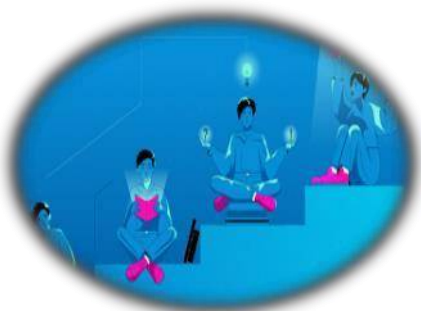
Ta'lim texnologiyasi – ta'lim maqsadiga erishish jarayonining umumiy mazmuni, ya'ni, avvaldan loyihalashtirilgan ta'lim jarayonini yaxlit tizim asosida, bosqichma-bosqich amalga oshirish, aniq maqsadga erishish yo'lida muayyan metod, usul va vositalar tizimini ishlab chiqish, ulardan samarali, unumli foydalanish hamda ta'lim jarayonini yuqori darajada boshqarish.

Ta'lim tizimini texnologiyalashtirish g'oyasi o'tgan asrning boshlarida G'arbiy Yevropa va AQShda ta'lim tizimini isloh qilish, ta'lim samaradorligini oshirish, shaxsning ijtimoiylashuvini ta'minlash uchun muayyan shart-sharoitni yaratish borasidagi ijtimoiy harakat yuzaga kelgan davrda ilk bora o'rta tashlandi. Mazkur g'oya 30-yillarda ta'lim jarayoniga “pedagogik texnika” (“ta'lim texnikasi”) tushunchasining olib kirilishi bilan asoslandi. Ushbu davrlarda yaratilgan maxsus adabiyotlarda “pedagogik (ta'lim) texnika(si)” tushunchasi “o'quv mashg'ulotlarini aniq va samarali tashkil etishga ko'maklashuvchi usul va vositalar yig'indisi” tarzida talqin etildi hamda o'quv jarayoniga o'quv va laboratoriya jihozlarning olib kirilishi, ulardan samarali, unumli foydalanish, material mazmunini ko'rsatmali qurollar yordamida tushuntirish kabi holatlar ta'lim samaradorligini oshirishga yordam beruvchi yetakchi omillardir deya baholandi.

XX asrning 50-yillarida ta'lim jarayonida texnik vositalarni qo'llash “ta'lim texnologiyasi” yo'nalishini belgilab beruvchi omil deya e'tirof etildi, asosiy e'tibor talabalar auditoriyasini kengaytirish texnik vositalardan foydalanish evaziga amalga oshirilishi, texnik vositalarning imkoniyatlarini yanada takomillashtirish, ularning axborot sig'imini kengaytirish, axborotlarni uzatish xizmatini sifatli tashkil etish, ta'lim olishni individuallashtirish kabi masalalarga qaratildi. Bu borada olib borilgan tadqiqotlarning ob'ekti, tayanch nuqtasi sifatida texnik vositalar imkoniyatlari, ularni takomillashtirish jarayoni qabul qilindi, shuningdek, o'quv jarayonini “texnologiyalashtirish”ning tashkiliy jihatlarini o'rganishga alohida urg'u berildi.

60-yillarning boshlarida ta'limni dasturlash asosida ta'lim jarayonini tashkil etish “texnologiya” tushunchasining mohiyatini ochib beruvchi omil sifatida

ko'ri-la boshlandi. Dasturiy ta'lim talabalarga muayyan bilimlarni alohida qism hoida emas, balki izchil, yaxlit tarzda berilishini nazarda tutadi. Ta'lim jarayonini

yaxlit, maqbul dasturga muvofiq tashkil etish taklifi ilk bora AQShda faoliyat yurita boshlagan “Dasturiy ta'lim va o'rgatuvchi mashinalar bo'yicha birlashgan Qo'mita” tomonidan ilgari surilgan. Dasturiy ta'lim o'zida ta'lim maqsadlari, ularni o'zgartirish va baholashning mos ravishdagi

mezonlari hamda ta'lim muhitining aniq tavsifini qamrab oladi.

Kompetentli yondashuv – Kompetentlik yondoshuvining asoschilaridan biri bo'lgan J.Raven buning muhimligini shunday tushuntiradi: “biz ko'proq va kamroq kompetentli fermerlar, o'qituvchilar, haydovchilar, temirchilar, menedjerlar va harbiy ofitserlarni solishtirganimizda, har bir holatda o'z ishining ustalari namoyish qilgan aynan siyosiy xulq-atvor eng muhim bo'lib chiqdi. Aksincha, odamlarning bevosita xizmat burchlari doirasidan tashqaridagi ijtimoiy, tashkiliy va siyosiy cheklashlarga nisbatan biron bir chora-tadbirlarni ko'rishga layoqatsizligi va hohishi yo'qligi zamonaviy jamiyatda kompetentli bo'lmagan kasbiy xulq-atvorning asosiy manbai sifatida namoyon bo'ladi, vaholanki, aynan ular inson bu doira ichida nima qila olishini aniqlaydilar.

Kasbiy kompetentlikni rivojlantirishni muammoli o'qitish jarayonida amalga oshirish ham maqsadga muvofiq bo'ladi, buning mohiyati kasbiy faoliyatni yaxlit tizim sifatida ko'rish, unda tizimli faoliyat ko'rsata bilish, yangi muammo va masalalarni hal eta bilish tajribalarini shakllantirish uchun zamin yaratishga xizmat qiladigan kasbiy faoliyat elementlarini ta'lim jarayoniga kiritishdan iborat.

Quyidagi jadvalda ta'limga an'anaviy va kompetentlikka yo'naltirilgan yondashuvlarning qiyosiy tavsifi keltirilgan.

1-jadval

Ta'limga an'anaviy va kompetentlikka yo'naltirilgan yondashuvlarning qiyosiy tavsifi

Ta'lim jarayoni elementlari	An'anaviy yondashuv	Kompetentlikka yo'naltirilgan yondashuv
Maqsadlar	Bilim, ko'nikma va	Kompetensiyalarni

	malakalarni shakllantirishga yo'naltirilgan	shakllantirishga (real mexnat faoliyatiga yo'naltirilgan)
Ta'lim mazmuni	Davlat ta'lim standartini amalga oshiradi	Kasbiy-ta'limiy dasturlar- ni o'zlashtirishga qaratilgan individual yo'nalish. Tez moslanuvchan talimning natijaviyligiga erishishga yo'naltirilgan
Ta'limni tashkil etish shakllari	Ta'limni sinf-dars, auditoriyada tashkil etish. Ko'nikmani rivojlantirishga yo'naltirilgan amaliyot	Individual , juftlikda, kichik guruhlarda va katta guruhlarda ishlash
Pedagogik jarayonni tashkil etish va amalga oshirish metodlari	Qat'iy dastur asosida o'qitishning sinf-dars tizimi doirasidagi bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilgan metodlar	Kasbiy-ta'limiy dasturlarni modullar asosida o'zlashtirishning individual va kompetentlik yondashuviga yo'naltirilgan muammoli-faoliyatli metodlari
Pedagoglar faoliyatining jarayondagi o'rni	“Nasihatgo'y”, “axborot beruvchi”, baholovchi”	“Hamkor”, “maslahatchi”, “yordamchi”, “vositachi”
Ta'lim oluvchilar faoliyatining jarayondagi o'rni	“Tinglovchi”, “qabul qiluvchi”, “xotirasida saqlovchi ”	“Hamkor”, “tajriba o'tkazuvchi”, “tadqiqotchi”, “konstruktor-yaratuvchi”
Ta'lim muassasasini boshqarish tuzilmasi	Tuzilma ta'lim muassasasi faoliyatini yuritishga yo'naltirilgan	Tuzilma ta'lim muassasasini rivojlantirishga yo'naltirilgan
Ta'lim natijalarini nazorat qilish va baholash	Bilim, ko'nikma va malakalarning shakllanganligini tekshirishga yo'naltirilgan (nazoratlar, testlar va hokazo)	Mutaxassisning kasbiy kompetensiyasini va shaxsiy sifatlarini rivojlanish darajasini aniqlashga hamda baholash ham talim olish xarakteriga yo'naltirilgan

Keltirilgan tavsiflarni tahlil etish natijasida ta'limga kompetentlik yondashuvining shakllanish shart-sharoitlarini aniqlab olish mumkin:

– bilimlar izlanish va fikrlash faoliyatlari, ijod jarayoni mahsuli sifatida turli xil shakllarda tizimli, fanlararo hamda umumlashtirilgan holda beriladi;

– pedagog “boshqaruvchi”, “hamkor” sifatida namoyon bo'ladi, ya'ni, hamkorlik qilish, demokratik ravishda ta'sir o'tkazish, yordam berish, ruhlantirish,

talabaning shaxsiy tashabbuslariga e'tiborli bo'lish, uning shaxsini rivojlantirishga intilish pozitsiyasini egallaydi;

– talaba pedagoglar va boshqa talabalar bilan faol hamkorlik qilishga, bir-birini qo'llab-quvvatlash va o'zaro ma'suliyatlilik muhitini yaratishga yo'naltirilgan;

– ta'lim oluvchilar uchun ta'lim va tarbiyani tashkil etishning guruhli shakllari orqali shaxslararo munosabatlar va muloqatning xilma-xil shakllarini amaliy ravishda o'zlashtirishlari, hamkorlikda ishlash va ijod qilish quvonchini his etishlari uchun shart-sharoitlar yaratiladi;

– harakat va xulq-atvorlarning oldindan belgilab qo'yilgan namunasiga mosligini baholashdan voz kechish.

Inson tabiatidan kelib chiqqan holda, pedagogik jarayonning mazmuniy tuzilmasini aks ettiradigan, ta'limning maqsadini qo'yishdan boshlab to natijaga erishishgacha bo'lgan faoliyatni tashkil etishning barcha bosqichlari loyihalangani. Jamoaviy-individual ravishda tafakkur etish texnologiyasida rivojlantiruvchi makon–tabiiy ijtimoiy muhit hisoblanadi, unda umumlashtirilgan (jamo), shaxslararo (qiziqishlarga ko'ra ijodiy birlashmalar), kasbiy (predmetli mazmun)dan iborat bo'lgan munosabatlar tizimida bilim olish va o'quv-kasbiy faoliyatga oid muammolar hal etiladi, shuningdek, hayotiy muammoli vaziyatlarni boshdan kechirib ko'riladi.

Kompetentli yondashuvning mohiyati, yuqorida ko'rsatib o'tilganidek, u

insonda mustaqil ravishda bilimlarni egallash faoliyatini tashkillashtirish, refleksiya, ijodkorlik, jismoniy va ruhiy jihatdan o'zini boshqara olish ko'nikmalarini egallash, o'z-o'zini uyushtirish va rivojlantirish kabi qobiliyat va layoqatlarni shakllantirishni ta'minlaydi. Shuningdek bunga kasbiy kompetentlikni shakllantirishning didaktik modelini

tuzish uchun nazariy-metodologik asos sifatida olingan o'z-o'zini rivojlantirish nazariyasi ham to'la-to'kis mos keladi.

Psixologik yondashuv – Psixologiya fanida bir-biriga yaqin, lekin ayniyat bo‘lmagan tushunchalar qo‘llanilib kelinadi, chunki: odam, shaxs, individuallik. Ularning mohiyatini aniqroq izohlab berish uchun har birining psixologik tabiatini tahlil qilish maqsadga muvofiq.

1. *Odam*: Sut emizuvchilar sinfiga dahldorlik, biologik jonzod ekanligi odamning o‘ziga xos xususiyatidir. Tik yurishlik, qo‘llarning mehnat faoliyatiga moslashganligi, yuksak taraqqiy etgan miyaga egaligi, sut emizuvchilar tasnifiga kirishi uning o‘ziga xos tomonlarini aks tufayli borliqni ongli aks ettirish qobiliyatidan tashqari o‘z qiziqishlari va ehtiyojlariga mutanosib tarzda uni o‘zgartirish imkoniyatiga ham egadir.

2. *Shaxs*. Mehnat tufayli hayvonot olamidani ajralib chiqqan va jamiyatda rivojlanuvchi, til yordami bilan, boshqa kishilar bilan muloqot (muomala) ga kirishuvchi odam shaxsga aylanadi. Ijtimoiy mohiyati shaxsning asosiy tavsifi hisoblanadi.

3. *Individuallik*. Har qaysi inson betakror o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Shaxsning o‘ziga xos qirralarining mujassamlashuvi individuallikni vujudga keltiradi.

Odatda shaxsni rivojlantirish, shakllantirish, tarkib toptirish, kamolotga yetkazish mavjud qarama-qarshiliklarni, ziddiyatli vaziyatlarni yengish, irodaviy zo‘r berish, zo‘riqish, tanglik, jiddiylik holatlarini boshqarish, o‘zini qo‘lga olish orqali ushbu faoliyatni amalga oshirishning oqilona, omilkor vositalarini (yo‘llari, usullari, operatsiyalari, ko‘nikmalari, uquvlari, malakalari, odatlari, harakatlari kabilarni) o‘zlashtirish, egallash natijasida vujudga keladi. Bularning barchasi imitatsiya (taqlid), identifikatsiya, refleksiya, stereotipizatsiya, ta‘lim, o‘qitish, o‘qish, o‘rganish, o‘rgatish, saboq olish, o‘zlashtirish, mustaqil bilim olish jarayonida yuzaga keltiriladi. Mazkur holatda aniq faoliyat orqali ehtiyojni qondirish qonuniy ravishda yanada yuksakroq, yuqori bosqichdagi yangi xususiyatga ega bo‘lgan ehtiyojni tug‘diradi.

Andragogik yondashuv - Bugungi kunda mutaxassis o‘zining 5-10 yil oldingi oliy ta‘lim muassasasida olgan bilimlari bilan kasbiy-shaxsiy faoliyatini

muvaffaqiyatli tashkil eta olmasligi, mehnat bozorida raqobatbardoshlikni ta'minlay olmasligini hayotning o'zi ko'rsatmoqda. Bu esa o'z navbatida mutaxassislarning kasb darajasi va malakasini muttasil oshirib borish, ularni zamonaviy talablarga muvofiq qayta tayyorlash va malakasini oshirish orqali kasbiy va shaxsiy rivojlanish darajasini ta'minlash masalasining dolzarbligini belgilaydi. Ilmiy yo'nalishlarida «ta'limning uzluksizligi va shaxs ehtiyojlariga yo'nalganligi» tamoyilini ilgari suruvchi andragogika (adult education) ham katta yoshlilar ta'limining o'ziga xosligi, nazariy va amaliy masalalari bilan shug'ullanuvchi fan sohasi sifatida rivojlanmoqda. Katta yoshlilarni o'qitish nazariyasi va amaliyoti jahon tajribasida bir necha bosqichlarni bosib o'tgan. Xususan, XIX asrning 30- yillaridan boshlab Evropa va Amerikaning ko'pgina davlatlarida bu davrda ishlab chiqarishning tez o'sishi, jamiyat va ijtimoiy hayotning rivojlanishi negizida kattalarni o'qitishning dastlabki tajribalari to'plana boshlangan.

XX asr boshlarida katta yoshlilarni o'qitish muammosi olimlar tomonidan insonni o'rganuvchi fanlar tizimiga kiritildi. Birinchi navbatda bu insonning turli yosh davrlaridagi psixik rivojlanishi jarayoni bilan bog'landi. Ammo bu vaqtda inson hayotining hamma bosqichida ham ta'lim olishi mumkinligi haqidagi qarashlarni asoslash zarurati vujudga keldi. 1950-1960 yillarda bir qancha xorijiy mualliflarning ishlarida kattalarni o'qitishning didaktik va metodik yondashuv muammolari ko'rib chiqilgan. Jumladan, aksariyat xorijiy tadqiqotchilar kattalarni o'qitishning pedagogik tamoyillar asosida talqin etib, kattalarni o'qitishning o'ziga xos xususiyatlarini kattalar pedagogikasi deb ataganlar. 1950-1960 yillarda olimlar M.Ogrizovich va B.Samolovchev, taniqli nemis professori F.Pyoggeler, shveysar nazariyachi olimi G.Xanselmana, polyak olimlari M.Semenski, L.Turoslarning ilmiy ishlarida «andragogika» iborasi paydo bo'ldi.

Andragogiya (gr. ἀνὴρ anér-katta odam, erkak, ἄγειν ágein -yetaklayman) ta'lim nazariyasining bir qismi bo'lib, u kattalar o'quv faoliyati sub'ekti tomonidan bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishning o'ziga xos qonuniyatlarini, shuningdek,

o'qituvchi tomonidan ushbu faoliyatni professional boshqarish xususiyatlarini ochib beradi. "Andragogika" tushunchasi 1833 yilda nemis pedagogika tarixchisi Aleksandr Kapp (1799-1869) tomonidan fan sifatida amaliyotga kiritilgan.

Aleksandr Kapp

Bu mualliflar andragogikaning pedagogikadan farqlarini aniqlashga harakat qildilar. Andragogikaning alohida fan sifatida shakllanishi va tiklanishi 1970 yilga to'g'ri kelib, aynan shu yili kattalar ta'limining amerikalik nazariyachi va amaliyotchi olimi

M.Sh.Noulzning «Kattalar ta'limining zamonaviy amaliyoti. Andragogika yoki pedagogika» nomli fundamental ishi chop etiladi. Adabiyotlarni o'rganish shuni ko'rsatadiki, dunyo olimlarining aksariyati andragogikani mustaqil fan va ilmiy yo'nalish sifatida pedagogik fan tarmog'i hamda ijtimoiy va gumanitar bilimlar sohasi sifatida talqin etadilar.

Andragogikaning an'anaviy pedagogikadan asosiy farqi ta'lim berish jarayonida ta'lim beruvchining (andragog – katta yoshli kishilar ta'limi bilan shug'ullanuvchi shaxs) emas, balki ta'lim oluvchining faol pozitsiyada bo'lishidir. Bunda ta'lim beruvchining asosiy faoliyati ta'lim oluvchiga o'zida mavjud bilimlarni yangilash, yangi bilim va ko'nikmalarni egallashga yordam berish hisoblanadi. Chunki yangi kasbiy bilim, ko'nikma, malaka hamda kompetensiyalarni o'zlashtirish asosida katta yoshlilarning axborotlashgan jamiyatga moslashishi va unda o'z imkoniyatlarini to'laqonli namoyon etishi faollashadi.

Nazorat savollari:

1. Kasbiy kompetensiyalarning mazmun va mohiyatini bayon qiling.
2. Kasbiy kompetensiyalar va ularning o'ziga xos xususiyatlari.
3. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda innovatsion, akmeologik, aksiologik, kreativ, reflektiv, texnologik, kompetentli, psixologik, andragogik yondashuvlarning ahamiyatini bayon qiling.

Adabiyotlar ro‘yxati va internet ilovalari:

1. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari / Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To‘raev A.B. – Toshkent: “Sano standart” nashriyoti, 2015. – 90 bet.
2. Innovatsion ta’lim texnologiyalari / Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To‘raev A.B. – T.: “Sano standart” nashriyoti, 2015. – 81-b.
3. Kompetensii pedagoga XXI veka [Elektronnyy resurs]: sb. materialov resp. konferensii (Minsk, 25 noyab. 2021 g.) / M-vo obrazovaniya Resp. Belarus, GUO «Akad. poslediplom. obrazovaniya», OO «Belorus. ped. o-vo». – Minsk: APO, 2021.
4. Ishmuhamedov R.J., M.Mirsolieva. O‘quv jarayonida innovatsion ta’lim texnologiyalari. – T.: «Fan va texnologiya», 2017, 60 b.
5. Ishmuhamedov R, Mirsolieva M, Akramov A. Rahbarning innovatsion faoliyati. – T.: “Fan va texnologiyalar”, 2019.- 68 b.
6. <https://psychologos.ru/articles/view/andragogika-i-pedagogika>
7. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D0%BA%D0%B0>
<https://qomus.info/encyclopedia/cat-a/aksiologiya-uz/>

2-MA'RUZA. XALQARO TAJRIBALAR HAMDA ULARNING KASBIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHGA TA'SIRI. (2 soat)

REJA:

1. Kompetensiyalarni rivojlantirish bo'yicha xorijiy tajribalar.
2. 4K kompetensiyalarni rivojlantirish.
3. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish texnologiyasi.

Jahon miqyosdagi ta'lim sifatiga qo'yilayotgan talablardan biri XXI-asr pedagogikasini yangi paradigmlar hamda raqamli ta'lim transformatsiyasi asosida takomillashtirish zaruratini keltirib chiqardi. Chuqur kasbiy bilim, undan unumli foydalanish ko'nikmalari, shaxsiy tashabbuskorlik, ijodkorlik, mustaqillik har doim pedagog faoliyatini alohida ajratib turgan bo'lsa, XXI-asr pedagogi uzluksiz ta'lim olish, o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini takomillashtirish qobiliyatlariga ega bo'lishi lozim. Finlyandiyada Kattalar Ta'limi Tashkiloti (FAEA), Fransiyada "tajriba orqali olingan bilimlarni tasdiqlash" («Validation des Aquis de l'Expérience» (VAE) tushunchasining kiritilishi natijasida norasmiy va informal ta'limning me'yoriy-huquqiy bazasi yaratilgan. Germaniyada Weiterbildungspass (Uzluksiz ta'lim pasporti) va ernkultur Kompetenzentwicklung (Kompetensiyalarni rivojlantirishda ta'lim madaniyati) joriy qilingan, Rossiyada "Lifelong Learning" (hayot davomida o'rganish) g'oyasi malaka oshirish kurslari, qo'shimcha va to'ldiruvchi ta'lim dasturlariga tatbiq etilgan. Uzluksiz ta'lim nazariyasining konseptual holatlaridan farqli o'laroq, kattalar ta'limi nazariyasi va amaliyoti asosida katta odam tabiatidan kelib chiqqan tamoyillar yotadi: katta yoshdagi odam ehtiyoj sezmaguncha o'qimaydi, u faqat o'z fikriga ko'ra zarur bo'lgan narsalarni o'rganadi va ish jarayonida o'qiydi. Boshqacha qilib aytganda yoshi katta odam ta'lim jarayonida, aniqrog'i bu

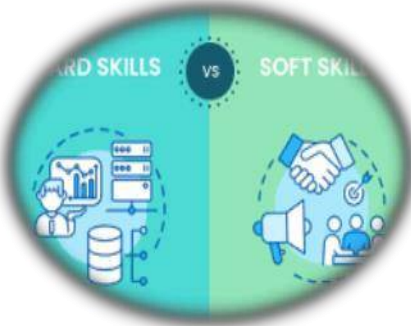

jarayonning barcha parametrlari: maqsadlar, mazmun va o‘qitishning tashkiliy shakllarini aniqlashda yetakchi rol o‘ynashga tayyor.

Kattalar ta’limi nazariyasi va amaliyoti sohasidagi ko‘pchilik tadqiqotlar M.Sh.Noulz tomonidan shakllantirilgan, malaka oshirish markazida andragogika bo‘lgan, kattalarni o‘qitishning olti tamoyili birligidan iborat bo‘lgan o‘qitishning andragogik modelini rivojlantiradilar.

Dunyo tajribalariga ko‘ra XXI-asrda ochiq va yopiq shakldagi qisqa muddatli kurslarni tashkil etish malaka oshirish va kasbiy rivojlanishda muhim omil xisoblanadi. Pedagog kadrlarning kasbiy kompetensiyasini uzluksiz rivojlantirish, o‘zini-o‘zi muttasil takomillashtirish uchun shart-sharoit yaratishni taqozo etadi.

Ta’lim sohasidagi nufuzli Xalqaro ekspertlar¹ tomonidan ta’lim tarbiya jarayoniga ikki xil kompetensiyalarni uyg‘un joriy etish taklif etilmoqda. Bular:

“Hard skills” - (ingliz. “qattiq” malaka) kasbiy kompetensiyalar hamda “Soft skills” - (ingliz. “yumshoq”, “moslashuvchan” malaka) universal (umumiy) kompetensiyalar.

“Hard skills” - malaka darajasini aniqlash va o‘lchash mumkin bo‘lgan bilimlar majmui sifatida (*matnni kompyuterda terish malakasi, avtomobilni boshqarish ko‘nikmasi, ingliz tilida gapirish, matematik bilim, kompyuter dasturlaridan foydalanish ko‘nikmasi*), “soft skills” aniq va umumiy o‘lchov birligiga ega bo‘lmagan moslashuvchan, egiluvchan malakalar (*kreativlik, jamoada ishlash ko‘nikmasi, hissiy barqarorlik, mas’uliyat, tashabbuskorlik va hok*) sifatida qayd etilmoqda.

“Hard skills” - “qattiq” malakaga ega bo‘lish uchun muayyan kasb bo‘yicha aniq bilim zarur bo‘ladi va bu ko‘nikmalarning mavjudligi imtihon o‘tkazish orqali aniqlanadi.

“Soft skills” - “yumshoq” kompetensiyalar (*ijodkorlik, muloqotga kirishishi layoqati, jamoada ishlash qobiliyati, qat’iyatlilik, tanqidiy fikrlash va hok.*) esa

ko'p hollarda inson xarakteri va hayotiy tajribasiga bevosita bog'liq bo'lganligi sababli shaxsiy fazilat, xislat, qobiliyat sifatida ham talqin etiladi.

“Soft skills” tushunchasi tadqiqot predmeti (ob'ekti) sifatida ilmiy muomalaga kirishi ilk marta 1959-1972 yillarda AQSh armiyasi shaxsiy tarkibini tayyorlash jarayonidagi islohotlar bilan bog'liq. Askarlarning shaxsiy va jangovor kompetensiyalarini shakllantirish bo'yicha tadqiqotlarga rahbarlik qilgan psixolog, ehtiyojlar nazariyasi muallifi, mavzular bo'yicha apperseptiv testlarni baholashning yangi metodikasini ishlab chiqqan professor Devid Makkleland AQSh davlat departamenti ximatiga xodimlarni tanlash jarayonida ilk marta “yumshoq” (soft) kompetensiyalar va ularni baholash tushunchasini qo'llaydi.

XXI asrga qadar ta'lim tizimida yoshlarga asosan “hard skills” – “qattiq” malaka darajasini berishga e'tibor qaratib kelindi. Ya'ni, muayyan kasbni puxta egallash, uning sir-asrorlarini to'liq o'zlashtirish – shaxsning yetuk mutaxassis ekanligini belgilovchi asosiy faktor sifatida qayd etilgan. XXI asr pedagogikasi esa zamonaviy dunyoda bu xislatlarning yetarli emasligi, endilikda tafakkurni rivojlantirish, kreativ makon, muhit, kreativ shaxs, kreativ mahsulot yaratishga bo'lgan ehtiyoj asosida ish tutish lozimligini uqtirmoqda.

Xalqaro ekspertlar tomonidan taqdim etilayotgan tadqiqotlarda o'rta bo'g'in mutaxassislarining mehnat bozoridagi raqobatbardoshligi va kreativ kompetentliligini oshirish, professional ta'lim jarayonini loyihalashtirishda “yumshoq” kompetensiyalarni shakllantirishning metodik ta'minotini yaratish mexanizmlarini takomillashtirish kabi yo'nalishlarda o'z aksini topmoqda.

Bir qator nufuzli tadqiqot markazlari o'z hisobotlarida zamonaviy professional ta'lim mazmunini “yumshoq” kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirish va modernizatsiyalash, kompetensiyalarga asoslangan innovatsion ta'lim muhitini yaratish, yoshlarda nostandart tafakkur tarzi va kreativlik xislatlarini shakllantirish zaruratini e'tirof etib, bu jarayonning pedagogik, metodologik va ilmiy-nazariy asoslarini taqdim etmoqda.

AQShning Garvard universitetida tashkil etilgan “Career Services” markazi tomonidan malakali mutaxassisning kasbiy kompetentliligini belgilovchi mezonlar

sifatida nostandart tafakkur tarzi, Singapurning Nan'yan texnologiya universiteti Biznes maktabida kreativ qobiliyatlar muhim omillar qatorida sanab o'tilgan.

Kompetentlikka yo'naltirilgan ta'lim insonning o'z shaxsiy manfaatlari uchun ham, jamiyat, davlat manfaatlari uchun olib boradigan faoliyatining asosiy sohalarida muvaffaqiyatini ta'minlovchi bilimlar va amaliy faoliyat usullarini kompleks ravishda o'zlashtirishiga qaratilgan.

Tayanch kompetensiyalar – insonning jamiyatdagi hayotiy faoliyatidagi dolzarb va perspektiv ahamiyatga ega bo'lgan turli sohalariga tegishli bo'lgan masalalar, bilimlar, amaliy ma'lumotlar va faoliyat usullaridan iborat bo'lib, ularni o'zlashtirish bir tomondan insonning shaxsiy va ijtimoiy jihatdan muvaffaqiyatli faoliyatini ta'minlasa, boshqa tomondan, jamiyatning ma'lum bir sifatdagi inson resurslariga bo'lgan talablarini qondirishga xizmat qiladi. Xorijiy davlatlar va vatanimiz tadqiqotchilari tomonidan taklif etilayotgan tayanch, bazaviy, universal kompetensiyalar deb hisoblash mumkin bo'lgan kompetensiyalarning turlicha tasniflarida kompetensiyalarning shunday barqaror guruhlari yetarli darajada aniq-ravshan belgilab berildiki, ularni egallamasdan turib, inson zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyat bilan, ziddiyatlarsiz, qarama-qarshiliklarsiz yashashi va faoliyat ko'rsatishi mumkin emas. Ularga quyidagilarni kiritish mumkin:

– *ijtimoiy-fuqarolik sohasidagi kompetensiyalar* - sub'ektning ijtimoiy faolligini va fuqarolik ma'suliyatini, uning demokratik institutlar faoliyatida va uni yaxshilashda hamda jamiyatning siyosiy hayotida ishtirokini va hokazolarni ta'minlaydi;

– *ijtimoiy munosabatlar sohasidagi kompetensiyalar* - yozma va og'zaki hamda tillararo (ya'ni bir necha tillarni bilishlik) muloqotni yaxshi bilishni, shaxslararo samarali va ziddiyatlarsiz o'zaro munosabatlarni oqilona amalga oshirishni, o'zgacha fikrlaydiganlarga nisbatan bag'rikenglikni, boshqa madaniyat va diniy e'tiqodlarni to'g'ri qabul qilish va hurmat bilan qaray bilishni va hokazolarni ta'minlaydi;

– *axborot sohasidagi kompetensiyalar* - yangi axborot va telekommunikatsion texnologiyalarning ahamiyatini tushunish, ularni egallash va

o'z o'rnida qo'llay bilish, turli axborot manbalaridan foydalana bilish, yaxlit axborot muhitida ishlashga tayyorlik, axborotga nisbatan tanqidiy munosabatda bo'la olishni va hokazolarni ta'minlaydi;

- *ijtimoiy-individual sohadagi kompetensiyalar* – oilaviy -qarindoshchilik va shaxsiy munosabatlarni to'g'ri o'rnata olish, o'zining sog'lig'i va ma'naviy-axloqiy xislatlariga ongli va ma'suliyatli ravishda munosabatda bo'lish, bo'sh vaqtini o'tkazish usullarini to'g'ri tanlay bilish va hokazolarni ta'minlaydi;

- *kasbiy-mehnat sohasidagi kompetensiyalar* - mehnat bozoridagi vaziyatlarni tahlil qila bilish, o'zining kasbiy imkoniyatlarini to'g'ri baholay olish, mehnat munosabatlaridagi qonun-qoidalar va axloqiy me'yorlarni bilish, o'z kasbiy faoliyatiga tegishli chuqur bilimlarga va keng dunyoqarashga ega bo'lish, amaliy vazifalarni hal etishda o'z bilim va tajribalarini epchillik bilan mohirona qo'llay olish, kasbiy-axloqiy sifatlarga ega bo'lish va hokazolarni ta'minlaydi;

- *tizimli kompetensiyalar* - kasbiy jihatdan ham, shaxsiy va ijtimoiy hayotida ham mustaqil ravishda o'qish-o'rganishga, jismoniy va psixik jihatlardan o'z-o'zini boshqara olish va o'z-o'zini takomillashtira olish malakalarini egallashga qodirlik va hokazolarni ta'minlaydi.

Tayanch kompetensiyalarni belgilashda jamiyat ehtiyojlari yoki ijtimoiy buyurtma muhim asos va yo'llanma bo'lib hisoblanadi. Bu o'rinda shuni ta'kidlab o'tish lozimki, demokratik, fuqarolik jamiyatida ijtimoiy buyurtma davlat va jamiyat manfaatlariga ham, shaxsiy manfaatlarga ham birday mos bo'lishi kerak. Ijtimoiy buyurtma asosida belgilangan tayanch kompetensiyalar o'z navbatida ta'limning maqsadi va natijasi sifatidagi kompetentlikni tashkil etadigan tarkibiy qismlarni belgilab beradi.

Ko'pchilik tadqiqotchilarning yakdillik bilan ta'kidlashlaricha, kompetentlik – shaxsning murakkab, yaxlit bir butun, ko'p omilli, ko'pqirrali sifatidir. Kompetentlikning vujudga kelishi uchun quyidagi sifatlar poydevor, asos bo'lib xizmat qiladi:

- 1) ma'lum fan sohasidagi bilim, ko'nikma va malakalar;
- 2) mustaqil faoliyatdagi amaliy tajriba.

Biroq, bilim, ko'nikma va malakalarga asoslanganligi bilan, kompetentlik ularning o'zidagina iborat emas. Kompetentlik shaxsning "bilim, ko'nikma va malakalar" asosida shakllangan sifati bo'lib, ularni muayyan vaziyatda, amaliy faoliyatda qo'llay olishga qodirligidir. Kompetentlik muayyan sohaga oid faoliyatni o'zlashtirib borish jarayonida vujudga keladi, shuning uchun ham ushbu faoliyat kompetentlikning ikkinchi muhim poydevori hisoblanadi.

Tegishli sohaga oid bilim va ko'nikmalar va shu soha bo'yicha amaliy faoliyat tajribasi bo'lmasa kompetentlik bo'lishi mumkin emas.

Kompetentlik quyidagi belgilar bilan tavsiflanadi:

- har qanday muayyan vaziyatda, uning turli xil jihatlarini hisobga olgan holda bilimlarni o'z o'rnida va tezkorlik bilan to'g'ri qo'llay bilish;
- qarorlarni qabul qila bilishga qodirlik va tayyorlik, shu bilan birga, mazkur vaziyat uchun eng maqbul qaror variantini tanlay olish;
- ijtimoiy harakatlarni tashkil etish va buning uchun barcha imkoniyatlarni ishga sola bilish;
- faoliyat doirasida boshqa odamlar bilan o'zaro munosabatlarni aniq maqsadlarni ko'zlagan holda va maqsadga muvofiq, maqbul tarzda o'rnata olish imkonini beradigan kommunikativ ko'nikmalar;
- muayyan ma'naviy qadriyatlarga, dunyoqarashga, umummadaniy va axloqiy sifatlarga egalik, faoliyatga intilish hissining mavjudligi;
- o'zining ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishga, faoliyatning yangi usullarini egallashga intilish.

Ba'zi tadqiqotchilarning fikricha, kompetentlik tafakkurning ma'lum bir turlarini – izlanuvchanlik, tanqidiy fikrlash, refleksivlikni hamda muayyan qobiliyatlarni talab etadi.

Kompetentlikning muayyan sohaga oid bo'lishi uning o'ziga xosligi va aniqligini belgilaydi. Shu nuqtai nazarga ko'ra

kompetentlik har xil turlarga ajratiladi – ijtimoiy va kasbiy, maxsus va individual, axborotga oid va kommunikativ, pedagogik va psixologik, ekologik va hokazo. Shu bilan birga, tadqiqot muammosi bo‘yicha ishlarning tahlili ko‘rsatishicha, kompetentlikning taklif etilayotgan tavsiflari va tipologiyasi kompetentlik yondoshuvi bilan bevosita aloqadorlikda o‘rganilmaydi.

A.A. Cheremisina kompetentlikni shaxsning yaxlit sifati deb qaraydi va kognitiv (bilim), motivatsion (moyillik) va faoliyat (tajriba)dan iborat, deb hisoblaydi. N.G. Vitkovskaya talabalarning axborotga oid kompetentliklarini o‘rganar ekan, unda to‘rtta asosiy komponentni ajratib ko‘rsatadi: ma’naviy-motivatsion, kognitiv, texnologik va reflektiv. I.V. Grishinaning fikricha, kompetentlik shaxsning murakkab va ko‘pqirrali ta’limi bo‘lib, funksional jihatdan o‘zaro bog‘liq bo‘lgan quyidagi komponentlardan iborat:

- a) motivatsion (maqsad va vazifalarga mos keladigan motivlar majmui);
- b) kognitiv (zarur bo‘lgan bilimlar majmui);
- v) operatsion (vazifalarni amaliy hal etish ko‘nikmalari va malakalari majmui);
- g) shaxsiy (muhim shaxsiy sifatlar majmui);
- d) reflektiv (o‘z faoliyatidan ko‘ngli to‘lish, uni baholash, “susaytirish”, yo‘l tutish usullarini tanlash).

L.G. Antropova kompetentlikning komponentlaridan biri bo‘lgan kommunikativlik quyidagilarni aks ettiradi, deb hisoblaydi:

- o‘qituvchining pedagogik muloqatning maqsadlari, mohiyati, tuzilmasi, vositalari, o‘ziga xos xususiyatlari bo‘yicha axborotga egaligini (kommunikativ bilimlar);
- mazkur faoliyat texnologiyalarining o‘zlashtirganligini (kommunikativ ko‘nikma va malakalar);
- pedagogik muloqotning samarador bo‘lishi muhimligini o‘qituvchi tomonidan tasarruf etilishini, o‘z pedagogik faoliyatining kommunikativ jihatlarini doimiy ravishda takomillashtirib borishga intilish kabi xislatlarni ta’minlaydigan

mutaxassisning individual-psixologik sifatlarini (kommunikativlikka yo'naltirilganlik);

- inson shaxsiga eng asosiy qadriyat deb qarashni (insonparvarlik), pedagogik muloqot jarayonida yuzaga keladigan kommunikativ vazifalarni noan'anviy yo'llar bilan, ijodkorona hal eta olishni (kreativlik).

Shunday qilib, kompetentlikning mazmuni va qaysi fan sohasiga tegishliligidan qat'iy nazar, uning tuzilmasini quyidagi tarkibiy qismlarga ajratish mumkin:

- kognitiv (fan sohasiga oid bilimlar majmui bo'lib, ular asosida kompetentlik shakllantiriladi);

- faoliyatga oid (amaliy tajriba);

- operatsion-texnologik (vazifalarni amaliy hal etish ko'nikmalari va malakalari majmui);

- shaxsiy (mazkur fan sohasidagi faoliyat uchun muhim bo'lgan individual-psixologik sifatlar va qobiliyatlar majmui);

- ma'naviy-motivatsion (faoliyatning maqsad va vazifalariga mos keladigan qadriyatlarga moyillik, motivlar majmui, dunyoqarash);

refleksiv (faoliyat va uning natijalarining mohiyatini tushunish, baholash, oldindan ko'ra bilish, kreativlik).

Psixologik jihatdan kompetentlik – atrofdagi olamni tushunish mezonini va u bilan o'zaro ta'sirining mutanosibliyi sifatida belgilanadi yoki yanada batafsilroq ta'riflansa, faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish imkonini beradigan bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisidir yoki insonning atrof-muhitga hamda o'z-o'ziga ta'sir etish metodlarini egallaganligidir.

Yangi ijtimoiy-ta'limiy g'oyalar nuqtai-nazaridan ushbu tushuncha yanada rivojlana bormoqda. Kompetentlikni rivojlantirish bosqichlaridan birinchisi – uning tarkibiy qismlari doirasini sub'ekt kasbiy faoliyati uchun muhim bo'lgan kompetensiyalarning qo'shimcha sohalarini kiritish hisobiga kengaytirish bilan bog'liq.

“4K” kompetensiyalari asosida talabalarda kreativ salohiyatni rivojlantirish texnologiyasi

Shuni alohida ta’kidlab o’tish lozimki, tanqidiy va kreativ fikrlash jahon ta’lim amaliyotida XXI asr tayanch kompetensiyalari yoki ayrim holatlarda ko’nikmalari deb e’tirof etiladi. Mazkur ko’nikmalar ba’zan universal yoki “moslashuvchan” (soft skills) deb ham qo’llaniladi[60]. Respublikamizda ishlab chiqilgani umumiy o’rta ta’limning milliy o’quv dasturida mazkur ko’nikmalar “estetik madaniyat va ijodkorlik kompetensiyasi” tarkibiga kiritilgan: mustaqil ishlashga ijodiy yondashib, mustaqil fikrlash; yakka va jamoa bilan hamkorlikda ijodiy faoliyat yuritish; ijodiy faoliyatni to’g’ri rejalashtirish, erishilgan natijani tanqidiy baholash va o’z mehnatidan zavqlana olish; konstruktiv fikrlash, g’oyalarni amaliyotga tatbiq etish; loyihalash va tadqiqotchilik ko’nikmalarini egallash.

O’qituvchilari bilan o’tkazilgan onlayn so’rovnomada “Siz talabalarda tanqidiy fikrlash va kreativ salohiyatni rivojlantirish qanchalik muhim deb hisoblaysiz?” degan savolga respondentlarning qariyb yarmi maktab bunga mas’ul ekanligini ta’kidlashgan. Badiiy ta’lim (musiqa, tasviriy san’at, texnologiya fanlari)dan mashg’ulot beradigan o’qituvchilarning ko’pchiligi talabalarda kreativ salohiyatni rivojlantirish zarurligini ta’kidlab o’tishgan bo’lsa, tabiiy fanlar o’qituvchilari esa, bu masalaga kamroq darajada ishonishlarini aytib o’tishgan. “Talabalarning kreativ salohiyatini rivojlantirishda qanday usullardan foydalanasiz?” savoliga esa, kamchilik o’qituvchilar aniq javob berishgan, yarmidan kamrog’i esa, yechimi noma’lum bo’lgan masala va topshiriqlardan foydalanishga e’tibor qaratadi.

Talabalarda kreativ salohiyatni rivojlantirishda nafaqat tashkiliy jarayonlar, balki ta’lim mazmuniga ham jiddiy ta’sir ko’rsatadi. Talabalarda XXI asr ko’nikmalarini rivojlantirish salohiyati bo’yicha respublikamiz va xorijiy mamlkatlarda yaratilgan mashg’ulotliklar mazmunida sezilarli farqlar kuzatiladi. Masalan, ijtimoiy fanlar bo’yicha respublikamizda yaratilgan mashg’ulotliklarda o’rtacha 10 foiz tanqidiy fikrlash va kreativ salohiyatni rivojlantirish bo’yicha topshiriqlar mavjud bo’lsa, xorijiy mashg’ulotliklarda o’rtacha 21 foizni tashkil qiladi. Yanada aniqroq qilib aytganda, ijtimoiy fanlar bo’yicha yaratilgan

mashg'ulotliklarda strukturalangan aksariyat topshiriqlar konvergent tafakkurni (muammoni bosqichma-bosqich hal etish asosida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish) rivojlantirishga yo'naltirilgan. Divergent tafakkur (bir nechta yechimlarni izlash va vaziyatga turli nuqtai-nazardan baho berish) bilan bog'liq o'quv topshiriqlarga esa, respublikamizda yaratilgan mashg'ulotliklarda ancha kam e'tibor qaratilgan. Aniqroq aytganda, B.Blum taksonomiyasi bo'yicha divergent tafakkur bilan bog'liq "tahlil", "baholash" (tanqidiy fikrlash) va "yaratish" (kreativ salohiyat) kabi jarayonlarning mashg'ulotliklarda aks etishiga alohida e'tibor qaratish talab etiladi.

Shuni ham ta'kidlab o'tish lozimki, tayanch kompetensiyalarni rivojlantirishga yetarlicha e'tibo qaratilmasligi talabalarda o'qish va bilim olishga qiziqishning, tez o'zgaruvchan vaziyatlarga moslashuvchan ruhiyat barqarorligining pasayishiga olib keladi. Ana shu sababli ko'pchilik davlatlarning zamonaviy oliy ta'lim modellarida o'qitish amaliyotini tashkil etish shakl, metod va vositalari hamda baholash tizimini o'zgartirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Tanqidiy fikrlash va kreativ salohiyat XXI asrda talabalarda rivojlantirilishi lozim bo'lgan asosiy ko'nikmalar hisoblanib, ular boshqa tayanch kompetensiyalar bilan birga, hayotiy, kundalik, va kasbiy muammolarga yechim topish imkonini beradi. Bunday fikrlar ish beruvchilar va nufuzli tashkilotlar tomonidan ham e'tiroq etilayotganligini alohida ta'kidlab o'tish lozim. "Kelajakda ishlar – 2018 (The Future of the Jobs 2018)"[150] Jahon iqtisodiy forumining hisobotiga ko'ra, ish beruvchilar bitiruvchilarga qo'yilgan talablar orasida "tahliliy fikrlash va innovatsiya"ni birinchi, "muammolarga majmuaviy yechim topish"ni ikkinchi, "tanqidiy fikrlash va tahlil"ni uchinchi, "faol o'qish va o'rganish strategiyalari"ni to'rtinchi, "kreativlik, originallik va tashabbuskorlik"ni beshinchi o'ringa qo'yishgan (1-rasmga). Agar 2022-yil bilan prognozida "tanqidiy fikrlash va tahlil" bilan "kreativlik, originallik, tashabbuskorlik" o'rin almashganligini ko'rish mumkin. "Faol o'qish va o'rganish strategiyalari" to'rtinchi o'rindan ikkinchi o'ringa ko'tarilgan. Bu esa, ish beruvchilar o'qish va o'rganishga hamma vaqt tayyor odamlarni ishga qabul qilishni hohlashayotganini ko'rsatadi (Future of the Jobs 2018, 12 b.).

Bugun, 2018 (Today, 2018)	Trendlar, 2022 (Trending, 2022)
Tahliliy fikrlash va innovatsiya (Analytical thinking and innovation)	Analitik fikrlar va innovatsiya (Analytical thinking and innovation)
Muammolarga majmuaviy yechim topish (Complex problem – solving)	Faol o‘rganish va o‘qitish strategiyalari (Active learning and learning strategies)
Tanqidiy fikrlash va tahlillar (Critical thinking and analysis)	Dizayn texnologiya va dasturlashtirish (Technology design and programming)
Faol o‘qish va o‘rganish strategiyalari (Active learning and learning strategies)	Kreativlik, originallik, tashabbuskorlik (Creativity, originality and initiative)
Kreativlik, originallik va tashabbuskorlik (Creativity, originality and initiative)	Tanqidiy fikrlash va tahlillar (Critical thinking and analysis)
Detallarga e‘tibor qaratish, ishonchlilik (Attention to detail, trustworthiness)	Muammolarni majmuaviy hal qilish (Complex problem – solving)
Emotsional intellekt (Emotional intelligence)	Tashkilotchilik va ijtimoiy faollik (Leadership and social influence)
Mulohaza yuritish, muammoni hal qilish va g‘oya berish (Reasoning, problem – solving and ideation)	Emotsional intellekt (Emotional intelligence)
Tashkilotchilik va ijtimoiy faollik (Leadership and social influence)	Mulohaza yuritish, muammoni hal qilish va g‘oya berish (Reasoning, problem – solving and ideation)
Coordination and time management (Muvofiqlashtirish va taym menejment)	Tizimli tahlil va baholash (Systems analysis and evaluation)

1-rasm. 2018- va 2022-yillarda bitiruvchilarga qo‘yilgan talablar qiyosiy tahlili

Tanqidiy fikrlash va kreativlik o‘zaro bir-biri bilan bog‘liq yuksak kognitiv ko‘nikmalardir. Ikkalasi ham katta intellektual kuch va ruhiy quvvatni talab qiladi hamda kognitiv nuqtai-nazardan murakkab hodisalar hisoblanadi. Tanqidiy fikrlash voqea-hodisalarga nisbatan mulohazali va mustaqil nuqtai-nazarni rivojlantirish uchun muqobil nazariya, g‘oya, qarorlarni baholash bilan bog‘liq bo‘lsa, kreativlik yangi mahsulot, ho‘ya va yechimlarni izlab topishni talab etadi. Ana shu sababli tadqiqot doirasida Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (IHTT)ning “Ta’lim tadqiqotlari va innovatsiyalar markazi”ning xalqaro loyihasi doirasiga tayangan holda kreativ salohiyat va tanqidiy fikrlashning taksonomik parametrlarini tizimlashtirdik (1-jadvalga qarang).

1-jadval

Kreativ salohiyat va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning tasnifiy ko‘rsatkichlari (IHTT ko‘rsatkichlari bo‘yicha)

Ko‘rsatkichlar	Kreativ salohiyat	Tanqidiy fikrlash
----------------	-------------------	-------------------

Tadqiq etish	Ma'lum bir fan sohasiga doir tushunchalar orasidagi aloqadorlikni topish	Umumiy qabul qilingan g'oyalar va yechimlarni aniqlash hamda ularga e'tiroz bildirish
Tasavvur qilish	Ko'plab g'oyalarni ilgari surish; kutilmagan va tavakkalchilikka asoslangan g'oyalar berishga intilish	Muammoni turli nuqtai-nazarlar bilan bog'liqlikda ko'rib chiqish
Bajarish	Noyob mahsulot/yechimlar taklif qilish /yaratish	Mantiq, etika va estetikaga asoslanib, mahsulot, yechim, nazariyaning kuchli va kuchsiz tomonlarini tushuntirish
Tahlil qilish va baholash	Taklif etilayotgan yechimning yangilik darajasi va undan foydalanish jarayonida yuzaga keladigan oqibatlarni baholash	Boshqa muqobil variantlar bilan taqqoslash orqali tanlangan yechim/pozitsiyani baholash

Ma'lumki, tanqidiy fikrlash va kreativ salohiyatni rivojlantirish bilan bog'liq g'oyalarning paydo bo'lishi qadimga davrlarga borib taqaladi. Hozirgi vaqtga qadar tanqidiy fikrlash texnologiyasi asosida talabalarning kreativ salohiyatini rivojlantirishga doir qator zamonaviy dastur va qo'llanmalar yaratilgan:

1. O'qish va yozish orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasi (mualliflar: J.Stil, K.Meredith, Ch.Templ, S.Uolter).
2. Tanqidiy fikrlash. Rivojlanish texnologiyasi (mualliflar: I.Zagashev, S.Zair-Bek).
3. Mashg'ulotlarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish: o'qituvchilar uchun qo'llanma (mualliflar: S.Zair-Bek, I.Mushtavinskaya).

4. Tanqidiy fikrlash. Hayotda sodir bo‘ladigan hamma narsalarning qat’iy mantiqi (mualliflar: N.Nepryaxin, T.Pashenko).

5. Pedagogik texnika usullari. O‘qituvchilar uchun qo‘llanma (muallif: A.Gin).

6. TRIZ-pedagogika. Kreativ fikrlashni o‘rganamiz (muallif A.Gin).

7. Ijodiy fikrlash texnologiyasi (mualliflar: M.Meyerovich, L.Shragina).

8. Kreativlik. Miyani ishlatishga majburlashning 31 ta usuli (muallif: I.Namakonov).

9. Superfikrlash (mualliflar: Toni va Barri Byuzen).

10. Tanqidiy va kreativ fikrlashni rivojlantirishning pedagogik texnologiyasi (muallif: A.V.Stexov).

11. STEAM mashg‘ulotlari. O‘qituvchi elektron kitobi (muallif: M.Tashibekova)

Shuningdek, “Kelajak uchun sarmoya” xayriya jamg‘armasi o‘qituvchilar uchun talabalarda “4K” (kritik (tanqidiy) fikrlash, kreativlik, kommunikatsiya, kooperatsiya) kompetensiyalarni rivojlantirishga mo‘ljallangan shaxsiy salohiyatni rivojlantirish dasturi doirasida “Imkoniyatlar maktabi” ta’limiy mahsulotlar turkumiga doir metodik to‘plamni tayyorlagan va nashr ettirgan[102].

Metodik to‘plam quyidagilarni o‘z ichiga qamrab olgan: “4K”: mashg‘ulotlarda rivojlantirish va baholash” deb nomlangan pedagoglar uchun metodik tavsiyalar; mashg‘ulotlar banki/topshiriq namunalari; mashg‘ulotlarni loyihalash uchun pedagogik texnikalar to‘plami; “4K” uchun monitoring vositalari[102].

Metodik to‘plamdagi metodik tavsiyalarni umumlashtirib quyidagicha turkumlash mumkin: a) “4K” kompetensiyalar va ularning zamonaviy ta’lim bilan integratsiyasi; b) o‘quv topshiriqlarini ishlab chiqish va “4K” kompetensiyalarning shakllanganligini baholash uchun zarur materiallar; v) yangi amaliyotni tarqatish vositalari (kasbiy ta’lim oluvchilar hamjamiyati, “Mashg‘ulotni tadqiq etish metodikasi”).

Mashg‘ulotlar banki/topshiriq namunalari matematika, rus tili va adabiyoti, tabiiy-ilmiy va gumanitar fanlar bo‘yicha o‘quv vaziyatlari va topshiriqlarning 33 ta

modelini o‘z ichiga oladi. Ishlab chiqilgan topshiriqlar talabalarda “4K” modeli bo‘yicha tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikatsiya va kooperatsiya kompetensiyalarni rivojlantirish imkonini beradi.

Pedagogik texnika deganda o‘qituvchilarning ta’limiy faoliyatda qo‘yilgan maqsadlarga to‘liq erishish imkonini beruvchi usullar majmui ko‘zda tutiladi.

talabalarda kreativ salohiyatni rivojlantirishga doir pedagogik texnikalarni topshiriqlarning qiyinlik darajasiga ko‘ra shartli ravishda uch guruhga (birinchi (sodda), ikkinchi (o‘rtacha murakkablikka ega), uchinchi (murakkab) tasniflash mumkin (2-jadvalga qarang).

2-jadval

talabalarda kreativ salohiyatni rivojlantirishga doir pedagogik texnikalar tizimi

Birinchi guruh	Ikkinchi guruh	Uchinchi guruh
<ul style="list-style-type: none"> • Blum kubigi. • To‘g‘ri / noto‘g‘ri. • Assotsiatsiyalar metodi. • Tasodif o‘yini. • G‘oyalar uyumi. • Didaktik sinkveyn. • Kechiktirilgan faraz. • O‘zaro almashinadigan juftliklar. • O‘ylab ko‘ring, birlashing, baham ko‘ring. • Tezkor xabar. • Ko‘rinadi... O‘xshaydi ... 	<ul style="list-style-type: none"> • Epigraf. • To‘xtamasdan yozish. • Insert. • “Qalin” va “yupqa” savol • Plyus–minus– qiziqarli • To‘rtta burchak. • Olti fikrlash qalpog‘i. • Klaster. • Yaqinlashuv diagrammasi. 	<ul style="list-style-type: none"> • SWOT tahlil. • SMARTER. • Keys-stadi. • Eyler doiralari. • Venn diagrammasi. • Evristik tadqiqot. • Uolt Disney metodi. • Akvarium. • Beshta “Nima uchun?”. • Blum moychechagi.

Blum kubigi texnikasi.

Farzandingizda tanqidiy fikrlash qobiliyatini qanday rivojlantirish mumkin? Qanday texnika va texnologiyalardan foydalanish kerak? Biz amerikalik olim va

psixolog Benjamin Blum tomonidan ishlab chiqilgan tanqidiy fikrlash texnologiyasining mashhur usullaridan birini taklif etamiz. Bu usul Blum kubigi deb ataladi. Benjamin Blum pedagogik faoliyat uchun yagona algoritmlar tizimining muallifi sifatida tanilgan. U taklif qilgan nazariya yoki “taksonomiya” ta’lim maqsadlarini uchta blokga ajratadi: kognitiv, psixomotor va affektiv. Oddiy qilib aytganda, bu maqsadlar “Men bilaman”, “Men yarataman” va “Men qila olaman” bloklari bilan belgilanishi mumkin. Ya’ni, bolaga tayyor bilim taklif etilmaydi, balki muammo taqdim etiladi. Va u o'z tajribasi va bilimidan foydalanib, bu muammoni hal qilish yo'llarini izlab topishi kerak.

Namuna.

Mavzu: “HAYVONLARNING XILMA-XILLIGI.

Nomini aytish.

- O‘zingiz bilgan ham umurtqali, ham umurtqasiz hayvonlarning nomini sanang.
- Siz ham umurtqali, ham umurtqasiz qaysi hayvonlarni ko‘rganligingizni ayting.
- Mintaqamizda ham umurtqali, ham umurtqasiz qanday hayvonlar borligini ayting.

Nima uchun?

- Nima uchun biz ularni “ham umurtqali, ham umurtqasiz hayvonlar” deb ataymiz?
- Nima uchun o‘rgimchakning tanasi qattiq qobiq bilan qoplangan?
- Nima uchun umurtqali va umurtqasiz hayvonlar bir-biridan farqlanadi?

O‘ylab ko‘rish.

- Chittak va asalarining o‘xshash jihatlarini o‘ylab ko‘ring.
- Asalari qaysi jihatlar bilan chittakdan farq qilishini o‘ylab ko‘ring.
- Tabiatda asalarining qanday ahamiyati borligini o‘ylab ko‘ring.
- Chittak daraxtlarga qanday foyda keltirishini o‘ylab ko‘ring.

Taklif qilish.

- Meduza haqida bilish sizga qanday foyda keltirishini taklif qiling.

- Insonning o‘zgaruvchan muhitda Meduza hayotiga qanday yordam berishi mumkinligini taklif qiling.

Tushuntirish.

- Meduza terisi bilan qanday nafas oladi yoki bu haqiqat emasmi?
- Sizingcha, Meduzalar ekologik tizimning muhim qismi hisoblanadimi?

Baham ko‘rish.

- Qurbaqalar sizda qanaqa fikr uyg‘otishini boshqalar bilan ulashing.
- Qurbaqalarga qanday munosabatdasiz?
- Mashg‘ulotning eng qiziqarli va eng zerikarli (yoqimsiz) qismi qaysi bo‘lganini so‘zlab bering.

“To‘g‘ri-noto‘g‘ri” texnikasi. Har bir ishtirokchi bir varaq qog‘ozda o‘rganilayotgan yoki o‘rganilgan mavzu bo‘yicha uchta to‘g‘ri fikr va bitta noto‘g‘ri fikrni yozadi. Ishtirokchilar juftliklarga to‘planadilar, varaqlar bilan almashadilar va qaysi fikr noto‘g‘ri bo‘lgan ekanligini aniqlaydilar.

Foydalanish doirasi: uy ishini tekshirish vaqtida, tabiiy va aniq fanlarda o‘rganilgan mavzuni mustahkamlashda foydalanish mumkin.

Afzalliklari: kuzatuvchanlik, axborotni tanlab olish ko‘nikmasini ishlab chiqadi, bolalarni xato topish va fikrlarni ifodalashga o‘rgatadi, o‘qituvchiga talabalarning bilimlarini tekshirishga imkon beradi.

Qiyinchiliklari: materialni o‘zlashtirmagan bolalar topshiriqni uddalay olmaslik xavfi bor. O‘qituvchiga fikrlar aniqligi va to‘g‘riligini kuzatish, mashqni o‘tkazish uchun vaqtni mo‘ljallab olish qiyin, chunki talabalarda ko‘pincha fikrlarni aniq ifodalash ko‘nikmasi mavjud bo‘lmaydi.

Namuna.

Mavzu: O‘rmon shifokorlari.

1. Daraxtlar quyuq o‘sadigan joyda “taq... taq... taq...” etgan tovushni eshitib qolsangiz, bilingki, bu yerda qizilishton bor.

To‘g‘ri / Noto‘g‘ri

2. O‘zbekiston o‘rmonlarida qizilishtonlar uchramaydi.

To‘g‘ri / Noto‘g‘ri

3. Qizilishtonlar faqat daraxtlarda yuradi, ular ucha olmaydilar.

To‘g‘ri / Noto‘g‘ri

4. Qizilishtonlar daraxt kovaklariga in qurishadi.

To‘g‘ri / Noto‘g‘ri

5. Dunyodagi eng yirik qizilishton Amerikada yashaydi.

To‘g‘ri / Noto‘g‘ri

6. Qizilishtonlar o‘simliklarni ichiga in qurishadi.

To‘g‘ri / Noto‘g‘ri

7. Ona qizilishton 2 tadan 12 tagacha tuxum qo‘yadi.

To‘g‘ri / Noto‘g‘ri

8. Butun dunyoda ularning 220 dan ortiq turi mavjud.

To‘g‘ri / Noto‘g‘ri

Assotsiatsiyalar metodi inson ongidagi avvalgi turmush tajribalari bilan belgilanadigan tasavvurlar bog‘lanishi, shu aloqadorliklar tufayli ongda paydo bo‘lgan muayyan tasavvurlar o‘xshashlik, yondoshlik va qarama-qarshilik belgilariga ko‘ra bog‘liq bo‘lgan boshqa tasavvurlarni hosil qiladi. A. o‘tmish tajribasi asosida paydo bo‘lib, narsa va voqealarning ob‘ektiv aloqalarini aks ettiradi. Bir ruhiy jarayonning namoyon bo‘lishi A. tufayli ikkinchi (avvalgisi bilan bog‘liq bo‘lgan) ruhiy jarayonni vujudga keltiradi.

Mavzu: Vaqtning qadri.

Ushbu so‘zlarni qiyoslovchi qarama-qarshi ma’noli so‘zlardan ayting.

Namuna:

Hushyor – beparvo.

Dangasa – mas’uliyatli.

Tartibli – tartibsiz.

Yaxshi – yomon.

Keng – tor.

Shirin – achchiq.

Xursand – xafa.

Unumli – unumsiz.

Sinkveyn – fransuz tilida “5 qator” ma’nosini bildiradi. Sinkveyn – ma’lumotlarni sintezlashga (bir butunga keltirishga) yordam beradigan qofiyalanmagan she’r bo’lib, unda o’rganilayotgan tushuncha (hodisa, voqea, mavzu) to’g’risidagi axborot jamlangan holda, talaba so’zi bilan turli variantlarda va xilma-xil nuqtai nazar orqali ifodalanadi.

Sinkveyn tuzish – murakkab g’oya, sezgi va hissiyotlarni bir nechtagina so’zlar bilan ifodalash uchun muhim bo’lgan malakadir.

Sinkveyn tuzish jarayoni mavzuni yaxshiroq anglashga yordam beradi.

1-qator: Mavzu bir so’z bilan ifodalanadi (odatda ot tanlanadi).

2-qator: mavzu ikkita sifat bilan ifodalanadi (2 ta sifat yoziladi).

3- qator: mavzu doirasidagi hatti-harakatni uchta so’z bilan ifodalanadi (3 ta fe’l yoki ravishdosh yoziladi).

4-qator: mavzuga nisbatan munosabatni anglatuvchi va to’rtta so’zdan iborat bo’lgan fikr yoziladi (4 ta so’zdan iborat jumla yoziladi).

5-qator: mavzu mohiyatini takrorlaydigan, ma’nosi unga yaqin bo’lgan bitta so’z yoziladi (mavzuga sinonim so’z yoziladi).

Namuna.

1. Tabiat.
2. Ko’m-ko’k, go’zal.
3. Boqadi, o’stiradi, o’zgaradi.
4. Tabiat bu oliy ne`matdir.
5. Atrof-olam.

To’xtamasdan yozish – vaqt tugaguncha, iloji boricha ko’proq bog`lanishlar hosil qilishga harakat qilish.

Mavzu: NIMA UCHUN INSON DUNYODA HAMMADAN KUCHLI?

Kunlardan bir kun qirg’ovul soy bo’yiga suv ichish maqsadida kelibdi. Suv muzlab qolgan ekan, uni tumshug’i bilan teshib, ozroq suv ichibdi. Biroq shu ozgina vaqt ichida qanoti muzga yopishib qolibdi.

– Ey muz, juda kuchli ekansan-ku! – xitob qilibdi qirg’ovul.

– Yo‘g‘-e, – javob beribdi muz, – mendan yomg‘ir kuchli. Qachon yomg‘ir yog‘sa, men shu zahoti eriy boshlayman. Bu suhbatni ko‘kdagi bulutlar bag‘rida eshitib turgan yomg‘ir ham tilga kiribdi:

– Nahotki, men kuchli bo‘lsam? Yo‘q, yer ancha kuchli. Qancha ko‘p yog‘may, u meni o‘ziga shimib oladi, – debdi. Shunda yer tilga kirib:

– O‘rmon mendan kuchli. U mening ustimda turadi, tomirlarini suqib vujudimdagi bor quvvatni so‘rib oladi, – debdi.

– Yo‘q, mening kuchim uncha ko‘p emas, – debdi o‘rmon. – Olov mendan kuchli. U alanga olsa bormi, ho‘l-quruq baravar yonadi!

Bu so‘zlarni eshitgan olov shunday debdi:

– Men shamoldan qo‘rqaman. U meni osongina o‘chirishi mumkin.

– To‘g‘ri, men daraxtni ildizi bilan qo‘porishim, alangani bir zumda o‘chirishim mumkin, – debdi shamol. – Lekin bir oddiy maysaning oldida ojizman. Qanchalar kuchli esmay, u qaddini tiklab olaveradi.

Menimcha, maysa hammadan kuchli! Bunga maysa e‘tiroz bildiribdi:

– Menda hech qanday kuch yo‘q. Qo‘y meni yeb qo‘yadi-ku! Shuning uchun qo‘y hammadan kuchli bo‘lsa kerak. Buni eshitgan qo‘y bosh chayqabdi:

– Menda qanday kuch bo‘lsin? Bo‘ri kelib qolsa bormi, dumbamdan ayrildim deyavering! Yaxshilab o‘ylab ko‘ring! Hammadan kuchli o‘sha emasmikan? – debdi. Birdaniga bo‘ri paydo bo‘lib qolibdi. – E, sizlar hech narsani bilmaysizlar, – debdi u.

– Dunyoda inson hammadan kuchli! U qirg‘ovullarni tutadi, muzni eritadi, yomg‘irga ham bo‘sh kelmaydi, yerni chopadi, o‘rmonni kesadi, olovni o‘chiradi, shamolni o‘ziga bo‘ysundiradi, maysa-o‘tlarni o‘radi, qo‘yni so‘yadi, biz bo‘rilarni ham otib o‘ldiradi. Bularning barini eshitgan inson debdi: – Yo‘q, adashasiz, aslida birimiz ikkinchimizdan kuchli emasmiz. Men sizlardan kuchli bo‘lishim mumkin. Lekin ko‘magingizga doim muhtojman. Siz qiladigan ishlarni men bajara olmayman. Birortangiz bo‘lmasangiz, men o‘z kuchimni yo‘qotaman. Demak, tabiatdagi hamma narsa bir-biriga zanjirdek bog‘langan. Biz faqat birlashsakkina kuchli bo‘la olamiz.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar

1. Ayting-chi, kim kuchli ekanligi haqidagi bahs nimadan boshlandi?

2. Muz nima uchun yomg'irni o'zidan kuchli deb bilarkan? Yomg'ir-chi?
3. Yer o'rmonning kuchli ekaniga nimani sabab qilib ko'rsatibdi? O'rmon-chi?
4. Alanga nimadan qo'rqar ekan? Alanganing oddiy maysadan ham kuchsizligini izohlang.

5. Qo'y kuchlimi yoki bo'ri? Nima uchun?

6. Nima uchun inson dunyoda hammadan kuchli ekan?

7. Qanday qilib tabiat bilan zanjirdek bog'lanish mumkin?

8. Ayting-chi, aslida hammadan ham kuchli inson qanday bo'lishi kerak?

Ushbu savol va topshiriqlar asosida mavzu yaxshiroq o'zlashtiriladi va tez "To'xtamasdan yozamiz" metodikasi qo'llanilib ijobiy natijaga erishiladi.

Insert texnikasi.

Talaba matn bilan ishlayotganda bir qator belgilarni qo'yib boradi, ular esa quyidagi ma'nolarni bildiradi:

V – bilganlarimni tasdiqlaydi.

+ – yangi axborot.

- – bilganlarimga zid keladi.

? – meni o'ylantirib qo'ydi.

Namuna.

Mavzu: Cho'l.

Cho'llar – havo harorati yozda juda issiq, qishda juda sovuq bo'ladigan, yog'in kam yog'adigan, o'ziga xos o'simlik va hayvonot dunyosiga ega qurg'oqchil joylar. Cho'llarning ayrim yerlari bahorda yashil tusga kiradi. Yomg'irli mavsumda chuqurliklarda suv to'planib, ko'lmaklar hosil bo'ladi. Ko'lmaklar atrofda o'simliklar qalin o'sadi. Yozning jazirama kunlarida ko'lmaklar qurib, taqirlar hosil bo'ladi. Cho'llar ba'zi tirik organizmlar uchun yashash joyidir. Cho'llarda saksovul, isiriq, yantoq va yulg'un o'sadi. Sudralib yuruvchilar, sutemizuvchilar va qushlar yashaydi. Yurtimizdagi cho'llarning sug'orib, obod qilingan qismlarida odamlar yashaydi. Cho'llardan ko'pincha chorva mollarini boqishda foydalaniladi. Tibbiyotda cho'l o'simliklari – isiriq va yantoqdan ko'p foydalaniladi.

V – havo harorati yozda juda issiq, qishda juda sovuq bo'ladigan.

+ _ Yozning jazirama kunlarida ko‘lmaklar qurib, taqirlar hosil bo‘ladi.

- _ Yog‘in kam yog‘adi.

? – Sudralib yuruvchilar, sutemizuvchilar va qushlar yashaydi.

“Qalin” va “yupqa” savollar metodi. Ta’lim jarayonida savollardan foydalanishda ularni ikki turga: oddiy va murakkab savollarga ajratish qabul qilingan. Bunda oddiy savollar “ha” yoki “yo‘q” yoxud boshqa birorta so‘zlar bilan javob berish mumkin bo‘lgan savollardan iborat. Ularni boshqachasiga qisqa yoki ixcham obrazli qilib esa, ingichka savollar deb ham atash mumkin. Murakkab savollar ularga bir nechta so‘zlar, iboralar, gaplar yoki tegishlicha bayon qilish, tushuntirish bilan javob berish lozim bo‘lgan savollardan iborat. Ularni boshqachasiga to‘liq yoki yoyiq obrazli qilib esa, qalin savollar deb atash ham mumkin. Shunga ko‘ra, ushbu “qalin” va “ingichka” savollar metodining nomini boshqachasiga “to‘liq” va “qisqa” yoki “Yoyiq” va “ixcham” savollar metodi deb ham atash mumkin. Bu metoddan talabalarning o‘zlashtirishini tezkor nazorat qilish hamda faolliklarini oshirish maqsadlarida mashg‘ulotning turli bosqichlarida foydalanish mumkin. Buning uchun o‘qituvchi mashg‘ulotning mavzusiga tegishli “qalin” va “ingichka” savollar jadvalini oldindan tuzib olishi kerak.

Namuna.

Mavzu: JONLI SAVATCHA.

“Yupqa” savollar	“Qalin” savollar
Kapalak nima uchun jo‘jaga yordam bera olmadi?	“Jonli savatcha” ertagi haqida qanday fikrdasiz?
Chumchuq nima uchun jo‘jaga yordam bera olmadi?	Jo‘janing o‘rnida bo‘lganingizda siz nima qilar edingiz?
Chuvalchangning maslahati nima uchun foyda bermadi?	Siz jo‘jaga qanday yordam bergan bo‘lar edingiz?
Chumoli qanday qilib jo‘jaga yordam berdi?	Ertakdagi asosiy qahramon kim? Nima uchun?

Tumshug‘ini tuxumga tinmay kim uraverdi?	Ahillikda, birlikda, haqrost, ko‘pdir gap nimani tushundingiz?
--	--

“Plyus va minus tomonlari” o‘yini.

O‘yinning maqsadi: talabalarni bir-birlariga bo‘lgan ijtimoiy harakatlarini aniqlash, shuningdek, ijobiy va salbiy fikrlashga o‘rgatish.

O‘yinning borishi: talabalarning har biri uchta alohida qog‘ozchalarga o‘zining uchta ijobiy va uchta salbiy jihatlarini yozib qo‘yadi. Keyin barcha qog‘ozchalar aralashtirilib, sinf o‘rtasida joylashtiriladi. Bolalar aylana bo‘lib o‘tirishib, navbatmanavbat bittadina qog‘ozchani olib, ovoz chiqarmay o‘qib, ularning fikriga ko‘ra bu kim to‘g‘risida yozilgan bo‘lsa, o‘sha odamning oldiga (matnni teskari qilgan holda) qo‘yadilar. Keyin hamma o‘z oldiga qo‘yilgan qog‘ozlarni o‘qishadi. Xohishga ko‘ra sharhlar beriladi.

Namuna.

Mavzu: Yoz.

Yoz mavzusida har bir talaba 3ta ijobiy va 3ta salbiy fikrlarni aytishadi.

IJOBIIY:

1. Yoz – yilning eng issiq fasli.
2. Bu faslda juda ko‘p mevalar pishadi.
3. Yoz kelishi bilan ta’til boshlanib, bolalar oromgohlarga boradilar.

SALBIY:

1. Yozda hamma yer juda ham isib ketadi.
2. Ko‘p bolalar cho‘milaman deb cho‘kib ketadi.
3. Kun uzun tun qisqa bo‘ladi ertalab uyquga to‘yish juda qiyin bo‘ladi.

Klaster – “TARMOQLAR” yoki FIKRLARNING TARMOQ-LANISHI – pedagogik strategiya bo‘lib, u talabalarning birop-bir mavzuni chuqur o‘rganishlariga yordam berib, ularni mavzuga taalluqli tushuncha yoki aniq fikrlarni erkin va ochiq uzviy bog‘langan ketma-ketlikda tarmoqlashni o‘rgatadi. Fikrlarni tarmoqlash quyidagicha tashkil etiladi: xayolga kelgan har qanday fikr bir so‘z bilan ifoda etilib ketma-ket yoziladi. Fikrlar tugaguncha, yozishda davom etiladi va fikrlar

tugasa, u holda fikr kelgunga qadar biron rasm chizib turiladi. Mashg'ulotda imkon boricha fikrlarning va o'zaro bog'liqlik ketma-ketligini ko'paytirishga harakat qilinishi lozim.

SWOT tahlil.

Namuna.

Mavzu: Suvdagi hayot.

S – kuchli tomoni	O – imkoniyat
O'simliklarni ko'payishi; suvning inson hayotidagi ahamiyati juda katta; suv barcha tirik organizmlar uchun hayot manbaidir.	Suvda tirik organizmlar yashashi; suvda hayot borligi; suvni atrof muhitga juda zarurligi
W – kuchsiz tomoni	T – to'siqlar
O'stirilgan daraxtlarni kesish; suvdan noo'rin foydalanish; suvga chiqindilarni tashlash	Sho'r suvni iste'mol suvdan ortiqligi; juda ko'p aholi yashaydigan joylarda iste'mol suvining yetarli emasligi.

SMARTER – bu inglizcha akronim bo'lib, u maqsadni to'g'ri tushunib yetish va erishishga yordam beruvchi, o'ta samarali metod hisoblanadi.

Maqsadingiz SMART bo'lishi uchun, siz quyidagi me'zonlarni shakllantirib, aniqlashtirib olishingiz kerak:

S – (**Specific**) aniq;

M – (**Measurable**) o'lchab bo'ladigan;

A – (**Attainable**) erishib bo'ladigan;

R – (**Relevant**) mos, bog'liq bo'lgan;

T – (**Timely**) muddatli;

Namuna.

Mavzu: Kim bo'lsam ekan.

Maqsadni aniqlashtirib olish uchun quyidagi savollarga albatta, javob berishingiz kerak:

- Aniq nimaga erishmoqchiman? – o'qituvchilik kasbiga.

- Qachon? – oliy ta`limda o`qiganimdan so`ng.
- Qayerda? – NamDUda.
- Qanday qilib? – a`lo baholarga o`qib.
- Kim bilan? – do`stim bilan.
- Shart-sharoitlar qanday? – yaxshi
- Nega aynan shu maqsadga erishmoqchiman? Bu maqsadga olib boruvchi boshqa yo`llar ham bormi? – Ta`lim sohasiga o`z hissamni qo`shmoqchiman.

Keys-stadi (inglizcha case – vaziyat, holat, study – o`rganish). Keys-stadida bayon qilingan va ta`lim oluvchilarni muammoni ifodalash hamda uning maqsadga muvofiq tarzdagi yechimi variantlarini izlashga yo`naltiradigan aniq real yoki sun`iy ravishda yaratilgan vaziyatning muammoli-vaziyatli tahlil etilishiga asoslanadigan o`qitish metodidir.

Akmalga dadasi charm koptok olib berdi. U maktabdan kelishi bilan koptogini olib ko`chaga chopdi. Koptokni bolalar maydonchasida emas, katta yo`lning chetidagi piyodalar yo`lagida o`ynay boshladi. Koptok dumalab katta yo`lga chiqib ketdi. Akmal koptokning ketidan chopdi. Koptok esa o`ng tomondan kelayotgan avtomobilning g`ildiragi tagiga kirib ketdi. Haydovchi avtomobilni qattiq tormoz bosib to`xtatdi. Ketma-ket kelayotgan avtomobillar ham zo`rg`a to`xtadi. Yaxshiyamki, bir yo`lovchi Akmalning qo`lidan tutib qoldi.

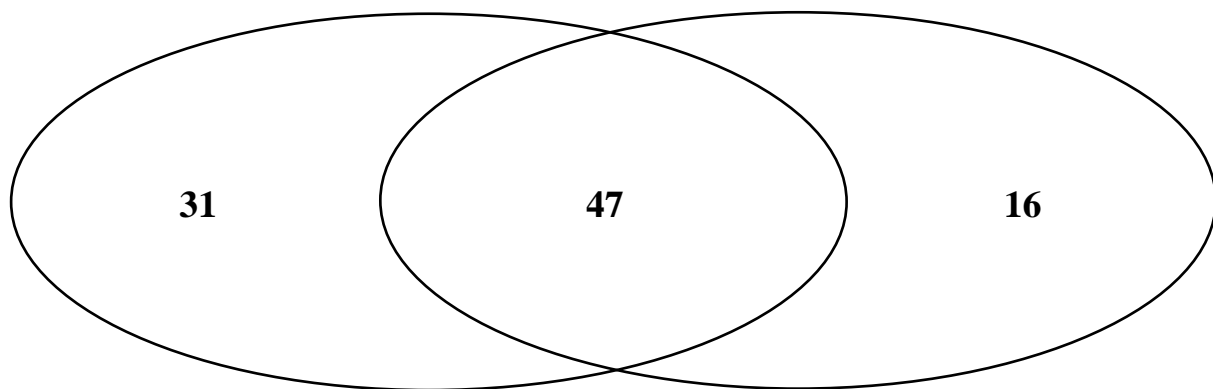
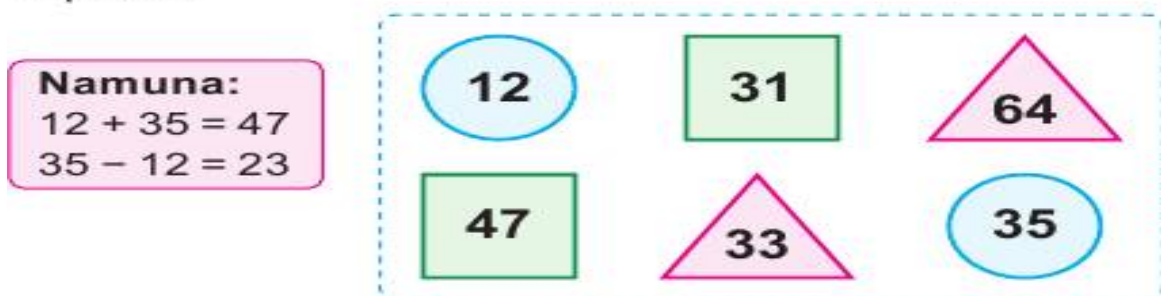
Muammoli vaziyatga oquvchilarning munosabatlari:

- 1) Akmal juda katta xatoga yo`l qo`ydi.
- 2) Akmal koptogini ko`chaga olib chiqmasligi kerak edi.

- 3) U maqtanchoqligi uchun shunday bo`ldi.
- 4) Katta yo'lga yaqin joyda o'ynamasligi kerak edi.
- 5) Koptok yugurib ketsa ham Akmal yugurmasligi kerak edi.
- 6) Koptok avtomobilga ham zarar yetkazdi...

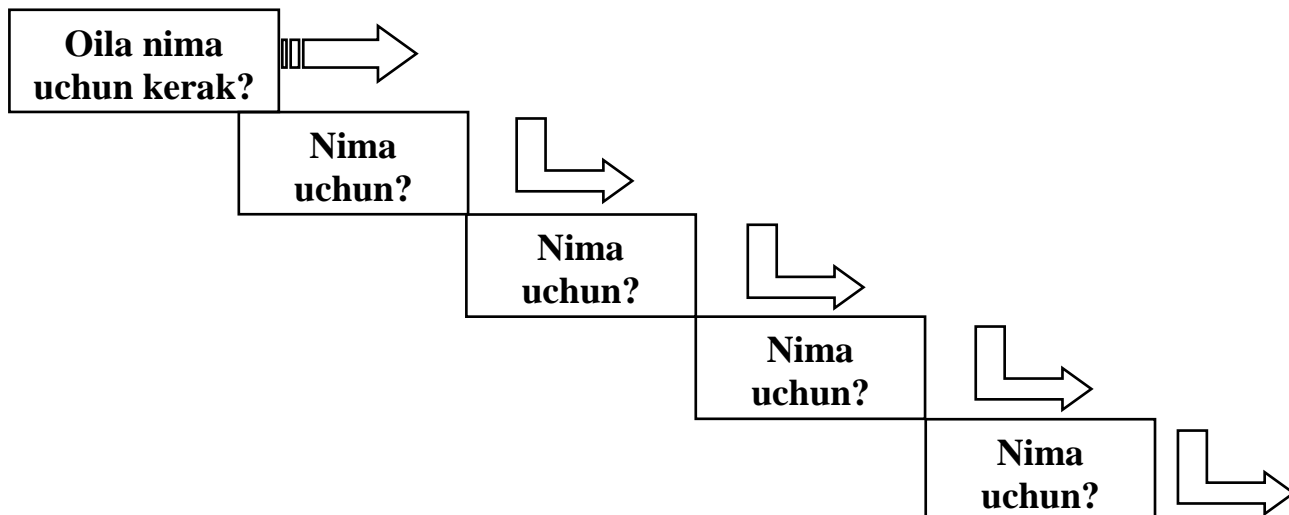
Eyler doiralari. Eyler doiralari – to'plamlarning kesishishi yoki birlashishi uchun muammolar yangi turi masala shartlariga rioya qilgan holda to'plamlarning qandaydir kesishishini yoki ularning birlashuvini topish talab qilinadigan masalalar. Eyler doiralari – vizual tasvirlash uchun kichik to'plamlar o'rtasidagi munosabatlarni tasvirlash mumkin bo'lgan geometrik diagramma. Eyler usuli ba'zi muammolarni hal qilish uchun ajralmas hisoblanadi, shuningdek, fikrlashni soddalashtiradi. Biroq muammoni hal qilishda davom etishdan oldin, vaziyatni tahlil qilish kerak. Ba'zan arifmetik amallar yordamida masalani yechish osonroq.

5. Bir xil shakldagi sonlar yig'indisi va ayirmasini topamiz.

“**Nima uchun?**” **чизмаси** – muammoning dastlabki sabablarini aniqlash bo'yicha fikrlar zanjiri bo'lib, tizimli, ijodiy, tahliliy fikrlashni ffaollashtiradi va rivojlantiradi.

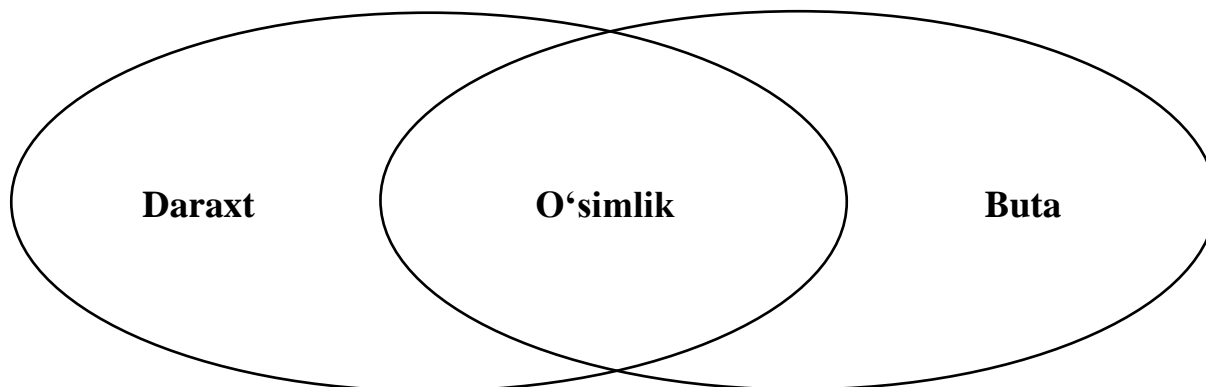
Mavzu: Oila davrasida.

Venn diagrammasi.

Namuna.

Mavzu: O‘SIMLIKLARNING XILMA-XILLIGI.

talabalarning kreativ salohiyatini rivojlantirishga doir pedagogik texnikalarni majmuaviy tarzda mashg‘ulot jarayonida variativ qo‘llash bo‘yicha empirik tadqiqot natijalari asosida ular yordamida shakllantiriladigan ko‘nikmalar tizimi mavjud (3-jadvalga qarang).

Pedagogik texnikalar vositasida talabalarda kreativ salohiyatni rivojlantirishga doir ko‘nikmalar tavsifi

Ko‘nikmalar	Tavsifi
Olamni tadqiq etish	Tizimli fikrlash, atrofdagi voqelikni tanqidiy idrok etish va tadqiq qilish, turli manbalardan mustaqil bilim olish, axborotni tahlil qilish va tekshirish bilan bog‘liq ko‘nikmalar
Yangilik yaratish	Kreativ fikrlash, loyihalash va individual ijodiy faoliyatni samarali amalga oshirish bilan bog‘liq ko‘nikmalar
Muammolarga yechim topish	Murakkab, muammoli, xatarli vaziyatlarni yangicha yo‘l orqali hal qilish bilan bog‘liq ko‘nikmalar
Jamoda ishlash	Hamkorlikni tashkil etish va samarali amalga oshirish, boshqa odamlar bilan birgalikdagi faoliyat bilan bog‘liq ko‘nikmalar
O‘z-o‘zini va boshqalarni tushunish	O‘z-o‘zini va boshqalarni (emotsiya, niyatlar, xatti-harakatlar), o‘z tajribasi, faoliyatning ma‘nosini, qabul qilingan qarorlarni to‘g‘ri idrok etish va tushunish bilan bog‘liq ko‘nikmalar
O‘z-o‘zini boshqarish	Mustaqil ishlarni tashkil etish va samarali amalga oshirish, o‘z-o‘zini tashkillash va nazorat qilish bilan bog‘liq ko‘nikmalar

Mazkur ko‘nikmalarni rivojlantirish metodikasini Blum kubigi misoli orqali yaqqol aks ettirish mumkin (2-rasmga qarang).

“Blum kubigi”.

Yechilayotgan vazifaning murakkabligi: oddiy masala

Ko‘nikmalar guruhi: olamni tadqiq etish; yangilik yaratish; muammolarga yechim topish; jamoda ishlash; o‘z-o‘zini va boshqalarni tushunish; o‘z-o‘zini boshqarish.

Muammoning xurakkabligi

Simflar

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

● Olam ● Jamoa
● Yengi ● Tushunish
● Muammo ● Boshqarish

BLUM KUBIGI

Nima uchun?

Tushuntirish	O'ylang	Nomlang	Fixr almashing
		Taklif qiling	

2. Mavzuni tanlang va kabik iromlariga mos ravishda o'zing uchun mumkin bo'lgan savollarning taxminiy o'yxatini tuzing

Nomlang

Bu bilimlarni takrorlashni o'z ichiga oladi. Bu eng oddiy savollar, o'quvchi o'rganilgan material haqida gapirganda, mavzu bo'yicha aytilgan narsalarni takrorlaydi. Misol uchun:

- "Aqldan voy" asaridagi beshqa qahramonlarni ayting.
- Gopotezaning tuzilishini ayting.
- Qaysi hodisa xalq orasida "yulduzning qilashi" deb ataladi?

Nima uchun?

U o'rganilayotgan mavzu predmeti bilan sodir bo'ladigan jarayonlarni tavsiflash orqali sabab-qbaba munosabatlarni shakllantirishni o'z ichiga oladi. Misol uchun:

- Nima uchun quyunchayotgan suv og'zini mahkam yopmaslik kerak?
- Heta dimozdalar qaydagi tetrar?

Tunyurapim.

Bu ma'lumotni aniqlashtirish va mavzuga turli nuqtai-nazardan yondashish imkoniyatini beradi. Misol uchun:

- Dimozdalar qanday yo'qilib ketgan bo'lishi mumkinligini tushuntirish

Taklif qiling.

- Uchburchak tomonlari haqidagi bilimlarni qayerda foydalanish mumkinligini taklif qiling

O'ylab ko'ring.

- Dimozdalar tirik qolgan da nima bo'lishi mumkinligini o'ylab ko'ring

Fixr almashing.

- "Aqldan voy" kitobini o'qigangizda nimalarni his qilganligingizni o'rqalashing.

2-rasm. Blum kubigi asosida kreativ salohiyatni rivojlantirishga doir ko'nikmalarni rivojlantirish metodikasi

Blum kubigi texnikasi vositasida talabalarning kreativ salohiyatini rivojlantirishda quyidagi jihatlarga e'tibor qaratish lozim:

1) texnikani mashg'ulotning mustahkamlash, ya'ni refleksiya bosqchida qo'llash maqsadga muvofiq. Chunki u o'rganilgan o'quv materiallarining shaxsiy, amaliy va ijtimoiy ahamiyatini anglashga yordam beradi;

2) savollarni amaliy hayot bilan bog'lab tuzish lozim. Blum kubigi texnikasi mavzuni haqiqiy hayotda qo'llanilishini tahlil qilishga yordam beradi;

3) texnika bilan ishlash oldidan talabalarga kreativ mashqlarni bajarishni taklif qilish maqbul sanaladi. Bu texnika bilan ishlash jarayonida talabalarda kreativ salohiyat yorqin namoyon bo'lishini rag'batlaydi;

4) savollar va javoblarni audio va yoki multimedia ko‘rinishida taqdim etish o‘rinli bo‘ladi. Chunki talabalarning savollar va javoblarni bir eshitishda ilg‘ab olishlari qiyin kechadi.

Blum kubogi texnikasi bilan ishlashda talabalarga bir nechta muqobil variantlarni taqdim etish mumkin:

1) talabalarning guruh-guruh bo‘lib, savollarga javob berishlarini amalga oshirish;

2) talabalardan mustaqil ravishda savollar tuzishni so‘rash;

3) ishni stol o‘yini formatida tashkil etish. Buning uchun kichik guruhlariga savollar yozilgan kartochnalarni yurgizish uchun standart o‘yin maydonchasini hosil qilish lozim;

4) integrallashgan mashg‘ulotlarda ham foydalanish yaxshi samara beradi.

Shuningdek, Blum kubogi texnikasi bilan birga intellekt-kart, keys-stadi, to‘rt bo‘rchak, SMARTER, beshta “nima uchun?”, evristik tadqiqot, “qalin” va “yupqa” savollar kabilardan ham foydalanish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, talabalarning kreativ salohiyatini rivojlantirishda o‘quv harakatlarining idealligi tamoyiliga amal qilish lozim. Chunki o‘quv harakatining idealligi qanchalik yuqori bo‘lsa, kreativ salohiyatni rivojlantirish imkoniyati shunchalik yuqori bo‘ladi. Shu bilan birga, kreativ salohiyatni rivojlantirishga doir pedagogik texnikalarni amaliyotda qo‘llash o‘qituvchining metodik kompetentlik darajasiga ham bevosita bog‘liqdir. Bir so‘z bilan aytganda, talabalarda kreativ salohiyatni rivojlantirish orqali sifatli ta‘lim olish imkoniyati kengayadi.

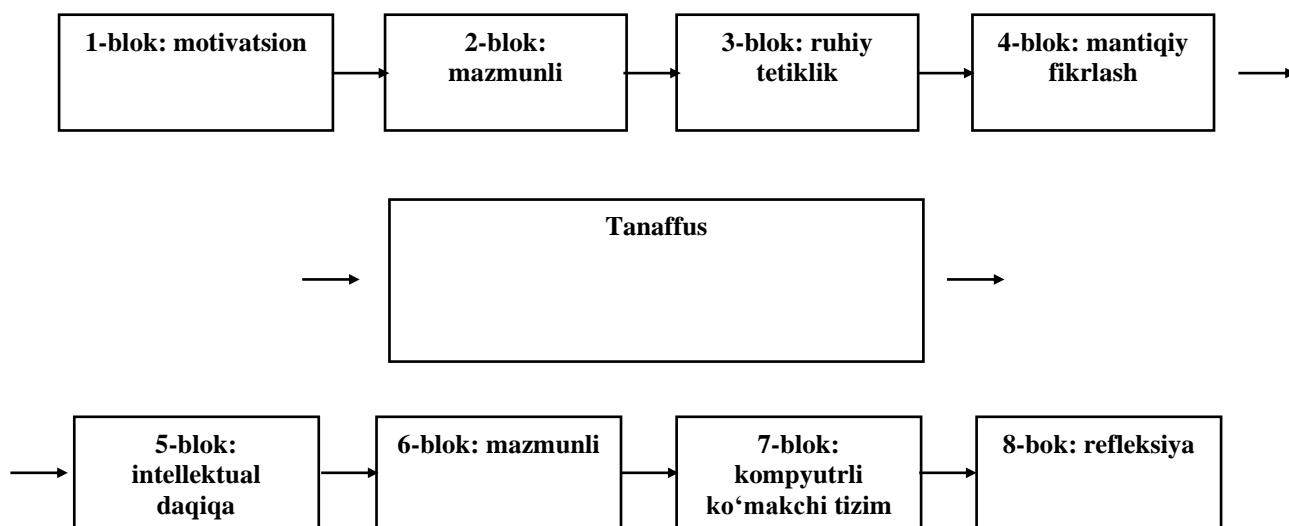
Hozirgi vaqtda ta‘lim amaliyotida o‘qitishning yangi psixologik va pedagogik konsepsiyalari, fundamental tadqiqotlar natijalariga asoslangan innovatsion texnologiyalar, tadqiqotchilikka doir vazifalarni hal etish nazariyasidan keng foydalanilmoqda. Ayniqsa, talabalarning kreativ salohiyatini rivojlantirishda M.M.Zinovkina tomonidan IFUSH (NFTM)-IVHEN (TRIZ) – uzluksiz kreativ ta‘limning ko‘p darajali tizimlari (ijodiy fikrlashni uzluksiz rivojlantirish va ixtirochilikka doir vazifalarni hal etish nazariyasidan faol foydalanish orqali ijodiy

qobiliyatlarni rivojlantirish) yaratilgan va psixologik-pedagogik asoslari yoritib berilgan.

IFUSH-IVHEN pedagogik tizimining asosiy maqsadi kreativ talaba shaxsini rivojlantirishdan iborat. Mazkur tizimning aniq yo'naltirilgan maqsadi esa, o'quv jarayonida divergent fikrlash va shaxsning kreativ sifatlarini tarbiyalashni o'zida aks ettiradi.

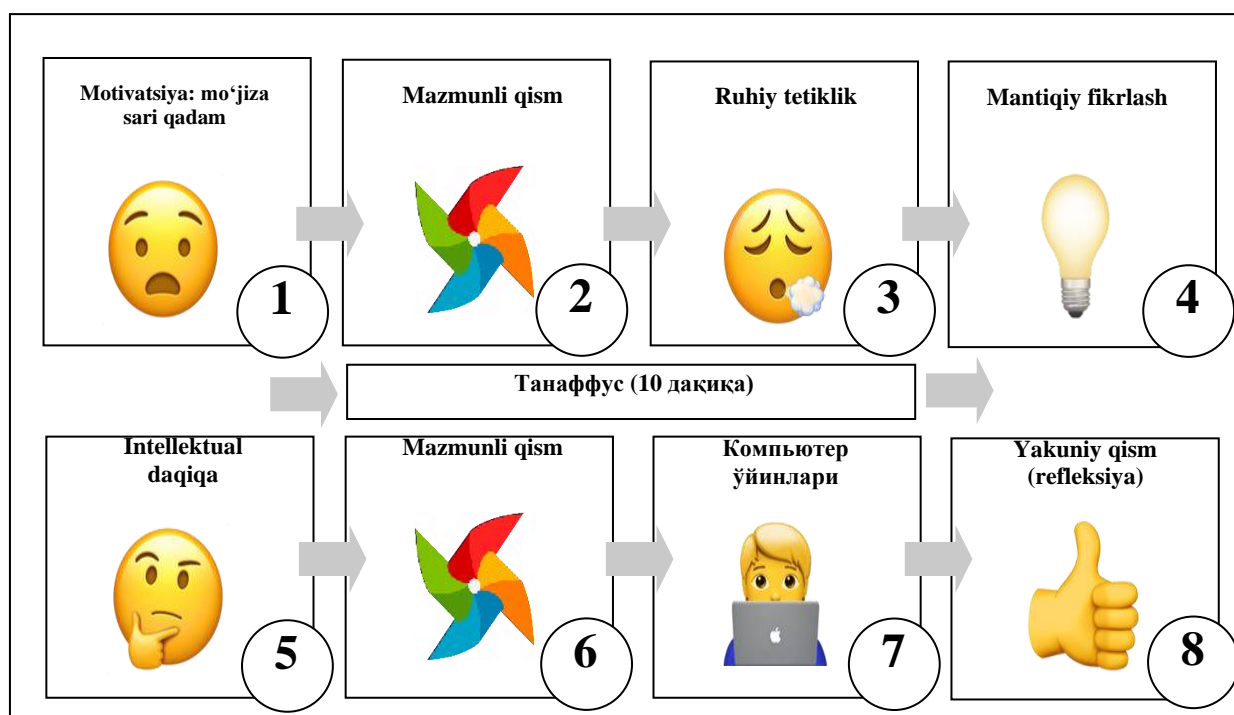
IFUSH-IVHEN pedagogik tizimining kreativ innovatsion pedagogik texnologiyalar orqali o'quv jarayonida amalga oshiriladigan asosiy didaktik tamoyillariga quyidagilarni kiritish mumkin: talaba shaxsi va jamoaning shakllanganligini tashxis etish; shaxsning intellektual faolligini rivojlantirish; ijod orqali shaxsni rivojlantirish va tarbiyalash; uzluksiz ijodiy rivojlanish, ijodiy rivojlanishning uzviyligi; izlanishli faoliyati; ijodiy o'z-o'zini namoyon etish; rivojlanish nazariyasining pedagogik muvofiqligi, standartlashtirilgan dasturlar yordamida ijodiy fikrlash; hamkorlikdagi ijod; ijodiy faoliyat va ijodiy topshiriqlarni hal etish tajribasini tezkor o'zlashtirish usullarini o'rgatish; muammoni umumlashtirish va o'quv predmeti mazmunini algoritmlashtirish; ijobiy emotsional yorqinlik; IVHEN (TRIZ) ijod metodologiyasi bilan fan integratsiyasini ta'minlash; tizimli fikrlash; qarorlar qabul qilishning tabiat bilan uyg'unligi; kommunikativlik; "Docendo discimus" ("O'zimiz o'rganamiz"); o'quv jarayonini demokratlashtirish; musobaqalashuv; ijodiy fikrlash va talabalarning ijodiy salohiyatini uzluksiz kompyuterli qo'llab-quvvatlash; farazlarni ilgari surishni rivojlantirish va boshqalar.

IFUSH-IVHEN ko'po'lchamli tizimi yuqorida sanab o'tilgan didaktik tamoyillarga asoslangan holda mashg'ulotning tuzilishini o'zgartirish va original g'oyalar bilan boyitishga xizmat qiladi. Aniqroq aytganda, mazkur pedagogik tizim blokli-kreativ mashg'ulotlarni loyihalash va talabalarning kreativ salohiyatini rivojlantirishga katta yordam beradi. Kreativ mashg'ulotning blokli tuzilmasi 3-rasmda keltirib o'tilgan.

3-rasm. Kreativ mashg'ulotning tuzilishi

Yanada aniqroq tasvirlaganda, har bir kreativ mashg'ulotning axborot xaritasi bo'lishi tavsiya etiladi (4-rasmga qarang).

4-rasm. Kreativ mashg'ulotning axborot xaritasi

Kreativ mashg'ulotlarni 2 akademik soatga mo'ljallab tashkil etish maqsadga muvofiq. Aynan boshlang'ich ta'limda fanlarni integratsiyalab o'qitish bunga to'liq imkon beradi. Buning uchun kreativ mashg'ulot bosqichlari asosida jarayonni rejalashtirib olish maqsadga muvofiq (4-jadvalga qarang).

Kreativ mashg'ulot jarayonini rejalashtirish algoritmi

№	Mashg'ulot bloklari	Vaqt	Izoh
1.	Motivatsiya: mo'jiza sari qadam	5	1 akademik soat (45 minut)
2.	Mazmunli qism	25	
3.	Ruhiy tetiklik	5	
4.	Mantiqiy fikrlash	10	
Tanaffus			
5.	Intellektual daqiqa	10	1 akademik soat (45 minut)
6.	Mazmunli qism	20	
7.	Kompyuterli ko'makchi tizim	10	
8.	Yakuniy qism (refleksiya)	5	

Quyida kreativ mashg'ulot bosqichlariga tavsif berib o'tamiz.

Birinchi (motivatsion) blok tanlangan original obektlarni taqdim etish orqali talabalarning diqqatini mashg'ulotga jalb etishni ko'zda tutadi. Mazkur blok talabalarda bilishga qiziqish va ehtiyojlarni rivojlantirishni ta'minlaydi.

Ikkinchi va oltinchi (mazmunli) blok o'quv kursining dasturiy materiallaridan iborat bo'lib, tizimli fikrlash va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi.

Uchinchi (psixologik qulaylik) blok o'zida ruhiy tetiklashtiruvchi mashqlar tizimini aks ettiradi. Ruhiiy tetiklik bosh miya yarim sharlari rivojlanishini uyg'unlashtirish bo'yicha mashqlar, autorening, sport-emotsional, teatrlashtirilgan o'yinlar orqali amalga oshadi.

To'rtinchi (mantiqiy fikrlash) blok o'zida original g'oyalarni amalga oshirishga doir jumboqlar tizimini aks ettiradi.

Beshinchi (intellektual daqiqa) blok talabalarda motivatsiya, mantiqiy fikrlash va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yo'naltiriladi.

Yettinchi (kompyuterli ko'makchi tizim) blok talabalarning yoshiga muvofiq kompyuter o'yinlar orqali motivatsiyani hosil qilish va fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan.

Sakkizinchi (refleksiv) blok mashg'ulotda talabalar bilan qayta aloqani ta'minlaydi.

Nazorat savollari:

1. 4K kompetensiyalarni rivojlantirish mazmunini tushuntiring.
2. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish texnologiyasini izohlang.
3. Xalqaro tajribalar hamda ularning kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga ta'sirini aniqlang.

Adabiyotlar ro'yxati va internet ilovalari:

1. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari / Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To'raev A.B. – Toshkent: “Sano standart” nashriyoti, 2015. – 90 bet.

2. Innovatsion ta'lim texnologiyalari / Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To'raev A.B. – T.: “Sano standart” nashriyoti, 2015. – 81-b.

3. Kompetensii pedagoga XXI veka [Elektronnyy resurs]: sb. materialov resp. konferensii (Minsk, 25 noyab. 2021 g.) / M-vo obrazovaniya Resp. Belarus, GUO «Akad. poslediplom. obrazovaniya», OO «Belorus. ped. o-vo». – Minsk: APO, 2021.

4. Ishmuhamedov R.J., M.Mirsolieva. O'quv jarayonida innovatsion ta'lim texnologiyalari. – T.: «Fan va texnologiya», 2017, 60 b.

5. Ishmuhamedov R, Mirsolieva M, Akramov A. Rahbarning innovatsion faoliyati. – T.: “Fan va texnologiyalar”, 2019.- 68 b.

6. <https://psychologos.ru/articles/view/andragogika-i-pedagogika>

7. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D0%BA%D0%B0>

<https://qomus.info/encyclopedia/cat-a/aksiologiya-uz/>

3-MA'RUZA. PEDAGOGIK TEXNIKA-KASBIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY OMILI SIFATIDA. (2 soat)

Reja:

1. Pedagogik texnika haqida tushuncha. Pedagogik texnika – pedagog xulqining boshqarish omili sifatida.
2. O‘qituvchi faoliyatida pedagogik texnikaning ahamiyati. Pedagogik texnikaning asosiy komponentlari. Pedagogik texnikani shakllantirish yo‘llari.
3. Tinglovchilar diqqatini o‘ziga tortish usullari. Auditoriyani boshqarish psixologiyasi, tinglovchilarga ta’sir etish va ishontirish usullari.

Tayanch tushunchalar: Pedagogik texnika, o‘qituvchi professionalizmi, pantomimika, mimika, jest, nutq, “relaksopediya”, muloqot.

Pedagogik texnika haqida tushuncha.

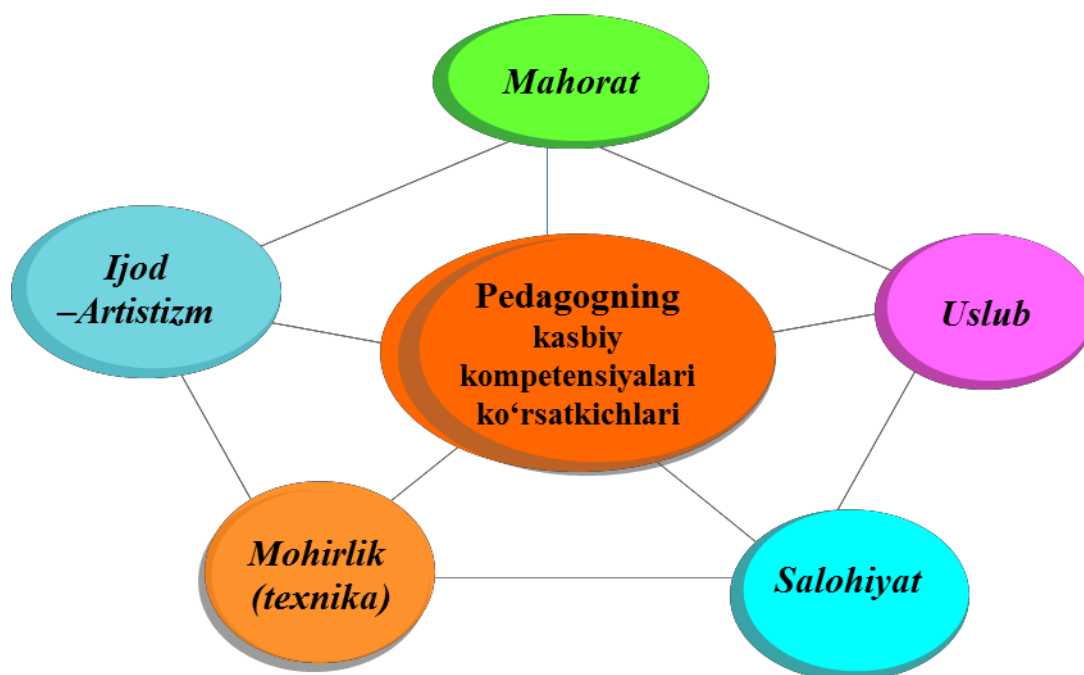
Pedagogik texnika – pedagog xulqining boshqarish omili sifatida. Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimida “Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish” moduli negizida tinglovchilarni

pedagogik mahorat asoslar bilan tanishtirish maqsadga muvofiqdir. Zero, tinglovchilar tomonidan pedagogik mahoratning tarkibiy elementlari bilan tanishtirish, ularda pedagogik texnika, nutq madaniyati, pedagogik deontologiya, kommunikativ qobiliyat, pedagogik nizo, shuningdek, zamonaviy pedagogning imidji to‘g‘risidagi ma‘lumotlarning o‘zlashtirilishi va mazkur bilimlar negizida zarur malakalarning o‘zlashtirilishi oliy ta‘lim tashkilotlarida tashkil etiladigan pedagogik jarayon sifatini yaxshilash, samaradorligini ta‘minlashni kafolatlaydi.

O‘qituvchining kasbiy pedagogik professionalizmi - pedagogik mahorati va o‘z kasbiy faoliyatini yuqori saviyada tashkil qila olishni ta‘minlovchi, o‘qituvchi-pedagog shaxs xususiyatlarini yig‘indisidir. Shunday muhim xususiyatlarga o‘qituvchi faoliyatining insonparvarlikka yo‘naltirilganligi, uning kasbiy bilimlari, pedagogik qobiliyatlari va pedagogik texnikasi (*o‘z-o‘zini boshqara olish ko‘nikmalari va tinglovchilar bilan uzaro hamkorlik qila olish malakasi*) kiradi. Bu

pedagogik mahorat tizimidagi o'zini tashqi ta'sirlarsiz rivojlantira olish xususiyatiga ega to'rtta o'zaro bogliq jixatlardir. Shundan kelib chiqib ta'kidlash mumkinki, o'qituvchi professionalizmi-bu shaxs va faoliyat sub'ektining murakkab, ko'p qirrali integral xususiyatlari majmuasi bo'lib, uning tuzilmasi quyidagilardan iborat: a) o'qituvchi professionalizmini tashkil etuvchi yaxlit komponentlar; b) o'qituvchi faoliyati va shaxsiga qo'yilgan me'yoriy talablar bilan belgilangan umumiy yoki tipik xususiyatlar (*me'yoriy professionalizm*). v) o'qituvchi sub'ekt sifatida pedagogik faoliyat va muloqotda namoyon bo'luvchi individual-psixologik va tipologik xususiyatlari pedagogik kasbiy kompetensiyalarining asosiy tarkibiy qismlari sifatida "kasbiy mahorat", "pedagogik faoliyat va muloqotning individual uslubi", "pedagogik ijodkorlik", "shaxsiy kasbiy salohiyat"ni belgilash mumkin.

Bular "***Mahorat - Uslub – Salohiyat –Mohirlik (texnika) - Ijod –Artistizm***" formulasida o'z aksini topgan yaxlit tizimni tashkil etadi va pedagogik kompetensiyalar ning ko'rsatkichlari xisoblanadi.

O'qituvchi professionalizmi – bu tinglovchilar bilan hamkorlik va do'stona munosabatlar jarayonida namoyon buladigan "ta'lim va tarbiya berish san'ati, pedagogik mahorat, pedagogik texnika va erkin ijod"dir.

Yuqorida keltirilgan fikrlar shu kunda o'qituvchidan mohirlik, ya'ni texnikani

– pedagogik texnikaning asosiy komponentlarini bilish, uning usullarini egallash va ularni o‘z faoliyatida qo‘llay olishni talab etadi.

Pedagogik texnikaga A.S Makarenko quyidagicha ta’rif beradi: **“Tarbiyachi tashkil etishni, yurishni, hazillashishni, quvnoq, jahldor bo‘lishni bilishi lozim, u o‘zini shunday tutishi kerakki, uning har bir harakati tarbiyalasin”**.

Pedagogik texnikaning asosiy komponentlari:

1.O‘qituvchining o‘zini boshqara olishi. 2.Shaxs va jamoaga ta’sir eta olishi. 3. Pedagogik muloqotni o‘rnatish. 4. Diqqatni jalb etish usullari.

Yakka shaxs va jamoaga ta’sir qilishning ikki usuli mavjud: “ishontirish usuli” va “yoqish usuli”. Ikkinchisi samaraliroqdir, negaki insonga yoqmay turib uni ishontirish qiyin.

Pedagogik texnika – har bir ta’lim oluvchi va jamoaga ta’sir o‘tkazishda samarali qo‘llash uchun zarur bo‘lgan malaka va ko‘nikmalar, usullar majmuasi.

Pedagogik texnikaning asosiy tarkibiy qismlari:

- nutq malakasi va texnikasini o‘zlashtirish;
- tushunarli, ta’sirchan fikr va his-tuyg‘ularni so‘zda aniq ifodalash, mimika va pantomimik xarakterlar, jestlardan o‘z o‘rnida foydalanish;
- ma’noli va ochik chexrali nigox bilan karash;
- hissiy-psixik va tasodifiy xolatlarda o‘z his-tuyg‘ularini jilovlay olish;
- turli vaziyatlarda o‘qiguvchi-pedagog va tarbiyachiga xos bo‘lgan ijodny kayfiyatni boshkarish;
- kulgi va tabassum-la samimiylikni e’tirof etish;
- tinglovchilar, hamkasblar bilan doimo yaxshi kayfiyat va rag‘batlantiruvchi munosabatda bo‘lish;

- savodli va sof adabiy tilda soʻzlash; ijodiy pedagogik qobiliyatini qoʻllay bilish.

Pedagogik mahoratni oshirishda oʻqituvchi shaxsining insonparvarlik yoʻnalishiga ega boʻlishi, uning qiziqishlari, qadriyat yoʻnalishlari va ideallarining oliy maqsadga – barkamol avlod tarbiyalab yetishtirishga yoʻnaltirilganligi bilan belgilanadi. Shu bilan birgalikda taʼlim jarayonini boshqarish mutaxassislik fani, uni oʻqitish metodikasi, pedagogika va psixologiyani mukammal bilishni talab qiladi.

Bugungi kunda davlatimiz taʼlimi sohasi oldiga qoʻyayotgan vazifalarning bajarilishi koʻp jihatdan oʻqituvchiga bogʻliq. Shunday ekan, axloqning muhim jihatlaridan biri inson shaʼni, qadr-qimmatidir. Kishining qadr-qimmatini, avvalo, umumiy ishga qoʻshayotgan hissasining salmogʻi va sifati bilan belgilanadi. Bozor iqtisodiyotiga asoslangan jamiyatda inson oʻz mehnatining salmogʻi va sifati bilan, aqliy va jismoniy mehnatining samarasi, ishbilarmonligi bilan qadrlanadi, halol mehnat kishining qadri, izzat-hurmatini oshiradi. Oʻqituvchi, muallimning bajarayotgan ishi bugungi kunda jamiyatda ahamiyatlidir. Insonning qadr-qimmatini uning mansabi, kasbi-koridan koʻra ham koʻproq oʻz kasbini qanday bajarishi, uning odobi va xulq-atvoriga bogʻliqdir.

Jamiyatimiz talab etayotgan har tomonlama yetuk, komil insonni tarbiyalashda oʻqituvchining oʻrni beqiyosdir. Oʻqituvchilik sharafli, lekin juda murakkab kasb. Yaxshi oʻqituvchi boʻlish uchun pedagogik nazariyani egallashning oʻziga yetarli emas. Chunki pedagogik nazariyada bolalarni oʻqitish va tarbiyalash haqida umumiy qonun qoidalar, umumlashtirilgan uslubiy gʻoyalar bayon etiladi

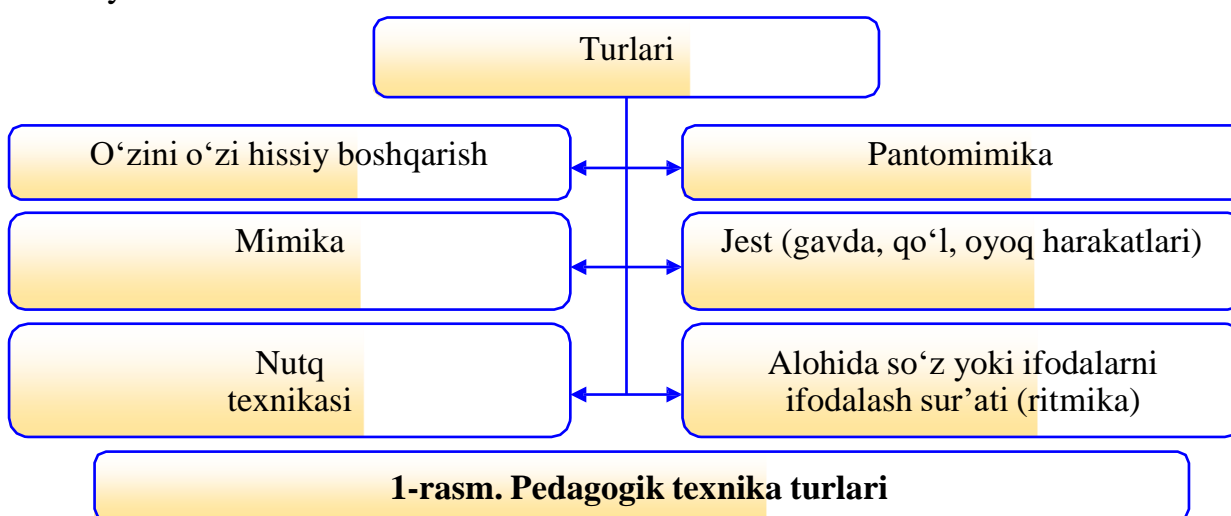
Oʻqituvchi faoliyatida pedagogik texnikaning ahamiyati. Pedagogik texnikaning asosiy komponentlari. Pedagogik texnikani shakllantirish yoʻllari. Pedagogik texnika asoslarini muvaffaqiyatli oʻzlashtirish pedagogik mahoratning muhim tarkibiy qismi boʻlib, unga erishish pedagogika, psixologik hamda amaliy tayyorgarlik boʻyicha maxsus bilimlarga ega boʻlishni talab qiladi. Pedagogik texnikani oʻzlashtirishda oʻqituvchi taʼlim oluvchi xulq-atvori, xatti-

harakatlarining tashqi belgilarga ko'ra uning ichki holatini belgilay olish malakasiga ega bo'lishi nihoyatda muhimdir.

“Pedagogik texnika” tushunchasi quyidagilarni ifodalaydi:

- 1) pedagogning o'z diqqati hamda ta'lim oluvchilar diqqatini maqsadli boshqarish;
- 2) pedagogik faoliyatda jarayonning, ta'lim oluvchilar harakatining sur'atini his qilish.

O'qituvchi faoliyatida uning pedagogik texnikaga egaligi quyidagilarda namoyon bo'ladi:

O'qituvchining pedagogik madaniyatga egaligi, pedagogik texnika asoslarini puxta o'zlashtira olganligi uning yuz ifodasi, erkin, vazmin harakatlari, gavgani to'g'ri tuta bilishi, yig'inchoqligi, imo-ishoraning tabiiyligi, ta'lim oluvchilarga nisbatan e'tiborida yaqqol aks etadi.

Pedagogik jarayonda o'qituvchi yuzini o'rinsiz, qo'pol tarzida burishtirmasligi, pala-partishlikka yo'l qo'ymasligi, imo-ishoralarning sun'iy bo'lishidan saqlanishi, ma'nosiz bo'lishiga yo'l qo'ymasligi zarur.

Zero, bularning barchasi o'qituvchining ta'lim oluvchi oldida hurmat qozona olmasligiga olib keladi. Yosh o'qituvchilar pedagogning hatto sinf xonasiga, auditoriyaga qanday kirishi, ta'lim oluvchi, talabalarga nazar tashlashi, salomlashishi, stulni surishi, shaxsiy buyumlari (sumka yoki qog'oz solingan yig'majildlarni qaerga, qanday qo'yishi, xona bo'ylab yurishi, yozuv taxtasidan foydalanishdagi harakatlari, ta'lim oluvchi, talabalar bilan muloqotda o'zini qanday tutishi va

b.ham katta tarbiyaviy ta'sir kuchiga ega ekanligini yodda tutishlari zarur

Vazmin, xushmuomala, o'ziga ishongan pedagog faoliyatining ilk bosqichlaridanoq ta'lim oluvchilar mehrini qozona oladi. Buning uchun o'qituvchi, eng avvalo, o'z hissiy holatlarini, tuyg'ularini boshqara olishi kerak. Pedagogning ta'lim oluvchilar bilan muloqoti rasmiy xarakterga ega. Qolaversa, u ta'lim oluvchilar, ularning ota-onalari, hamkasblari hamda ta'lim muassasasi va yuqori boshqaruv organlarining nazorati ostida faoliyat yuritadi. Bu esa jismoniy toliqishni, ruhiy zo'riqishni, o'z-o'ziga nisbatan ishonchsizlikni va tanglikni keltirib chiqaradi. Natijada o'qituvchining nutqi qat'iylik kasb etmaydi, ovozda nuqsonlar ko'zga tashlana boshlaydi, oyoq va qo'llar toliqadi. Bu kabi salbiy hodisalarning kelib chiqmasligi uchun o'qituvchi o'zini dars boshlanishidan avval ta'lim jarayoniga ruhan tayyorlashi, bu jarayonda yuzaga kelish ehtimoli bo'lgan turli salbiy holatlarga o'zini psixologik nuqtai nazardan tayyorlashi, imkon qadar ruhiy barqarorlikka erishishi talab qilinadi.

O'qituvchi pedagogik jarayonga o'zini ruhan tayyorlashda quyidagilarga e'tibor berishi lozim:

❑ o'ziga, o'z imkoniyatlariga ishonish;

❑ xushmuomala bo'lish va kelajakka ishonch bilan qarash;

o'z xatti-harakatlarini nazorat qilish (muskullar zo'riqishini bartaraf etish, qomatni rostlash, harakatlarni to'g'rilash, nutqning ravon, aniq bo'lishiga e'tibor qaratish va to'g'ri nafas olishni o'zlashtirish);

aqliy va jismoniy mehnatni tashkil etishda o'zaro uyg'unlikka erishish, muayyan davrlarda hordiq chiqarish (mehnat yoki musiqa yordamida dam olish, badiiy asarlarni o'qish, yaqinlar, do'stlar bilan hazil-mutoybani tashkil etish);

❑ pedagogik jarayonning muvaffaqiyatli,

❑ samarali kechishiga o'zini o'zi ishontirish;

❑ kasbiy faoliyatni katta ishtiyoq, ko'tarinki

❑ kayfiyat bilan tashkil etishga intilish;

turli salbiy ruhiy omillar organizmiga, ruhiy holatiga, xatti-harakatlariga, ta'lim oluvchilar va ta'lim jarayonining boshqa ishtirokchilariga nisbatan

munosabatiga ta'sir etishiga yo'l qo'ymaslik;

salbiy ruhiy omillar va jismoniy holatlarni bartaraf etish uchun trening va avtotreninglardan samarali foydalanish malakasini o'zlashtirish.

Ruhiy barqarorlikka erishish muayyan shartlar asosida kechadi. Bu o'rinda V.A.Suxomlinskiy ruhiy barqarorlikka erishishning asosiy shartlari quyidagilar ekanligini ta'kidlaydi:

- ✚ qosh-qovoqni uyub yurmaslik;
- ✚ boshqalarning kamchiliklari, nuqsonlarini
- ✚ oshirib ko'rsatmaslik;
- ✚ hazil-mutoyba moyil bo'lish;
- ✚ xushmuomala bo'lish va kelajakka ishonch bilan qarash.

O'qituvchi tomonidan o'zlashtiriladigan pedagogik texnika negizida pantomimika o'ziga xos o'rin tutadi.

Pantomimika – gavda, qo'l va oyoqlarning harakati bo'lib, u pedagog tomonidan bayon etilayotgan muayyan fikrni alohida ajratib ko'rsatishga, ma'lum qiyofa orqali gavlantirishga imkon beradi.

Odatda o'qituvchining to'g'ri tutilgan, chiroyli qaddi-qomati uning shaxs sifatida namoyon bo'lishini ta'minlaydi. Qolaversa, bu holat uning o'ziga, shaxsiy imkoniyatlariga bo'lgan ishonchi yuqoriligi, shaxs sifatida o'zini qadrlay olishi, o'ziga o'zi yuqori baho berishini ham ifodalaydi. Boshning quyi egilganligi, qo'llarning osilib turishi o'qituvchining ichki zaifligi, o'ziga o'zi ishonchsizligidan dalolat beradi.

Uzluksiz talim tizimining barcha bosqichlarida ta'lim oluvchilarga gavdani to'g'ri tutishni, erkin harakatlanishni, har qanday vaziyatda ham o'zini tuta bilishni, yig'inchoqlikni o'rgatib borish maqsadga muvofiqdir. Oliy ta'lim muassasalarida talabalarda ushbu sifatlarni hosil qilish esa ularni kasbiy faoliyatga ruhiy tayyorlashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Talabalarga, eng avvalo, gavdani to'g'ri tutib turish o'rgatiladi. Bunda

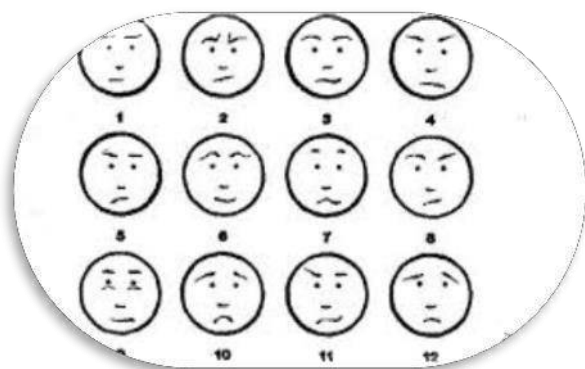
oyoqlar yelka kengligida (ikki oyoq oralig'i 12-15 smni tashkil etishi lozim), o'ng oyoq bir oz oldinda turishi maqsadga muvofiqdir. Zero, shundagina tana og'irligi har ikki oyoqqa birdek tushishi bilan birga uzoq vaqt (deyarli 30-30, oliy ta'lim muassasalarida esa 60-70 daqiqa) toliqmay turishni ta'minlaydi. O'qituvchining harakatlari imkon qadar oddiy va erkin bo'lishi lozim. O'zini o'zi majburlab, ayrim kamchiliklarni yo'qotish maqsadida sun'iy, zo'rma-zo'raki harakatlarni sodir etishning hojati yo'q.

Harakatlar qanchalik samimiy va imkon qadar oddiy bo'lsa, ta'lim oluvchilarda o'qituvchiga bo'lgan ishonch, hurmatni shunchalik oshiradi. Gavdani oldinga-orqaga tebratmaslik, hadeb tana og'irligini bir oyoqdan ikkinchi oyoqqa o'tkazmaslik, stul suyanchig'iga yoki kafedra (oliy ta'lim muassasalarida ma'ruza o'qish uchun ajratilgan jihoz)ga butunlay suyanib olmaslik, boshni yoki quloqni qashlamaslik, burunni artmaslik, ko'zni ishqalamaslik, qo'lda biror buyumni aylantirmaslik ta'lim oluvchiga qanchalik zavq bersa, unda o'qituvchiga nisbatan xayrixohlikni uyg'otsa, ularning aksini sodir etish ta'lim oluvchining g'ashini keltiradi. Dars jarayonida o'qituvchi, shuningdek, gavdasi harakatining bosiq, ortiqcha harakatlardan holi bo'lishiga e'tibor qaratishi, ortiqcha silkinish va keskin harakatlarni sodir etishdan o'zini tuta olishi zarur.

Pedagogik jarayonda o'qituvchi yuz ifodasi (mimika) va jestlar orqali ham talabalarga samarali ta'sir ko'rsatadi.

Mimika – yuz muskullarining harakatlari orqali o'z fikri, his-tuyg'ulari, kayfiyatini, shuningdek, mavjud voqelikka nisbatan munosabatini ifodalash

Insoniyat qadim-qadimdan o'zaro munosabat va muloqotlarni tashkil etishda turli jestlardan o'rinli va samarali foydalanib kelgan. Zero, jestlar insonning hissiyotlari, ichki kechinmalari va ijtimoiy borliqqa bo'lgan munosabatini so'zsiz ifodalash imkoniyatiga ega. M: o'ng qo'l chap ko'krak ustiga kaftlar yoyilgan holda qo'yilsa, bu holat "Sizga hurmatim cheksiz", o'ng qo'lning kaftlari ochiq

holda ko'rsatilsa, "Jim bo'ling!", "Bas qiling!", qo'l musht qilib tugilsa, "Qoyil qildim!" yoki "Qoyil qilaman!" kabi ma'nolarni anglatadi.

Juda qadimdan inson yuz ifodasi va qarashi atrofdagilarga so'zdan ko'ra kuchli ta'sir qilishi aniqlangan. Shu sababli qadimgi Rim va Yunonistonda notiqning nafaqat so'zdan, shu bilan birga mimika, pantomimika va jestlar (gavda, qo'l va oyoq harakatlari)dan samarali foydalana olishlariga e'tibor qaratiladi.

Bugungi kunda ham rivojlangan mamlakatlarda siyosatchilarning yuqorida qayd etilgan harakatlar bo'yicha malakalarni o'zlashtira olishlariga jiddiy e'tibor qaratiladi.

O'qituvchi tomonidan mimika, pantomimika va jestlar (gavda, qo'l va oyoq harakatlari)dan samarali foydalana olish malakalarini samarali o'zlashtira olishi uning mehnatini qisman yengillashtirish bilan birga, talabalarga ta'sir ko'rsatishida muayyan muvaffaqiyatlarni qo'lga kiritishiga imkoniyat yaratadi.

Jest (gavda, qo'l va oyoq harakatlari) – muayyan hodisa yoki ob'ektga

nisbatan munosabatning gavda, qo'l va oyoq harakatlari yordamida ifodalanishi. Mimika, pantomimika va jestlar uzatilayotgan axborotning hissiy ahamiyatini oshiradi, uning puxtaroq o'zlashtirilishini ta'minlaydi. Ko'zlar ham yuz ifodasini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Shu sababli ko'zlar

yordamida turli ma'nolarni ifodalash malakalarini o'zlashtira olish ham mahoratli pedagog bo'lish uchun nihoyatda zarur.

Tinglovchilar diqqatini o'ziga tortish usullari. Auditoriyani boshqarish psixologiyasi, tinglovchilarga ta'sir etish va ishontirish usullari. O'qituvchi o'z faoliyatida pedagogik texnika metodlari bilan birga pedagogik texnika vositalaridan ham foydalanadi.

Pedagogik texnika vositalari – pedagog tomonidan ta'lim oluvchilarning u yoki bu harakatlari yoki ularda namoyon bo'ladigan ma'naviy-axloqiy sifatlariga

nisbatan sub'ektiv munosabat, alohida his-tuyg'ularning ma'noli ifodalanishini ta'minlovchi vositalar

Mohiyatiga ko'ra pedagogik texnika vositalari nutq va og'zaki bo'lmagan muloqot jarayonida qo'llaniladigan vositalar sanaladi.

Pedagogik amaliyotda yosh o'qituvchilarning pedagogik texnikasida quyidagi juz'iy kamchiliklar

uchraydi:

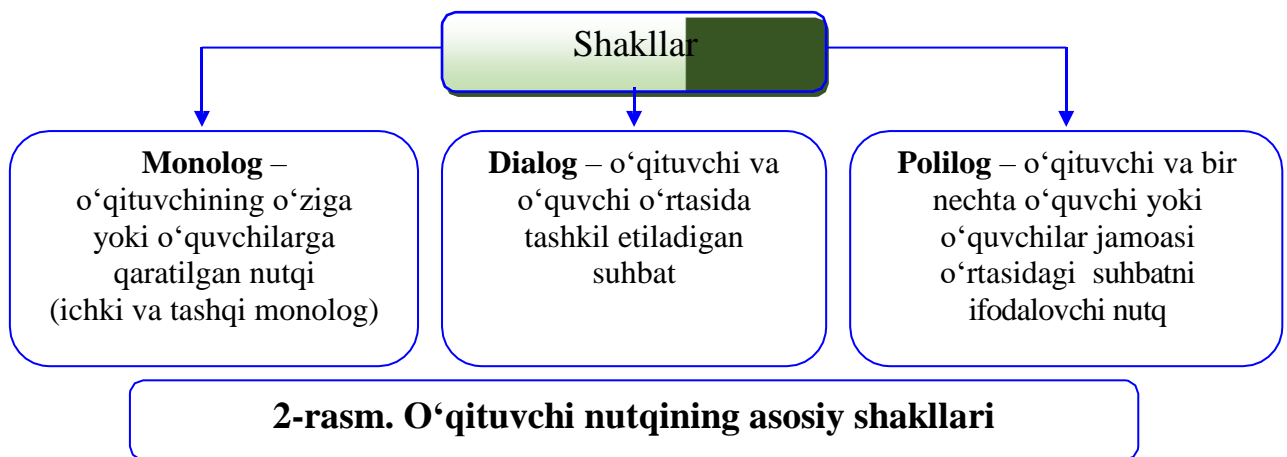
- 1) ta'lim oluvchilar bilan sidqidildan so'zlasha olmaslik;
- 2) g'azabni to'xtata olmaslik yoki uni o'z o'rnida ishlata olmaslik;
- 3) o'zida ishonchsizlikni yenga olmasligi;
- 4) nutqni ravon bayon eta olmaslik;
- 5) ortiqcha qattiqqo'llik;
- 6) xushmuomala bo'lishdan qo'rqish;
- 7) juda tez gapirish (ayniqsa darslarda);
- 8) ortiqcha harakat yoki bir joyda qotib qolish, qo'llarini qaerga qo'yishni bilmaslik;
- 9) o'z gavdasini tutishda muayyan kamchiliklarga yo'l qo'yish (bukchayib, yerga qarab yurish, o'rinsiz kulish, ortiqcha harakat, qo'lida turli jismlarni aylantirib yurish);
- 10) monoton – bir ohangda so'zlash, nutqning zerikarliligi, jonli emasligi;
- 11) ifodali o'qish, so'zlarni aniq, to'g'ri talaffuz qila olmaslk (noto'g'ri diksiya), sinf xonasi, auditoriya uchun zarur tovush balandligini belgilay olmaslik.

O'qituvchining ta'lim oluvchilarga pedagogik ta'sir ko'rsatishida uning nutqi ham hal qiluvchi omillardan biri sanaladi.

O'qituvchi nutqi – pedagogning ta'lim-tarbiya jarayonida til vositalaridan foydalanishi.

Ijtimoiy munosabatlarni tashkil etishda nutqning monolog, dialog, polilog shakllaridan foydalaniladi.

O‘qituvchi auditoriyada og‘zaki nutqning turli shakllaridan foydalanadi. Ma’ruza mashg‘ulotlarda ko‘proq nutqning dialog va polilog shakli samaralidir, chunki bu bosqichda ta’lim suhbat usuli asoslanadi. Monologik nutqdan o‘qituvchi hikoya, tasvir, ta’rif, tavsif xarakteridagi mavzularni bayon etishda foydalanadi. O‘rganilayotgan mavzuning mohiyatidan kelib chiqqan holda o‘qituvchi har bir darsda og‘zaki nutqning barcha shakllaridan o‘rinli, maqsadli foydalanishi mumkin.

O‘qituvchi mavzular bo‘yicha materiallarni ta’lim oluvchilarga yetkazib berishda ularning xulqlariga samarali ta’sir etish maqsadida ko‘z, qosh, qo‘l, yuz, bosh, kaftlari yordamida muayyan harakatlarni amalga oshiradi. Uning bunday harakatlari tasdiq yoki inkorni ifodalashi mumkin.

O‘qituvchi tomonidan sodir etilayotgan harakatlar o‘rinli bo‘lsa ular so‘zsiz pedagogik ta’sir jarayonini kuchaytiradi. Biroq, bu kabi harakatlarni o‘rinsiz, tez-tez sodir etaverishi ta’lim oluvchilarning diqqatlarini susaytiradi, ularni zerikdirib qo‘yadi. Pedagogik jarayonda o‘qituvchining ta’sirini kuchaytiradigan omillardan biri – uning ovozi, unga xos bo‘lgan xususiyatlar sanaladi. O‘qituvchi ovozining yoqimli va jarangdor bo‘lishi ta’lim oluvchilar e’tiborini o‘ziga to‘la qarata olishini ta’minlaydi. O‘z ovozining ta’sirchanligini aniqlash uchun o‘qituvchi ovozining qanchalik darajada kuchli, shirador va yoqimli ekanligini bilishi, shuningdek, zarur vaziyatlarda ovozning bu kabi xususiyatlaridan unumli foydalana olishi zarur. O‘z ovozida ma’lum kamchiliklar borligini sezgan o‘qituvchi ularni bartaraf etishga harakat qilishi kerak. Buning uchun ovozdan foydalanish va uni yaxshilash texnikasi ustida izchil, doimiy mashq qilib borishi talab etiladi. Zero, bir yoki ikki marta qilingan mashq bilan ovoz

xususiyatlarini yaxshilab bo'lmaydi.

O'qituvchi ovozi o'zida quyidagi xususiyatlarni aks ettira olishi zarur:

- 1) jarangdorlik (tovushning tozaligi va tembrning yorqinligi);
- 2) keng diapazonlik (ovozning eng pastlikdan eng yuqorigacha bo'lgan darajasi);
- 3) havodorlik (erkin so'zlaganda yaxshi eshituvchanlikka ega bo'lishi);
- 4) ixchamlik, harakatchanlik;
- 5) chidamlilik (uzoq ishlash qobiliyatiga ega bo'lish);
- 6) moslashuvchanlik (dinamika, tembr, ohandorlikning turli sharoitga moslasha olishi);
- 7) qarshi shovqinlarga nisbatan barqarorlik (xalaqit beruvchi shovqinga tembr va tessituraning o'zgarib turishi);
- 8) suggesivlik (ovozning xayajon ifodalashi va bu orqali, qanday so'z aytilayotganidan qat'iy nazar, tinglovchining xulqiga ta'sir qilish xususiyati).

Pedagogik faoliyatda o'qituvchi o'z nutqini tashkil etishda quyidagilarga jiddiy e'tibor qaratishi zarur:

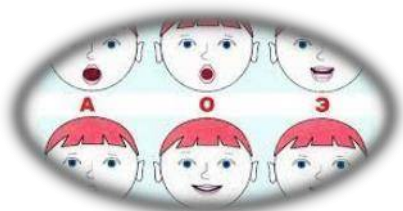
- 1) adabiy (sheva so'zlarining qo'llanilmasligi) me'yorlariga (kadi – qovoq, pamildori – pomidor, kelutti – kelyapti, kartishka – kartoshka va hokazo tarzida) amal qilish;
- 2) talaffuz (o, a, u, o', f, v, p, d, t, x, h, s, s, j, sh) me'yorlariga (onor – nor, uxshash – o'xshash, palakat – falokat, Hamit – Hamid, xam – ham, sentner – sentner, ijtimoiy – ishtimoiy kabi shakllar) rioya etish;
- 3) kelishik me'yorlariga (Sobirni ukasi – Sobirning ukasi, ta'lim oluvchini daftari – ta'lim oluvchining daftari, poezdga keldim – poezdda keldim va b. ko'rinishida) amal qilish.

Bugungi kunda nutq texnikasi bo'yicha bir qancha majmuaviy mashqlar asoslangan. Ular so'zlashish paytida to'g'ri nafas olish, tovush hosil qilish va nutqni ma'noli ifodalash malakalarini takomillashtirishga yordam beradi.

O'qituvchi nutqini tashkil etishda **d i k s i y a** ham alohida o'rin tutadi.

Diksiya so'zlarning aniq talaffuz qilinishi

Talaffuzning aniqligi o'qituvchi nutqining tushunarli bo'lishiga yordam beradi, shuningdek, ta'lim oluvchilar tomonidan to'g'ri tushunilishini ta'minlaydi. Talaffuz qanchalik aniq bo'lsa, aytilayotgan so'z, ifodalanayotgan bo'g'in va tovushlar shunchalik tiniq, yorqin ifodalanadi. Tovush nutq apparatining barcha a'zolari (lablar, jag', tishlar, yumshoq va qattiq tanglay, kichik til, kekirdak, tomoq orqa devori, tovush naychalari)ning birgalikda unumli ishlashiga bog'liq. Til, lablar, yumshoq tanglay, kichik til va pastki jag' nutqda faol ishtirok etadi. Shu sababli ularni doimiy mashq qildirish turish muhim ahamiyatga ega.

Artikulyatsiya (lot. “articulation” < “articulare” – “aniq talaffuz qilmoq”) nutq organ (a'zo)larining tovush hosil qilishdagi harakatlari holati.

Tovushning aniq talaffuz qilinishini takomillashtirish artikulyatsiya gimnastikasi asosida amalga oshiriladi.

Har bir unli va undosh tovushlarni to'g'ri ifodalashga o'rgatuvchi mashqlar (ifodali o'qish, tez aytishlar).

O'qituvchi nutqining tashkil etilishida **r i t m i k a** ham muhim o'rin egallaydi.

Ritmika – ayrim so'z va bo'g'inlarning aytilish muddati va to'xtalishi, nutq va ifodalarning navbat bilan o'z o'rnida ishlatilishini bildiradi

Unga xos muhim jihat ritm sanaladi.

Ritm (nutqning vazni) nutqning muhim xususiyati sanaladi, zero, nutq ohangi, to'xtamlar ham tinglovchilarga bevosita kuchli hissiy ta'sir ko'rsatadi. Nutqning ritmi (vazni)ga ko'ra ta'lim oluvchiga uzatilayotgan bilimlar, o'quv materialining murakkab o'rinlari o'qituvchi tomonidan asta-sekin bayon qilinadi, oson o'zlashtiriladigan qismlarini esa nutqni bir qadar tezlashtirib bayon etish mumkin. O'qituvchi o'z faoliyatida aniq, ravon, ma'noli, ifodali nutqni o'zlashtira olishi, bir so'z bilan aytganda nutq madaniyatini egallashi zarur.

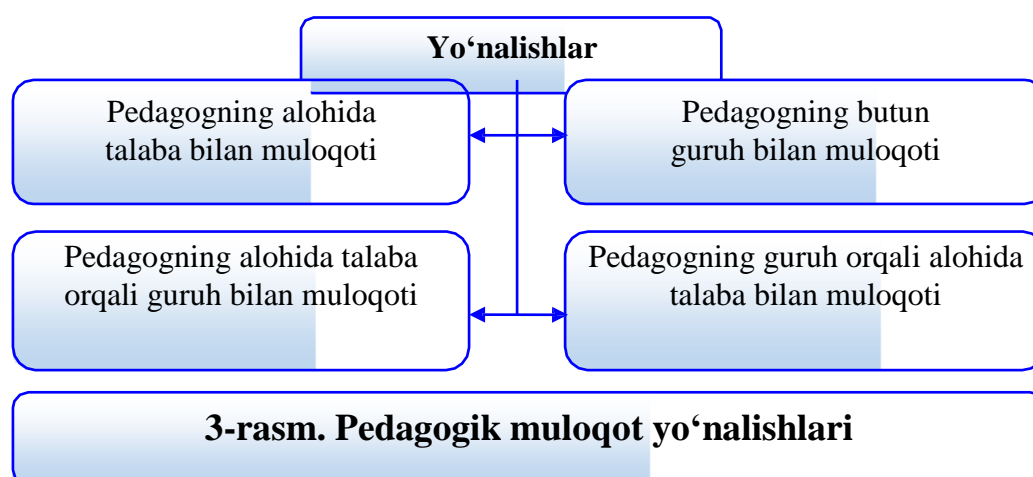
Pedagog faoliyatiga qo‘yiladigan baho darajasi – pedagogik kvalimetriya.

Pedagogik deontologiya, pedagogik boshqaruv va texnika o‘qituvchi faoliyatini samarali tashkil etishning asosiy shakli.

Pedagogga xos bo‘lgan mahorat asosini tashkil etuvchi pedagogik muloqot madaniyati uning talabalar jamoasi, ota-onalar, hamkasblar hamda rahbariyat bilan uyushtiriladigan muloqot jarayonida namoyon bo‘ladi. Bunda, ayniqsa, pedagogning talabalar jamoasi bilan o‘zaro muloqoti muhim ahamiyatga ega. Pedagog talabalar bilan muloqotga kirishish, uning samarali bo‘lishiga intiladi.

Pedagogik muloqot madaniyati – pedagogning talabalar jamoasi, ota-onalar, hamkasblar, rahbariyat bilan pedagogik odob hamda muloqot talablariga muvofiq holda uyushtiriladigan suhbat.

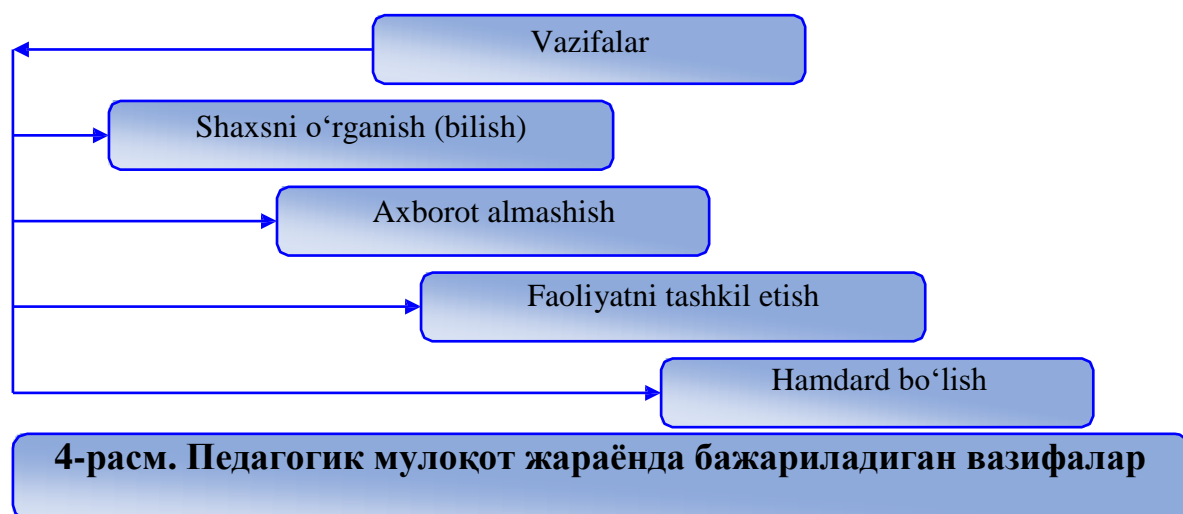
Pedagogik muloqot quyidagi yo‘nalishlarda tashkil etiladi:

Pedagogik muloqot ruhiy-psixologik ta'sir kuchiga ega. Shu sababli uni tashkil etishda muloqot jarayonining ijobiy bo‘lishini ta'minlash pedagogning zimmasiga katta mas'uliyatni yuklaydi. Agarda to‘g‘ri tashkil etilgan pedagogik muloqot talabada qo‘rquvning yuzaga kelishi, ishonchsizlikning tug‘ilishi, diqqat, xotira va ish qobiliyatining susayishi, nutq me‘yorining buzilishi kabilarga sabab bo‘lsa, aksincha, nazariy-pedagogik va amaliy jihatdan to‘g‘ri tashkil etilgan muloqot yuqoridagi holatlarning aksini keltirib chiqaradi. Natijada talabalarda o‘qishga va mustaqil o‘rganishga, fikrlashga bo‘lgan qiziqish ortadi.

Pedagogik muloqot o‘ziga xos ijtimoiy-psixologik jarayon ham sanaladi.

Mazkur jarayonda quyidagi vazifalar bajariladi:

Muloqot jarayonida talaba tomonidan bildirilayotgan fikrlar, uning qarashlari shaxsni yaqindan o'rganish uchun imkoniyat yaratadi. Talaba shaxsini yaqindan bilish, uning ichki kechinmalari, o'y-fikrlari, his-tuyg'ulari, orzu-umid, maqsad va hayotiy intilishlaridan xabardor bo'lish pedagogik jarayonning metodik, ruhiy jihatdan to'g'ri tashkil etilishini ta'minlaydi. Zero, bu jarayonda pedagogik talaba shaxsiga xos yosh, psixologik va shaxsiy xususiyatlarni inobatga olgan holda faoliyatni tashkil etadi.

Muloqot jarayonidagi axborot almashinuvi talabaning o'zaro ijtimoiy jarayonlar, shaxs kamolotining kechishiga doir ma'lumotlar almashishini ta'minlaydi. Pedagog va talabalar o'rtasida hamkorlikni qaror toptirish esa har qanday vaziyatda ham ular o'rtasida o'zaro axborot almashinuvi samarali ro'y berishini uchun sharoit yaratadi. Bu jarayonda pedagog talabalarning eng yaqin maslahatchisi, yo'l boshchisi va rahbariga aylanadi. Muloqot chog'ida talabalar tomonidan o'z shaxsini, "meni"ni, qadr-qimmatini yetarlicha baholash va o'z oldidoriga hayotiy maqsadlarni qo'ygan holda olg'a intilishlarini ta'minlashga jiddiy e'tibor qaratish lozim. Muloqot jarayonida axborot almashish vazifasining hal qilinishi quyidagi vositalar asosida ro'y beradi:

- 1) nutq;

2) paralingvistik tizim (yun. “pará” – “yaqin”, muloqot tarkibida soʻzli, gʻoyaviy maʼlumotlarni soʻzsiz vositalar bilan uzatilishi);

3) ekstralingvistik tizim (ingl. “exterior” – “tashqarida”, nemischa “linguistik” – gapirayotgan shaxs tomonidan nutqning bevosita ijtimoiy vazifalar bilan bogʻliq holda

tashkil etishi – nutqiy tanaffuslar, kulgu, yoʻtalish, nafas olish, yigʻlash, tutilish va b.);

4) muloqotning tashkiliy koʻlami va vaqti;

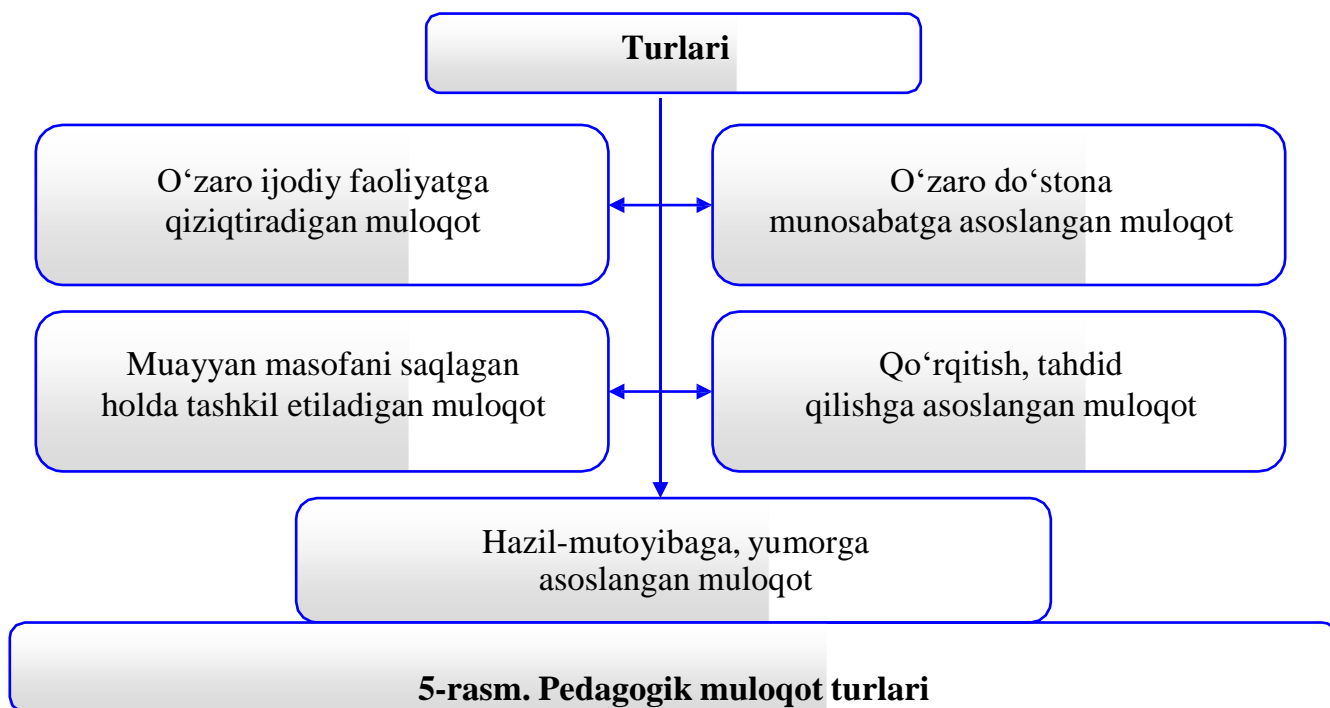
5) koʻz qarashlar yordamida tashkil etiladigan aloqa;

6) belgilarning optik-kinetik tizimi (mimika, pantomimika, jestlar – qoʻl va oyoq harakatlari).

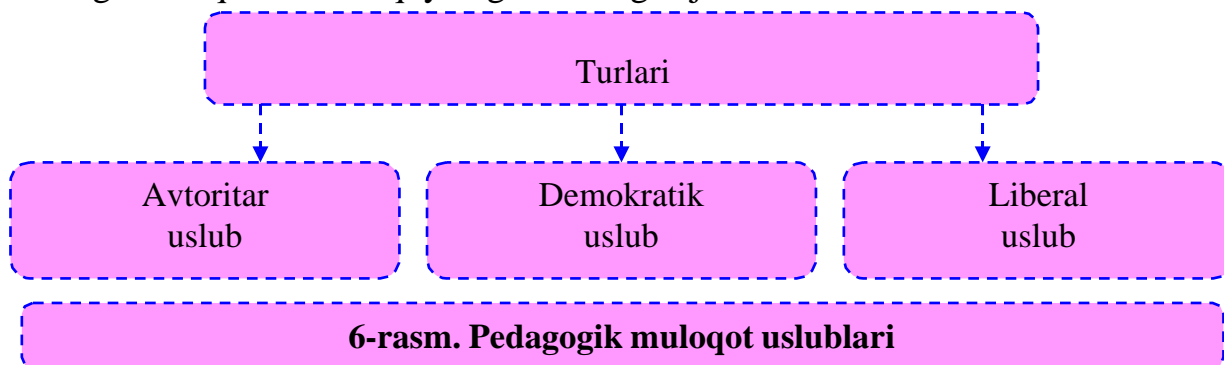
Pedagog rahbarligi yoki uning yoʻl-yoʻriqlari, koʻrsatmalariga asosan oʻquv mashgʻulotlari va tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda ham muloqot muhim ahamiyat kasb etadi. Ayni shu vaqtda muloqotning faoliyatni tashkil etish vazifasini namoyon boʻladi. Yaqin-yaqingacha faoliyatni tashkil etishda pedagogning yetakchiligi, uning bevosita rahbarligi ustuvor omil boʻlgan boʻlsa, zamonaviy sharoitda rollar almashinuvi yetakchi oʻringa chiqdi. Endilikda aksariyat hollarda talabalarning oʻzlari taʼlim va tarbiyaviy jarayonlarni mustaqil uyushtirish imkoniyatiga ega boʻldilar. Biroq, bu degani, taʼlimiy va tarbiyaiy ishlarni tashkil etish davrida pedagogning oʻrni va roli mutlaqo aks etmaydi, degani emas. Pedagog bu jarayonda rahbar, yetakchi, maslahatchi, ekspert sifatida namoyon boʻladi va talabalarni pedagogik jarayonlarni ilmiy-nazariy, tashkiliy-metodik jihatdan toʻgʻri uyushtirishga yoʻnaltiradi.

Pedagogik muloqotni tashkil etishda, ayniqsa, pedagog yordamiga muhtoj taʼlim oluvchilarga alohida eʼtibor berishi, har bir taʼlim oluvchida turli oʻquv fanlari asoslarini oʻzlashtirishga nisbatan qiziqtirish usullarini, hamkorlik va ijodkorlikka asoslangan mehnatni tashkil etishni oldindan oʻylab qoʻyishi lozim.

Milliy va jahon taʼlimi amaliyoti pedagog, oʻqituvchilar tomonidan tashkil etilayotgan muloqotni bir necha turga ajratish mumkinligi koʻrsatadi. Ular quyidagilarir:

O'qituvchilar o'z faoliyatlarida muloqotning muayyan turlariga tayanib ish ko'radi. Qolaversa, pedagog tomonidan jamoa bilan muloqotni uyushtirish texnikasini doimiy ravishda tahlil qilib borish maqsadga muvofiqdir. Ma'lum vaziyatlarda pedagog rahbar sifatida talabalar faoliyatlarini boshqaradi. Bu jarayonda ham muloqot yetakchi omil hisoblanadi. Biroq, muloqotning samaradorligi rahbar sifatida namoyon bo'layotgan pedagog tomonidan qanday muloqot uslubining tanlanganligi bilan belgilanadi. Odatda, pedagogning rahbar sifatidagi muloqot usullari quyidagi uch turga ajratiladi:

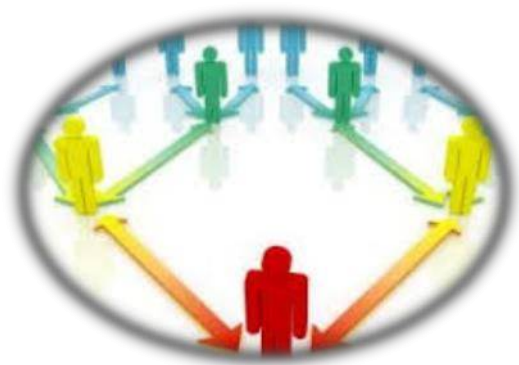

Pedagogik muloqot uslublari quyidagi mazmunga ega:

1. Avtoritar uslub. Bunga ko'ra talabalar tomonidan barcha turdagi faoliyatning tashkil etilishi, mazmuni, shakli, metod va vositalarining barchasi faqat pedagog tomonidan belgilanadi.

Talabalarning har qanday tashabbuslari rag‘batlantirilmaydi, aksincha, buyruq, ko‘rsatma, yo‘llanma berish, shuningdek, jazolash choralarini ko‘rish orqali talabalarga ta’sir etiladi. Hatto talabalarning faoliyatlari ijobiy baholangan vaqtda ham ularga bo‘lgan ta’sir turli kesatiqlar bilan bayon etiladi. Ya’ni: “Sendan ijobiy xatti-harakatni kutmagan edim?!”, “Buni qara-ya, nahotki o‘zgargan bo‘lsang!?” , “Qara-ya, birgina a’lo baho olish bilan o‘zingni yaxshi inson bo‘lib qolgan deb hisoblaysanmi!?” va h.k. mazmundagi rag‘batlar, ular asli ijobiy holatni e’tirof etishga yo‘naltirilgan bo‘lsa-da, talabani yangi yutuqlariga ilhomlantirmaydi. Aksincha, unda ta’lim olishga, ta’lim muassasasiga va pedagoglarga nisbatan sovuqqonlikni yuzaga keltiradi.

2. Demokratik uslub. Unga ko‘ra pedagog pedagogik faoliyatni tashkil etishda jamoaning fikriga tayanib ish ko‘radi. O‘quv mashg‘ulotlari va tarbiyaviy

ishlarni tashkillashtirishda har bir talabaning fikrini inobatga olishga, ularni umumlashtirgan holda eng samaralisini tanlab olishga intiladi. Muhokamalar chog‘ida barcha talabalarning ishtiroklari ta’minlanadi. Talabalar tomonidan bildirilayotgan tashabbuslar qo‘llab-quvvatlanadi, mavjud

imkoniyatlardan kelib chiqqan holda bu tashabbuslar amaliyotga tatbiq etiladi. Bu uslubdan foydalanayotgan pedagog zimmasidagi vazifa faqatgina talabalarning faoliyatini nazorat qilish, tuzatishlar kiritishdan iborat emasligini anglab yetadi. Asosiy e’tiborni talabalarning yutuqlarini e’tirof etgan holda yoki ularning xatolarini o‘zlariga anglatgan holda samarali tarbiya chorasini ko‘rishga qaratadi. Har bir talabaning yutug‘i alohida e’tirof etiladiki, bu esa ularni yangi zafarlarga erishishga ruhlantiradi. Ushbu uslubga asoslanib ish ko‘radigan pedagog har bir talabaning qiziqishlari va qobiliyatlarini hisobga olgan holda bajariladigan ishlarni to‘g‘ri taqsimlashga harakat qiladi, faol talabalarni taqdirlab borishni faoliyatining asosiy yo‘nalishi sifatida belgilaydi. Pedagog talabalar bilan muloqotni o‘rnatishda iltimos, maslahatga tayanib ish ko‘radi.

3. Liberal uslub.

Odatda bu uslub pedagog va talaba munosabtlarining kelishuvchanlikka asoslanishini ta'minlaydigan uslub sifatida e'tirof etiladi. Bu uslubga ko'ra ish yuritadigan pedagog talabalar tomonidan sodir etilayotgan salbiy holatlarga ham e'tibor bermaslikka intiladi. Talabalarni tartibga chaqirish, vaziyatdan kelib chiqqan holda ularning faoliyatini to'g'ri baholab, jazolash zarur bo'lgan vaziyatlarda ham indamaslikni odat qilib oladi. Bu esa talabalarning odobsiz, yalqov, mas'uliyatsiz bo'lishlariga olib keladi. Liberal uslubni ma'qul ko'radigan pedagog talabalar hayoti bilan mutlaqo qiziqmaydi, ularning faoliyatlariga aralashmaydi, hal qiluvchi vaziyatlarda mas'uliyatni o'z zimmasidan soqit qiladi. Ayrim holatlarda bir-biriga zid bo'lgan fikrlarni ham birdek ma'qullaydi. Bu tahlitda ish ko'radigan pedagog obro'ga ega bo'lmaydi. Chunki unga ishonish mumkin emas.

Pedagogik faoliyatni tashkil etishda pedagogning nafaqat o'zi, balki uning ijobiy ta'siri asosida talabalar ham muloqot madaniyatini o'zlashtirib borishlari lozim.

Muloqot madaniyati – muloqot jarayonini axloqiy me'yorlar, ijtimoiy talablarga muvofiq tashkil etish asosida suhbatdoshni tushuna olish ehtiyoji va qobiliyatiga egalik

Ta'lim amaliyoti pedagogik muloqot jarayonida o'qituvchilar tomonidan quyidagi kamchiliklarga yo'l qo'yilishidan dalolat beradi:

- ehtiyotsizlik;
- shaxsiyatparastlik;
- suhbatdoshni ortiqcha majburlash;
- sustkashlik;
- o'zini juda yuqori yoki past qo'yish;
- haddan tashqari jonbozlik ko'rsatish.

“Fan-texnika taraqqiyotining hozirgi bosqichida, ishlab chiqarish munosabatlarning jadallashuvi, xalq xo'jaligining turli jabhalarida yangi

texnologiyalarning joriy etilishi va shu kabi qator omillar inson ruhiyatiga oldingilariga qaraganda ko‘proq jismoniy, ruhiy zo‘riqishlar bermoqda”. Pedagog faoliyatida ruhan yoki jismonan toliqqan talabalarda ruhiy hamda jismoniy charchoqlarni bartaraf etishga ham e’tibor qaratish talab qilinadi. Mazkur talab salbiy ruhiy omillar ta’siri kuchaygan, katta hajmdagi axborotlar bilan to‘qnashish ro‘y berayotgan mavjud sharoitda ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalarda ruhiy va jismoniy toliqishlarni bartaraf etishga qaratilgan pedagogik faoliyat **“relaksopediya”** (lot. “relaxation” – quvvatsizlik, zaiflashish, ruhan yoki jismonan holda toyish; holdan toyishni bartaraf etish pedagogikasi) deb nomlanadi. So‘nggi yillar jahon ta’limi amaliyotida ushbu pedagogika imkoniyatidan keng foydalanilmoqda.

Pedagogik relaksatsiya – talabalarning hissiy faoliyati, ruhiy-jismoniy quvvati va ishchanlik qobiliyatini qayta tiklash

Murakkab vaziyatlar (imkoniyati cheklangan, fanlarni o‘zlashtira olmaydigan yoki tarbiyasi og‘ir talabalar bilan ishlash)da relaksopediyaning pedagogik, psixologik imkoniyatlaridan o‘rinli, maqsadli, samarali foydalanish kutilgan natijalarni beradi. Relaksatsiya sharoitida bugungi kunda keng ommalashgan trening va avtotreninglar ijobiy muhitning hosil bo‘lishini ta’minlaydi. Ulardan foydalanish vaqtida talabalar tashqi va ichki ta’sirlardan himoyalangan bo‘lib, ularga faqatgina pedagogning ishontiruvchi ovozigina eshitiladi. Bu esa pedagogning ta’siri va uning samarasini yanada oshiradi.

Relaksatsiya jarayonida talabalar pedagogning qo‘llab-quvvatlashlarini his etishlari, uning mehr-muhabbatidan bahramand bo‘lishlari, hamdarligini his qilishlari lozim. Shundagina talabalardagi ruhiy zo‘riqish, jismoniy toliqishlarni bartaraf etish uchun psixologik muhit yuzaga keladi.

Mushaklar relaksatsiyasi (ya’ni mushaklarni bo‘shashtirish) davrida o‘z-o‘zini ishontirish va axborotga ta’sirchanlik yuqori bo‘ladi. Shuning uchun ham o‘z-o‘zini ishontirishga yo‘naltirilgan trening va avtotreninglarni uxlash va uyqudan turishdan oldin qo‘llash samarali hisoblanadi. Mushaklar relaksatsiyasining samarali kechishi uchun o‘qituvchi mushaklarni bo‘shashtirishga yordam beradigan metod va vositalardan xabardor bo‘lishi darkor.

Talabalarning ruhiy zo‘riqish va jismoniy toliqishlarini bartaraf etish maqsadida relaksatsiya asoslarini nazariy jihatdan o‘zlashtirib qolmay, ulardan amaliy jihatdan foydalanishni ham bilishlari zarur.

Kommunikativ ta’sir ko’rsatish – talabalar bilan muloqotda bo‘lish, ularga to‘g‘ri yondashish, pedagogik nazokat bilan ularga tarbiyaviy, irodaviy va hissiy ta’sir etish

Yuqorida aytib o‘tilganidek, mahoratli pedagog faoliyatida pedagogik nazokat (takt) ham o‘ziga xos o‘rin tutadi:

Pedagogik (nazokat) takt – pedagogning talabalar bilan turli faoliyat shakllari bo‘yicha tashkil etiladigan muloqotda mavjud axloqiy tamoyillar, hulq-atvor qoidalarga rioya qilishi, ularga to‘g‘ri yondashish malakalariga egaligi

Pedagogik takt pedagog faoliyatiga g‘oyaviy va amaliy jihatdan bir-biriga mos keladigan pedagogik axloqning bevosita tatbiq etishning shakli sifatida namoyon bo‘ladi. **Takt (dahldorlik)** – axloqiy hulq-atvor, xatti-harakat bo‘lib, o‘zida barcha ob’ektiv harakatlarning oqibati va ularning shaxs tomonidan sub’ektiv qabul qilishni avvaldan ko‘ra olish, belgilangan maqsadga osonroq erishish yo‘llarini izlashning namoyon bo‘lishini ifodalaydi.

Nazorat uchun savollar:

1. Pedagogik obro‘ qanday qozoniladi?
2. Pedagogik qobiliyat nima va uning qanay turlari mavjud?
3. Qanday qobiliyatlari noyob qobiliyatlari sanaladi?
4. Pedagogik empatiya nima?
5. Pedagogik muloqotning qanday turlari va uslublari mavjud?

Adabiyotlar ro‘yxati va internet ilovalari:

1. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari / Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To‘raev A.B. – Toshkent: “Sano standart”

nashriyoti, 2015. – 90 bet.

2. Innovatsion ta'lim texnologiyalari / Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To'raev A.B. – T.: “Sano standart” nashriyoti, 2015. – 81-b.

3. Kompetensii pedagoga XXI veka [Elektronnyy resurs]: sb. materialov resp. konferensii (Minsk, 25 noyab. 2021 g.) / M-vo obrazovaniya Resp. Belarus, GUO «Akad. poslediplom. obrazovaniya», OO «Belorus. ped. o-vo». – Minsk: APO, 2021.

4. Ishmuhamedov R.J., M.Mirsolieva. O'quv jarayonida innovatsion ta'lim texnologiyalari. – T.: «Fan va texnologiya», 2017, 60 b.

5. Ishmuhamedov R, Mirsolieva M, Akramov A. Rahbarning innovatsion faoliyati. – T.: “Fan va texnologiyalar”, 2019.- 68 b.

6. <https://psychologos.ru/articles/view/andragogika-i-pedagogika>

7. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D0%BA%D0%B0>.

8. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-a/aksiologiya-uz/>

**4-MA'RUZA. PEDAGOGIK KVALIMETRIYA VA PEDAGOGIK
DEONTOLOGIYA O'QITUVCHI FAOLIYATINI TASHKIL ETISHNING
ASOSIY SHAKLI. (2 soat)**

REJA:

1. Pedagog faoliyatiga qo'yiladigan baho darajasi – pedagogik kvalimetriya.
2. Pedagogik deontologiya o'qituvchi faoliyatini samarali tashkil etishning asosiy shakli.

Tayanch tushunchalar: kvalimetriya, metodologiya, model, empirik rivojlanish davri, pedagogik kvalimetriya, test, baholash, metod, bilim, ko'nikma, malaka, DTS. Deontologiya, deontologiya prinsiplari, pedagogik etika, pedagogik kompetentlik, professional kompetentlik, kasbiy etika.

Kvalimetriya – tabiatdagi barcha ob'ektlarni va jamiyatda sodir bo'ladigan barcha jarayonlar, ishlab chiqarish sohasida yaratilgan mahsulotlarning sifatini miqdoriy baholash muammolari va metodologiyasini o'rganuvchi ilmiy fan.

Kvalimetriya – (lotincha *quails*-sifat, qadimiy yunoncha *metros*-o'lchov)

degan ma'noni anglatib, ob'ekt, mahsulot, jarayonlar sifatini miqdoriy baholash metodlarini o'zida mujassamlashtirgan, turli metod va vositalar yordamida erishilgan natijani belgilovchi fan tarmog'i.

Kvalimetriya fan sifatida o'rganilishi va baholanishi lozim bo'lgan ob'ektning sifatini belgilovchi hajm, birlik, shkala, talablar yordamida mazkur ob'ektning sifat va miqdor ko'rsatkichlarini aniqlashni belgilangan va qabul qilingan o'lchov jarayonini amalga oshirish nazariyasi asosida o'rganadi.

Hozirgi zamon nuqtai nazaridan kvalimetriyaning sifat ko'rsatkichlari ikkita yirik guruh: tabiiy va ijtimoiy ko'rsatkichlarga ajratib o'rganiladi.

Tabiiy ko'rsatkichlar o'z navbatida: o'rganilayotgan ob'ektning fizikaviy, kimyoviy va biologik miqdor ko'rsatkichlariga ajratiladi.

Ijtimoiy ko'rsatkichlar jamiyat taraqqiyotining muayyan bosqichidagi voqea-hodisalar, ishlab chiqarish va iste'mol mahsulotlari, pedagogik jarayonlar, shaxsning ijtimoiy va mustaqil hayotdagi mavqei va o'rni, savodxonligi, tarbiyalanganlik darajasi, shaxs kamolotiga qo'llaniladi.

Kvalimetriya yuqorida qayd etilgan har bir guruhning miqdor va sifat ko'rsatkichlarini yaxlitlikda o'rganadi va baholashning umumiy tartibini ishlab chiqadi.

Ob'ekt va mahsulotlarning sifatini tashxislash va miqdoriy baholash eramizdan avvalgi XV asrda yo'lga qo'yilgan bo'lib, dastlab hunarmandlar o'z mahsulotlari sifatini belgilaydigan ko'rsatkichlarni aniqlagan va sifat belgilarini qo'ya boshlaganlar. Shu tariqa sifat ko'rsatkichlariga asoslangan tovarshunoslik vujudga kelgan va 1549 yili Italiyadagi Paduan universitetida dastlabki tovarshunoslik kafedrasini tashkil etilgan.

XIX-XX- asrning boshlarida AQSh va Yevropa mamlakatlarida ob'ekt va mahsulotlarni ballar vositasida baholash va standartlashtirish yo'lga qo'yildi. Shu tariqa boshqa mamlakatlarda ham sifat ko'rsatkichlarini aniqlash va amaliyotga qo'llash borasida muayyan ishlar amalga oshirila boshlandi. Bu harakatlar kvalimetriyaning ilmiy fan sifatida maydonga chiqishiga va tadqiqot ko'lami kengayishiga turtki bo'ldi.

Kvalimetriyaning uchta: nazariy (umumiy), maxsus, va amaliy tarmoqlari mavjud.

I. Nazariy kvalimetriyada aniq ob'ekt loyihalanadi (abstraksiyalanadi) va uning sifat ko'rsatkichlarining umumiy qonuniyatlari va matematik modellari o'rganiladi. Nazariy kvalimetriyaning tadqiqot ob'ekti jism, ishlab chiqarish mahsulotlari, ob'ekt va sub'ektlarning sifatini miqdoriy baholashning falsafiy va metodologik asoslarini ishlab chiqish sanaladi. Nazariy kvalimetriyaning

amaliy sohalarida turli ob'ekt va jarayonlarning sifatini baholash metodikasi va nazariy asoslari umumiy xususiyatga ega.

II.Maxsus kvalimetriya turli xildagi va har xil maqsadda foydalaniladigan aniq ob'ektning sifatini baholashning aniq metodikasi va matematik modelini ishlab chiqadi.

Maxsus kvalimetriyaning ekspert, ehtimollik-statistik, indeksli, kvalimetrik taksonomiya kabi turlari mavjud.

III.Amaliy kvalimetriya – texnika, ishlab chiqarish, inson mehnati faoliyati, turli loyiha va jarayonlarning sifatini baholashni ishlab chiqadigan soha sanaladi.

Amaliy kvalimetriyaning boshqa fanlar bilan o'zaro bog'lanib, texnik kvalimetriya, ijtimoiy kvalimetriya, pedagogik kvalimetriya, tibbiy kvalimetriya, geologik kvalimetriya va hakoza tarmoqlari mavjud.

Bozor iqtisodiyoti davrida mahsulot (buyum, xizmatlar, jarayonlar) ning raqobatbardoshligi hal qiluvchi ahamiyatga ega.

U yoki bu buyum, xizmatlar, jarayonlarga ehtiyoj bo'lishi uchun muayyan

xususiyatlarni o'zida mujassamlashtirish, maqsadga muvofiq bo'lish, belgilangan vazifalarni bekamu-ko'st bajarish kabi qiymatga ega bo'lishi lozim. Ishlab chiqarish mahsulotlari va jarayonlarda mazkur belgilar ning bo'lishi ular sifatining miqdoriy baholash imkonini beradi.

Xalqaro tajribalar buyum, xizmatlar, jarayonlarning yuqori sifatli bo'lishiga erishish uchun ularning sifatini aniqlaydigan ilmiy, texnik va tashkiliy mezonlar ishlab chiqilishi lozimligini ko'rsatdi. Muayyan ob'ekt yoki jarayon borishi, xizmatlar, jarayonlar sifati etalon sifatida qabul qilingan modelning mezonlari bo'yicha o'lchash va olingan natijalarni taqqoslash orqali baholash amalga oshiriladi. Xulosa qilib aytganda kvalimetriya buyum, xizmatlar, jarayonlarning sifatini baholash masalalarini o'rganadi.

Bu jarayonda kvalimetriyaning asosiy metodlari: tahlil, sintez, qiyoslash va taqqoslash sanaladi.

Etalon sifatida qabul qilingan modelning sifat ko'rsatkichlari asosida baholanayotgan ob'ektning xususiyatlari hisobga olingan holda uning sifati aniqlanadi. Kvalimetriyaning amaliy tarmog'i bo'lgan pedagogik kvalimetriyada kadrlarni tayyorlashda malaka talablari etalon sifatida qabul qilingan bo'lib, pedagogik kadrlarning kasb malakasi va pedagogik mahorati sifati taqqoslash orqali aniqlanadi.

Raqobatbardosh pedagogik kadrlarni tayyorlash jarayonida mazkur jarayonni maqsadga muvofiq tashkil etish va boshqarishni rejalashtirish, o'quv jarayonini modernizatsiyalash, mazkur jarayonni metodik va texnik jihatdan ta'minlashni talab etadi.

Pedagogik kvalimetriya yillar davomida to'plangan tajribalar, dalillar asosida vujudga kelgan va shakllangan ilmiy-nazariy fan bo'lib, ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llaniladigan pedagogik innovatsiya va unga bog'liq holda o'qituvchining pedagogik faoliyatini yaxlit o'rganadi.

Pedagogik kvalimetriya ko'p qirrali pedagogik jarayon va unga bog'liq holda o'qituvchining pedagogik faoliyatini o'rganib, pedagogika fanlari sohalari ichida eng muhim o'rin tutadigan, lekin kam o'rganilgan soha sanaladi.

Shuni qayd etish kerakki, pedagogik kvalimetriya pedagogik jarayon va o'qituvchining pedagogik faoliyatining sifatini belgilaydi. Pedagogik kvalimetriyaning metodologik muammolari shu kunga qadar ilmiy tadqiqotchilarning diqqatidan chetda qolgan va bu sohadagi muammolar o'z yechimini kutmoqda.

Adabiyotlar tahlili, pedagogik kvalimetriyaning metodologik asoslari jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, ta'lim muassasalari oldiga qo'yiladigan davlat va ijtimoiy buyurtmalarga bevosita bog'liq bo'lganligi sababli, uning metodologik asoslari yuzasidan amalga oshirilgan ishlar jamiyatning ijtimoiy-

iqtisodiy rivojlanishining mantiqiy birligi qonuniyati asosida rivojlanganligini ko'rsatdi.

Pedagogik kvalimetriyaning tadqiqot ob'ekti davlat va ijtimoiy buyurtmalar zimmasiga yuklangan ta'lim muassasasining mazkur buyurtmalarni bajarish maqsadida tashkil etiladigan ta'lim-tarbiya jarayonining sifati, tahsil oluvchilarning o'quv-bilish faoliyatini tashkil etilishi va boshqarilishi, o'qituvchi pedagogik faoliyatining maqsadga muvofiq tashkil etilishi sifatini nazorat qilish va baholash sanaladi.

Pedagogik kvalimetriyaning fan sifatida shakllanishi va rivojlanish tarixini shartli ravishda uch davrga bo'lib o'rganish mumkin:

1. Antik davr va O'rta asrlarda rivojlanishi, ya'ni hali ilmiy asoslanmagan, empirik rivojlanish davri.

2. XVI – asr va XIX-asrning oxirigacha bo'lgan davr, ta'lim-tarbiya jarayonining sifati bo'yicha dastlabki tasavvurlar paydo bo'lgan davr.

3. Pedagogik kvalimetriyaning yangi va eng yangi rivojlanish davri, ya'ni ilmiy asoslangan, metodologik asoslari aniqlangan, nazariy, maxsus va amaliy tarmoqlariga ega ilmiy o'lchov parametrlariga ega davri.

Pedagogik kvalimetriya rivojlanishining mazkur davrlarga ajratilishida jamiyat, din va fan rivojining ta'lim-tarbiya jarayoniga ko'rsatgan ta'siri, shuningdek, diniy ta'lim, diniy-dunyoviy ta'lim, dunyoviy ta'lim paradigmalari asosida ta'lim-tarbiyaning tashkil etilishi nazarda tutilgan.

Har bir ta'lim paradigmasi ilmiy-nazariy bilish, ta'lim-tarbiya jarayonining maqsadi va vazifalari, ularga mos holda tahsil oluvchilarning o'quv-bilish faoliyatidan erishiladigan natijalarni baholash me'yorlariga ega bo'lgan. **Antik davr va O'rta asrlarda rivojlanishi, ya'ni hali ilmiy asoslanmagan, empirik rivojlanish davri** ta'lim muassasalarining asosiy vazifasi tahsil oluvchilarning ongiga falsafiy-diniy mazmundagi bilimlarni yetkazish sanalgan. Asosiy e'tibor jamiyatni barqarorlashtirish, jamiyat a'zolarini diniy savodxonlikka ega qilishga

qaratilgan. O'sha davrda oliy ta'lim muassasalarining shakllanish jarayoni boshlanishiga to'g'ri keladi va u ta'lim muassasalarida ixtiyoriy ravishda 7 ta san'at yo'nalishini o'rganish yo'lga qo'yilgan. Mazkur san'at yo'nalishini o'rganish jamiyat a'zolarining ma'naviy-axloqiy, aqliy, jismoniy rivojlanishi, estetik did, ekologik qarashlarning vujudga kelishiga zamin tayyorlagan.

O'sha davrning ta'lim muassasalarining ta'limiy maqsadi sifatida tahsil oluvchilarning intellektual va jismoniy barkamolligini ta'minlash, mantiqiy fikr yuritish ko'nikmalarini tarkib toptirish belgilanganligi bois, ta'lim-tarbiya jarayonida tahsil oluvchilar tomonidan bilimlarni o'zlashtirish barobarida o'qitish jarayonida vujudga keltiriladigan muammoli vaziyatlarda muammolarni aniqlash, tahlil, sintez, taqqoslash, qiyoslash, umumlashtirish va xulosa yasash kabi aqliy operatsiyalarni bajarishi ko'zda tutilgan.

Pedagogik kvalimetriya fan sifatida quyidagi maqsadlarga erishish yo'lini belgilaydi:

1. Ta'lim xizmatlarining istiqbol rejalarini shakllantirish bosqichida ta'lim davlatimizning ijtimoiy sohadagi ustuvor yo'nalish ekanligi nazarda tutilgan holda, axborotlar globallashtirish, dunyoda sodir bo'layotgan g'oyaviy-siyosiy o'zgarishlar, jahonning rivojlangan mamlakatlari ta'lim muassasalarida qo'lga kiritilgan yutuqlar, jamiyat hayotidagi ma'naviy- ma'rifiy yangilanishlarni e'tiborga olgan holda ta'lim-tarbiya jarayonining zamon talablariga mos tashkil etilishini nazorat qilish imkonini beradigan me'yoriy talablarni ishlab chiqish;

2. Ta'lim-tarbiya jarayonining huquqiy-me'yoriy hujjatlarini yaratish bosqichida davlat va ijtimoiy buyurtmalarga asoslangan DTS, pedagog kadrlarga qo'yiladigan malakaviy talablar asosida namunaviy o'quv rejalar, uzluksiz ta'lim tizimida joriy etilgan modernizatsiyalashtirilgan va uzviylashtirilgan namunaviy dasturlar, o'quv kurslarining moddiy-texnik, o'quv-metodik ta'minotining maqsadga muvofiqligini nazorat qilish va sifatini baholash yo'llarini ishlab chiqish;

3. Ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalarning moderni - zatsiyalashtirilgan va uzviylashtirilgan namunaviy dasturlar, DTS bilan me'yorlangan bilim, ko'nikma, malakalari va layoqatini amalga joriy etish maqsadida tashkil

etiladigan ta'lim-tarbiya jarayoni, o'quv va pedagogik amaliyotning sifatini nazorat qilish va baholash me'yorlarini shakllantirish;

4. Ta'lim muassasalari bitiruvchilarini ish bilan ta'minlash, ularni pedagogik jarayonga moslashtirish, pedagogik faoliyatni talab darajasida olib borilishi, ustoz -shogirda yo'nalishida olib borilayotgan ishlarning mazmun-mohiyatini tahlil qilish va baholash me'yorlarini ishlab chiqish;

Pedagogik kvalimetriyaning fan sifatidagi asosiy vazifalari:

- Davlat dasturlari, Prezident Farmoni va farmoyishlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlarida belgilangan vazifalarning bajarilishini nazorat qilish;

- Ta'lim muassasalarini attestatsiyadan o'tkazish, akkreditatsiyalash jarayonining me'yoriy hujjatlarini ishlab chiqish;

- Ta'lim muassasalari tarkibidagi kafedralarning ilmiy salohiyati, ilmiy-tadqiqot, ma'naviy-ma'rifiy ishlari, tashkil etiladigan ta'lim-tarbiya jarayonining sifatini aniqlash;

- Professor-o'qituvchilarning pedagogik faoliyati, ilmiy-tadqiqot, ma'naviy-ma'rifiy ishlari, o'qitiladigan kurslarning moddiy-texnik, o'quv- metodik majmualarining sifatini aniqlash;

- Fanlar bo'yicha talabalarning DTS bilan me'yorlangan bilim, ko'nikma, malakalarni o'zlashtirish, kompetensiyalarni tarkib topganlik darajasi va sifatini aniqlash;

Pedagogik kvalimetriyaning ilmiy-tadqiqot metodlari jumlasiga taqqoslash, olingan natijalarni matematik statistik metod vositasida tahlil qilish va xulosa yasash, pedagogik kadrlarni suhbatdan o'tkazish, o'qituvchilarning fikr-mulohazalarini aniqlash maqsadida so'rovnoma o'tkazish, ekspertizadan o'tkazish, ijtimoiy metodlarni kiritish mumkin.

Pedagogik kvalimetriyaning dolzarb muammolari

Uzluksiz ta'lim tizimida tashkil etilayotgan ta'lim-tarbiya jarayonining

sifatini nazorat qilish va baholashda tashxislash, ekspertiza, monitoring va pedagogik kvalimetriyadan foydalaniladi.

Pedagogik o'lchov nazariyasiga asoslangan kvalimetrik yo'nalish o'zining keng qamrovliligi, test jarayonining daxlsizligi, olingan natijalarni matematik-statistik tahlil qilish, tahsil oluvchilarning rivojlanish darajasi va bilimlarni o'zlashtirish sifati haqida qat'iy aniq va ranjerli natijalarni olish imkonini beradi.

Nazariy kvalemetrik yo'nalishda tashkil etiladigan nazorat an'anaviy nazorat turlaridan tadqiq etilayotgan ob'ektning o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalari sifatini baholashda ko'p miqdordagi axborot va miqdoriy baholash imkoniyati mavjudligi bilan farqlanadi.

Ta'lim monitoringini ilmiy asoslangan va o'zaro uzviy bog'langan nazorat turlari va axborot texnologiyalari asosida tashkil etilishi ta'lim-tarbiya jarayonidan ko'zlangan natija erishish va sifatini aniqlash imkonini beradi.

Jahonning rivojlangan mamlakatlarning ta'lim monitoringida test topshiriqlaridan foydalaniladi va bu metod yordamida ko'p sondagi tahsil oluvchilarning qisqa muddatda o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalari sifatini aniqlash, olingan natijalarga muvofiq talabalarga individual yondoshish, uzluksiz ta'lim tizimi turlaridagi ta'lim-tarbiya jarayonning sifatini aniqlash, ularning o'rtacha qiymatini aniqlash va baholash, olingan natijalarni qayd etish amalga oshiriladi.

Hozirgi paytda ta'lim muassasalarida test topshiriqlaridan samarali foydalanish yo'llari ishlab chiqilgan bo'lib, ta'lim makonida pedagogik muunosabatlarning yangi paradigmalari tahsil oluvchi - o'qituvchi, tahsil oluvchi – ota-onalar, o'qituvchi- rahbariyat, ta'lim muassasalari – ta'limni boshqaruv organlari kabi nazorat-baholash tizimi amaliyotga joriy etilmoqda.

Test topshiriqlarining daxlsiz va mustaqil tashkil etilishi ta'lim-tarbiya jarayonining sifatini nazorat qilish va baholash tizimining muhim tarkibiy

qismiga aylandi, shu bilan birgalikda tizim hosil qiluvchi va faol ta'sir ko'rsatuvchi omil sifatida maydonga chiqdi.

Pedagogik kvalimetriya metodlari va ularning turlari, ulardan foydalanish istiqbollari va muammolari.

Ta'lim-tarbiya jarayonida pedagogik kvalimetriya yutuqlaridan juda keng miqyosda foydalanish istiqbollari mavjud. Jumladan, pedagogik faoliyatda talabalarning ta'lim muassasalarida fanlar bo'yicha DTS bilan me'yorlangan talablar asosida bilim, ko'nikma, malakalar va kompetensiyalarni o'zlashtirish imkoniyatlari, ularning ehtiyojlari va o'zlashtirilganlik darajasini aniqlash va olingan natijalarga muvofiq ularga nisbatan individual yondoshuvni amalga oshirish yuzasidan tavsiyalar tayyorlash;

Pedagogik kvalimetriya jarayonini qo'llashda quyidagi mantiqiy yondoshuvlar mavjud:

1. Pedagogik kvalimetrik jarayonni deduktiv mantiqiy yo'nalishda tashkil etish;
2. Pedagogik kvalimetrik jarayonni induktiv mantiqiy yo'nalishda tashkil etish.

Pedagogik kvalimetrik jarayonni deduktiv mantiqiy yo'nalishda tashkil etilishiga ta'lim muassasalarini attestatsiyadan o'tkazish, akkreditatsiyalash, ta'lim muassasalarining reytingini aniqlash jarayonlarini misol qilib olish mumkin.

Mazkur jarayonda ekspertiza metodi vositasida oliy ta'lim muassasasida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishning huquqiy- me'yoriy hujjatlari, o'quv kurslarining didaktik va metodik ta'minoti, moddiy-texnik bazasi tahlil qilinib, ekspertizadan o'tkaziladi. Yuqorida qayd etilgan hujjatlar ekspertizadan o'tgandan so'ng, ta'lim muassasasida tashkil etiladigan pedagogik jarayon kuzatiladi va tahlil qilinadi. Ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini aniqlash maqsadida talabalardan muayyan masalalarni qamrab olgan so'rovnoma o'tkaziladi. So'rovnoma natijalari tahlil qilinib, yo'l qo'yilayotgan kamchiliklar aniqlanadi va ularni bartaraf etish yuzasidan tavsiyalar tayyorlanadi. Ta'lim-tarbiya jarayonida o'quv kurslari bo'yicha talabalarning o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarini aniqlash maqsadida fanlardan tuzilgan test o'tkaziladi va olingan natijalar tahlil

etilib, ta'lim muassasasida tashkil etiladigan pedagogik jarayonning samaradorligi aniqlanadi.

3. Talabalarlarning o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish va baholashda test topshiriqlaridan foydalanish yo'llari

Talabalar tomonidan qiyinchilik darajasi va mazmunan bir xil test topshiriqlarni bajarish orqali olingan natijalariga muvofiq tabaqalashtirish mezonini ularni kuchli, o'rta va kuchsiz guruhlarga ajratish mumkin. Muzkur tabaqalashtirish orqali talabalar tomonidan o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalaridagi tipik kamchiliklar va bo'shliqlarni aniqlash, ularga barham berish yo'llarini topish imkonini beradi.

Pedagogik testlar-bu qiyinchilik darajasi bo'yicha o'sib boruvchi, o'ziga xos shaklga ega, talabalarning muayyan mazmun yuzasidan tayyorgarlik darajasini sifatli va samarali nazorat qilish va baholashga imkon beradigan topshiriqlar tizimi sanaladi. Topshiriqlar tizimi deyilganda, muayyan mavzu, bob, bo'lim yoki kurs mazmunini o'zida mujassamlashtirgan va tizim hosil qiluvchi xususiyatga ega bo'lgan o'qituvchi tomonidan tanlangan topshiriqlar majmuasi tushuniladi.

Test topshiriqlarining o'ziga xos shakli oddiy savol-javobdan farq qilib, test topshirig'i savollari va javoblari qisqa va lo'nda bo'lishi bilan izohlanadi. Test topshiriqlarining muayyan mazmuni deyilganda kurs mavzulari va ularning mazmunidagi nazorat qilinishi lozim bo'lgan o'quv materiallari tushuniladi. Test topshiriqlarining o'sib boruvchi qiyinlik darajalari tizim shaklida mujassamlashtirilgan topshiriqda dastlabki testlar reproduktiv, produktiv, keyingilari qisqa-izlanishli va ijodiy (kreativ) bo'lishi nazarda tutiladi. Test topshiriqlarining qiyinlik darajasi ko'rsatkichlari tizim hosil qiluvchi, shu bilan bir qatorda topshiriqlar strukturasi aniqlovchi omil sanaladi. Test topshiriqlarining mantiqiy jihatdan asoslanganligi mezonini o'zida savol va topshiriqlarning mantiqiy ketma-ketlikda aks ettirilishi tushuniladi.

Test topshiriqlari mantiqiy tuzilishiga ko'ra: induktiv yoki deduktiv bo'lishi mumkin. Test topshiriqlarining javoblari mazmunga mos, qisqa fikrli, aniq, lo'nda,

to'g'ri va noto'g'ri jumladan iborat bo'ladi. Test topshiriqlaridagi to'g'ri va noto'g'ri javoblarning tarkibidagi so'zlar birikmasi va soni bir xil bo'lishi talab etiladi. Talabalarning bilim darajasi test topshiriqlari orqali nazorat qilingan va olingan natijalarni tahlil etish orqali ularning mazkur kurs bo'yicha DTS bilan me'yorlangan bilim, ko'nikma va malakalarni egallaganlik darajasi aniqlanadi. Shuni qayd etish kerakki, test topshiriqlarida bilimlar strukturasi ketma-ketligi to'g'ri va noto'g'ri javoblarning mantiqiy yo'nalishda talab darajasida berilishi lozim.

Talab darajasida tuzilgan test topshiriqlarining natijalari, ya'ni talabalarning to'plagan ballari va ko'rsatkichlari mazkur kurs bo'yicha o'quv jarayonining maqsadga muvofiq tashkil etilganligi, ta'limning individuallashtirilganligi, tabaqallashtirilgan yondoshuvning mavjudligi, pedagogning pedagogik mahorati, nazoratning haqqoniyligiga bevosita bog'liq bo'ladi. O'qituvchi muayyan kurs bo'yicha talabalarning shu kurs bo'yicha DTS bilan me'yorlangan bilim, ko'nikma va malakalarni nazorat qilish va baholash Reyting tizimining joriy, oraliq va yakuniy nazorat uchun test topshiriqlarini tuzishda avvalo asosiy e'tiborni, DTS mazmunini qamrab olinishi, ya'ni mazmuni va shakliga, test topshiriqlari o'rtasida uzviylik va izchillikka qaratishi lozim.

Standart testlar:

Test topshiriqlariga qo'yiladigan asosiy talab, har bir test muayyan mazmun, tarkib, yaxlitlik va strukturaga ega bo'lishi lozim. Bunday test adadta standart testlar deb aytiladi.

Shuni nazarda tutgan holda, u topshiriq mazmuni, bajarish tartibi, qoidasi, shu topshiriqni bajarish natijasida talabaning egallashi mumkin bo'lgan bali va test natijalarini umumlashtirish bo'yicha ko'rsatmalardan iborat bo'lishi zarur. Test topshiriqlarining yaxlitligi u bir mavzu, bob, bo'lim yoki kurs mazmunini qamrab, ularni nazorat qilish imkoniyatiga ega ekanligida ko'zga tashlanadi. Har bir test topshirig'i yaxlit topshiriqning bir bo'laki sifatida muayyan mazmunni qamrab oladi va ma'lum bir vazifani bajaradi, shu sababli ularning birortasini olib tashlash bilimlarni aniqlash jarayoni va sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Test topshiriqlarining strukturasi topshiriqning o‘zaro aloqadorligini amalga oshirish orqali erishiladi. Asosan, har bir test topshirig‘i bir-biri bilan umumiy mazmun va erishilishi nazarda tutilgan natijalarning umumiy variatsiyasi orqali bog‘liqligini ko‘rish mumkin.

Standart pedagogik testlar mazmuni va mohiyatiga ko‘ra: **gomogen va geterogen** testlarga ajratiladi.

Gomogen testlar bu qiyinchilik darajasi bo‘yicha o‘sib boruvchi, o‘ziga xos shaklga ega bo‘lib, talabalarning muayyan mazmun yuzasidan tayyorgarlik darajasi, bilim, ko‘nikma va malakalarini sifatli va samarali nazorat qilish va baholashga mo‘ljallangan bitta o‘quv kurs bo‘yicha tuzilgan topshiriqlar tizimi sanaladi.

Geterogen testlar bu qiyinchilik darajasi bo‘yicha o‘sib boruvchi, o‘ziga xos shaklga ega bo‘lib, talabalarning muayyan mazmun yuzasidan tayyorgarlik darajasi, bilim, ko‘nikma va malakalarini sifatli va samarali nazorat qilish va baholashga mo‘ljallangan bir nechta o‘quv kurs bo‘yicha tuzilgan topshiriqlar tizimi sanaladi.

Nostandart testlar:

Standart testlar mazmuni bo‘yicha reproduktiv va produktiv darajada, tarkibi jihatidan test topshirig‘i savoli va to‘g‘ri va noto‘g‘ri javoblardan iborat bo‘lsa, nostandart testlar o‘zining mazmuni, tuzilishi va qo‘llanish maqsadiga ko‘ra muayyan darajada farq qiladi.

Nostandart testlar mazmuni va mohiyatiga ko‘ra quyidagi guruhlarga ajratiladi:

1. **Integrativ testlar;**
2. **Adaptiv testlar;**
3. **Mezonli-mo‘ljal olish testlari.**

Integrativ testlar integral mazmun, shakl, qiyinchilik darajasi bo‘yicha o‘sib boruvchi, ta‘lim muassasasining bitiruvchisining tayyorgarlik darajasi haqida umumlashgan yakuniy xulosa chiqarishga imkon beradigan test topshiriqlari sanaladi.

Adaptiv testlar avtomatlashtirilgan, talabalarga nisbatan individual yondoshish imkonini beradigan, topshiriq mazmuni, bajarish tartibi, qoidasi, shu topshiriqni bajarish natijasida talabanning egallashi mumkin bo'lgan bali va test natijalarini umumlashtirish bo'yicha ko'rsatmalardan iborat bo'ladi.

Adaptiv testlarning asosiy guruhini piramidali adaptiv testlar tashkil etib, qo'llanish maqsadiga ko'ra: o'rtacha og'irlikdagi, talabanning tanlashiga ko'ra aralash, topshiriqlar bankidan faqat qiyin darajali bo'lishi mumkin.

Adaptiv testlar ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishning modul- kredit paradigmasida muvaffaqiyatli qo'llanishi mumkin. Buning uchun pedagog bitta mavzu, bob, bo'lim, kurs mazmuni bo'yicha turli qiyinchilik darajadagi bir necha variantli test topshiriqlarini tuzish va amalda qo'llash mahoratiga ega bo'lishi lozim. Mezonli-mo'ljal olish testlari talabalarning umumiy tayyorgarlik darajasi, mazkur kursning o'qitilish sifati, pedagogning pedagogik mahorati, ta'lim-tarbiya jarayoni samaradorligini aniqlash maqsadida o'tkaziladi.

Mazkur test topshiriqlarini tuzish uchun avvalo o'quv kursi mazmuni DTS asosida tahlil etiladi, bilim, ko'nikma va malakalar aniqlanadi, ularni aniqlash uchun topshiriqlar majmuasi tuziladi, mazkur topshiriqlar test topshiriqlariga aylantiriladi va sinov o'tkaziladi, pirovar natijada talabalarning shu kursni o'zlashtirish darajasi yuzasidan xulosa tayyorlanadi.

Mezonli-mo'ljal olish test sinovlari orqali talabalarning bilimlaridagi bo'shliqlar aniqlanadi va ularni bartaraf etish yo'llari aniqlanadi.

Yuqorida qayd etilgan nostandart test topshiriqlarini ta'lim- tarbiya jarayonida maqsadga muvofiq foydalanish jarayoni talabalarning o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarini haqqoniy va odilona nazorat qilish va baholash imkonini beradi.

Nostandart test topshiriqlarini tayyorlashda *mazmun va shakl* asosiy o'rinni egallaydi. Shu sababli, test topshiriqlari mazmunini tanlash prinsiplari haqida fikr yuritish lozim. Test topshiriqlari mazmuni sinov maqsadiga mosligi prinsipi. Mazkur prinsip talabalarning o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish va

baholash tizimining nazorat turlarida test topshiriqlarining mazmuni maqsadga muvofiq tanlanishini talab etadi.

1. "Deontologiya" tushunchasi. Lug'atlarda deontologiya tushunchasi ma'lum talqinlarga ega:

- lug'atda "deontologiya" (yunoncha deon, ontos - zarur; logos - so'z) ma'nosi bilan tushuntirish axloq, axloq fanidir;

- "rus tilining bir qismi bo'lgan xorijiy so'zlar" lug'atida deontologiya "inson huquqlari va majburiyatlari doktrinasini, uning axloqi to'g'risidagi ta'limot" deb belgilangan.

- "eng yangi falsafiy lug'at" deontologiya "da (yunoncha deo - tufayli va logos - ta'limot, so'z) - tushunchasi, burch tushunchasi bilan bog'liq masalalar bilan shug'ullanadigan axloq nazariyasining bo'limi";

- "Oksford izohli lug'atida" deontologiya "(deontologiya) axloqshunoslik va odamlarning to'g'ri xatti-harakatlarini o'rganish bilan shug'ullanadigan fan hisoblanadi";

- "axloqshunoslik lug'ati" da deontologiya "(yunoncha Deon - ought and logos - ta'limot; fan kerak) - burch va umuman olganda muammolarni ko'rib chiqadigan axloqiy qism (retseptlar ko'rinishida axloq talablarini ifoda etadigan hamma narsa).

"Deontologiya" atamasini birinchi bo'lib Bentem kiritgan va u axloq nazariyasiga murojaat qilgan. Jeremy (Jeremiah) Bentham - (1748-1832) ingliz faylasufi, huquqshunos, London universiteti asoschilaridan biri. Tashkilotchi va iqtisodchi, ilm-fan sohasida u utilitarizm nazariyasining tor yo'nalishlaridan birini (utilitas - foydali) ishlab chiqishi bilan mashhur bo'lib, insonning har bir harakatini odamlarga keltiradigan foydalari nuqtai nazaridan baholash kerak degan nazariyani ilgari suradi. Uning nazariyasiga rioya qilgan holda, 21 yoshida I. Bentem u o'limidan keyin uning jasadini anatomik tajribalarga o'tkazish kerakligi haqida vasiyat qoldirdi.

I. Bentem o'zining kontsepsiyasini "deontologiya" deb atadi. SSSRda bu yo'nalish 1917 yilgi inqilob davridan boshlab ma'lum bo'lib, butun "podshohlik tuzumi merosini" rad etib, jazo tahdidi ostida hukumat har qanday fanning, shu jumladan

tibbiyotning eng muhim tarkibiy qismi bo'lgan axloq qoidalarining mavjudligini taqiqladi. "Taniqli tibbiy axloqni axlat qutisiga tashlash: faqat tanqid va o'z-o'zini tanqid qilish sovet shifokori faoliyatining asosidir", dedi. O'sha paytda ilm-fanning turli sohalarida o'xshash qarashlarga ega odamlar ko'p edi. Ammo tibbiyotni axloqsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. 1946 yilda Sovet onkologiyasining asoschisi Nikolay Nikolaevich Petrov jarrohlik axloqi to'g'risida kitob yozdi. 70 yoshli N.N. Petrov SSSRda axloq to'g'risidagi kitobni nashr etish mumkin emasligini tushunadi va qo'lyozmadagi "axloq" atamasini noma'lum "deontologiya" atamasi bilan almashtiradi. N.N. Petrovning zamondoshlari va shogirdlari o'z esdaliklarida shunday yozishgan: «Nikolay Nikolaevich aniq tushunadiki, agar uning o'rnini bosish aniqlansa, u lagerlardan qaytmaydi, lekin u tavakkal qildi. Senzura N.N. Petrovga qaraganda kamroq bilimga ega bo'lib chiqdi va kitob yonib-o'chib ketdi ". Hozirgi kunda nafaqat tibbiyotda, balki "shaxs-shaxs" tizimi faoliyatining turli jihatlarini ko'rib chiqadigan boshqa fanlarda ham qo'llaniladigan atama paydo bo'ldi.

Ma'lumki, har qanday fan, uning predmet sohasini takomillashtirish tufayli, differentsiatsiya jarayoni bilan ajralib turadi. Bu, birinchi navbatda, har bir ilmiy sohada: tibbiyot, pedagogika, psixologiya, sotsiologiya va hk. Ushbu jarayon deontologiyaga ham xosdir, unda turli mutaxassislikdagi odamlarning kasbiy burchining mazmuniga qarab quyidagi tarmoqlarni ajratish mumkin:

- pedagogik deontologiya - o'qituvchining kasbiy burchiga muvofiq xulq-atvori haqidagi fan (E.N. Jumanqulova, G.A. Karaxanova, G.M. Kertaeva, G.M. Kodzhaspirova, A.E. Kuderina, M.Sh. Kunanbaeva, K.M. Levitan va boshqalar);

- tibbiy deontologiya, bu xatti-harakatlar tamoyillari to'plamini, unga murojaat qilgan shifokor va sog'lom yoki kasal odam o'rtasidagi aloqaning professional usullarini anglatadi [11] (A.F. Bilibin, B.E. Votchal, F.P. Gaaz, A.A. Grando, N. N. Pirogov, I. S. Suk, N. V. Elshtein va boshqalar);

- "yordam berish - yordam olish" o'zaro ta'sirining axloqiy tomonlarini va kasblarga yordam berish bo'yicha mutaxassislarning axloqiy ishonchliligini ta'minlaydigan shaxsning psixologik mexanizmlarini o'rganadigan psixologik deontologiya (M.A. Gulina, A.A. Krylov, I.V. Siluyanova, A.I.). Yuryev va boshqalar);

- ijtimoiydeontologiyaishchining xulq-atvori va faoliyatining professional va axloqiy me'yorlari va tamoyillarini o'rganadigan fan(L.M. Anisimova, N.Yu. Gurevich, L.P. Kozyrevskaya, D.P. Kotov, G.P. Medvedeva va va boshqalar.);

- yuridik fanlarning bir bo'limi sifatida tavsiflangan yuridik deontologiya, bu yuristning kasbiy xulq-atvori kodeksi to'g'risidagi bilimlarning umumlashtirilgan tizimi (N.M.Bloxin, V.M. Gorshenev, Y. Romanov va boshqalar).

- jurnalistik deontologiya, "jurnalistning to'g'ri kasbiy xatti-harakatlari talablari, me'yorlari, tamoyillari tizimi; ommaviy axborot vositalari xodimlarining mas'uliyatli xatti-harakatlari uchun huquqiy va axloqiy me'yorlar to'plami; "Jurnalistlik burchiga" xizmat qiladigan "vazifalar yig'indisi va ularning bajarilish me'yorlari, ularning xabardorligidan qat'i nazar, ma'lum bir vaziyatda harakat qiladigan, ommaviy axborot vositalarining tabiati bilan belgilanadigan jurnalistik xatti-harakatlarning kategorik imperativlari tizimining bir turi sifatida" (E.P. Proxorov, Yu. Baturin, Ya.N. Zasurskiy, K. Krischens, M. Treiber, K. Nordenstreng va boshqalar).

Yuqorida aytilganlarni xulosa qilib aytganda, deontologiyani "shaxs-shaxs" tizimidagi mutaxassislarining kasbiy burchiga muvofiq xulq-atvori haqidagi fan deb bilamiz.

O'qituvchining deontologik madaniyati uning umumiy va kasbiy madaniyatining bir qismidir, uning asoslari ham universitetda o'rnatiladi va har kuni ta'lim (kasbiy) faoliyati va jamiyatning ijtimoiy-madaniy muhitidagi o'zgaruvchan talablarni hisobga olgan holda takomillashtiriladi.

Deontologik tayyorlik va madaniyat ijtimoiy pedagogga xosdir. Deontologik tayyorgarligi uning axloqiy burch vazifalarini bajarish uchun zarur bo'lgan ichki holatini tavsiflaydi va deontologik madaniyat uning kasbiy burchining har kunlik namoyonidir. Ularning asoslari universitetda yaratilgan va ijtimoiy o'qituvchining doimiy kasbiy o'sishi tizimida doimiy e'tibor talab etiladi.

Ijtimoiy pedagogika deontologiyasi, ijtimoiy pedagogik deontologiya va ijtimoiy o'qituvchi deontologiyasini ajratib ko'rsatish kerak.

Ijtimoiy pedagogikaning deontologiyasi ijtimoiy pedagogika nazariyasi va amaliyotining axloqiy yo'nalishi to'g'risidagi ta'limotdir.

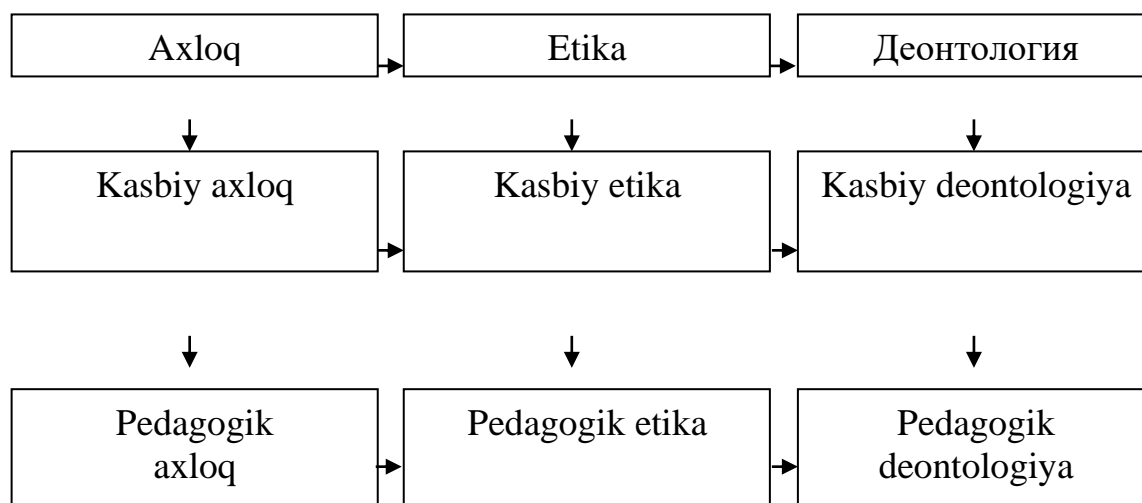
Ijtimoiy-pedagogik deontologiya - bu ijtimoiy-madaniy muhitda burchning axloqiy talablari, o'zini tutish normalari, tamoyillari va qoidalari, kasbiy faoliyati to'g'risidagi ta'limot. Bu muayyan ijtimoiy-madaniy muhitda o'zini tutishi va / yoki kasbiy faoliyati bilan o'zini anglaydigan va unga u yoki bu ijtimoiy-pedagogik ta'sir ko'rsatadigan har qanday shaxsga nisbatan sodir bo'ladi. Uning namoyon bo'lishi insonga nisbatan, juda muvaffaqiyatli ishlaydigan, yuqori sifatli mahsulot ishlab chiqaradigan, ammo shu bilan birga ishlab chiqarish faoliyatining ijtimoiy-madaniy muhitiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan, tajovuzkorlik va norozilikni keltirib chiqaradigan mutaxassis sifatida kuzatilishi mumkin. Ushbu shaxsning ijtimoiy-pedagogik deontologiyasining namoyon bo'lishi bu holda salbiydir.

Ijtimoiy o'qituvchining deontologiyasi axloqiy talablar, me'yorlar, printsiplar va xatti-harakatlar qoidalari, ijtimoiy o'qituvchining kasbiy faoliyati, uning maqsadi va kundalik namoyon bo'lishida majburiylikni belgilaydigan ta'limotdir. Ushbu talablar, normalar, tamoyillar va qoidalar uning funktsional majburiyatlarida qisman aks etadi. Biroq, siz hamma narsani ko'rsatmalarga kiritolmaysiz. Har qanday kasbga xos bo'lgan "yozilmagan xulq-atvor qoidalari va kasbiy faoliyat" mavjud. Ijtimoiy o'qituvchi ham ularga ega.

Ijtimoiy o'qituvchining o'ziga nisbatan axloqiy vazifasi, uning kasbiy faoliyati yutuqlari orqali jamoatchilik fikrida obro'ga ega bo'lishdir. Bu rasmiy ham, norasmiy ham bo'lishi mumkin. Rasmiy - bu kasb va lavozim vakolati; norasmiy - ijtimoiy o'qituvchining kasbiy faoliyat sohasida u ishlagan kishilardan, uning atrof-muhitidan va hamkasblaridan olgan axloqiy ahamiyatining ko'rsatkichi. Hokimiyatga ega bo'lish uzoq va qiyin jarayon. Agar u ijtimoiy o'qituvchining o'zi uchun maqsadga aylansa, unda natija aksincha bo'lib chiqishi mumkin - hamkasblar va u bilan ishlayotganlar oldida obro'sini yo'qotish.

Ijtimoiy o'qituvchining deontologik asosining muhim (asosiy) tarkibiy qismi unga kasbiy tayyorgarlik ko'rgan mutaxassis sifatida yuklangan axloqiy burch talablarida yotadi. Ushbu talablar uning kasbiy faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi: u qaerda (qaysi muassasada) va kim bilan (qaysi toifadagi odamlar) ishlaydi, shuningdek u o'z ishida qanday ustun maqsadlarni belgilaydi va kasbiy

etika, axloqiy ideallar, tamoyillar mazmuni, ushbu ko'p millatli jamiyatdagi ijtimoiy va pedagogik faoliyatning gumanistik qadriyatlari. pedagogik etika ushbu axloqiy me'yorlarni, qadriyatlarni, shuningdek, pedagogik faoliyatga xos talablarni shakllantirish bilan shug'ullanadi va pedagogik deontologiya ularni anglash va amalda amalga oshirish bilan shug'ullanadi. Yuqoridagilar diagramma sifatida ifodalanishi mumkin (1-rasm).

1-rasm - Pedagogik deontologiyaning paydo bo'lishi

Demak, pedagogik deontologiya bu o'qituvchining kasbiy burchini halol, vijdonan bajarishiga mos keladigan axloqiy, huquqiy tamoyillar va qoidalar majmuidir.

Yuqoridagi xulosalar aytish mumkinki, pedagogik deontologiya axloqning ajralmas qismi bo'lib, pedagogik axloq tamoyillari va me'yorlarining shakllanishi va ishlash mexanizmining xususiyatlarini hisobga olgan holda o'qituvchining kasbiy faoliyatida uning amaliy harakatlarini tartibga soluvchi rolini o'ynaydi.

Ijtimoiy-tarixiy asos shundan iboratki, turli xil ijtimoiy-iqtisodiy shakllanishlarda o'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan talablar va ularning amalda bajarilishi o'rtasidagi ziddiyat shu kungacha paydo bo'lgan va mavjud.

Tarixiy jihatdan o'qituvchi faoliyatiga, uning shaxsiyatiga qo'yiladigan talablar muayyan ijtimoiy-tarixiy vaziyatga asoslanib shakllangan: ma'lum bir jamiyatda hukmron bo'lgan siyosiy tizim, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar, milliy an'analar ta'lim tizimini "qurgan" va shuning uchun o'qituvchiga, uning xulq-atvorining me'yorlariga talablar hamma davrlarda bo'lgan.

O'qituvchilik kasbi uzoq tarixga ega, uning roli va ma'nosi zamonga qarab o'zgargan. Ushbu kasbga bo'lgan ehtiyoj insoniyatning ibtidoiy tarixining oxirida paydo bo'lib, aqliy mehnatni jismoniy mehnatdan ajratishni belgilab qo'ydi.

Qadimgi dunyoda (Qadimgi Mesopotamiya, Shumer, Akkad, Babil, Ossuriya va boshqalar) o'qituvchilar ijtimoiy pog'onaning yuqori darajasida turishgan. Uning vazifalariga maktabni boshqarish va o'quvchilar eslab qolgan, mashq plitalariga ko'chirilgan namunaviy plakatlarni tayyorlash kiradi. Katta "planshetlar uylarida" yozuv, hisoblash, rasm chizish va hokazolarning amalga oshirish uchun maxsus tayyorlangan o'qituvchilari bor edi. Bunday o'quv muassasalarida tartib va intizomni nazorat qiluvchi maxsus styuarder xizmat qilishi mumkin edi. Trening pulli edi. To'lov miqdori o'qituvchining vakolatiga bog'liq edi. O'qituvchining e'tiborini jalb qilish uchun ota-onalar unga sovg'alar qilishardi.

Qadimgi Misrda o'qituvchilik kasbiga ijtimoiy farovonlikning kafolati sifatida qarashgan. Papiruslarda bunday turdagi so'zlar tez-tez uchraydi: "Qarang, o'qituvchi lavozimidan boshqa hech qanday lavozim yo'q, u erda odam doimo xo'jayin bo'ladi".

Qadimgi misrlik ideal idealni og'ir so'zlar va taqdirning zarbalariga dosh berolmaydigan odam deb hisoblashgan. Ta'lim va tarbiya ana shunday ideal mantig'ida davom etdi. Talaba birinchi navbatda tinglash va itoat qilishni o'rganishi kerak edi. Amalda aforizm mavjud edi: "Insonda eng yaxshi xususiyat itoat etish". O'qituvchi talabaga quyidagi so'zlar bilan murojaat qilar edi: «E'tibor bering va mening nutqimni tinglang; Men sizga aytadigan hech narsani unutmang. " Bunday itoatkorlikka erishishda eng samarali usul jismoniy jazo tabiiy va zarur deb topilgan edi. Talabaga doimo zarba berib turardi. Maktab shiori qadimgi papiruslardan birida yozilgan so'zlar edi: "Bola qulog'ini orqasida ko'taradi, uni eshitish uchun uni urish kerak" [19].

Qadimgi Xitoyda o'qituvchining ishi juda sharaflil hisoblangan, chunki ta'lim olish juda muhim edi. Murabbiyni otaday hurmat qilishgan. U talabani turli xil muammolarni mustaqil ravishda qo'yishga va echishga o'rgatish haqida g'amxo'rlik qildi.

Qadimgi O'rta er dengizi dunyosida o'qituvchiga nisbatan boshqacha munosabat mavjud edi. Masalan, qadimgi Yunonistonda maxsus qul boy oilalardan bo'lgan o'g'il bolalarga qaraydigan o'qituvchi (so'zma-so'z - yo'lboshchi) deb hisoblangan. Uydagi eng foydasiz qul o'qituvchi edi. O'qituvchilarga ozgina maosh to'langan - o'rtacha hunarmandlarning ish haqi bilan bir xil. O'qituvchilarning, ayniqsa, boshlang'ich darajadagi ta'lim muassasalarining ijtimoiy mavqei juda past edi. Bu haqiqatni Afinada tarqalgan: "U vafot etdi yoki o'qituvchi bo'ldi" degan maqol yaxshi yoritib berdi.

Miloddan avvalgi III asrga kelib qadimgi Rimda bolalarni tarbiyalash murabbiy-qullar deb atalgan kishilarga topshirilgan. Ular qullar edilar. Qul muallimlari o'g'il bolalarga o'qishni, yozishni va hisoblashni o'rgatdilar. Enagalar va o'qituvchilarni badavlat fuqarolar qo'llab-quvvatlaganlar. Qolgan rimliklar o'z farzandlarini forumga o'qishga yuborishdi. O'qituvchi kasbi Rim jamiyatida erkin fuqarolar uchun kamsituvchi hisoblanadi.

O'rta asrlarda:

- Xitoyda va Qadimgi Xitoyda ham o'qituvchi katta hurmatga sazovor bo'lgan. Maktabga birinchi marta kelgan bola Konfutsiy obraziga bosh egib, o'qituvchining oyog'iga yiqilib, boshqa ism – o'quvchi nomini olgan. O'qituvchining kuch-qudratining ramzi - ko'zga tashlanadigan joyda bambuk qamish osilgan;

- G'arbiy Evropada o'qituvchilar rohiblar yoki ruhoniylar edilar. Ular yuqori ijtimoiy mavqega ega edilar va monastir, sobor va sobor maktablarida ishladilar. Ijtimoiy mavqei past o'qituvchilar bor edi - sayohatchilar orasida gildiya va gildiya maktablarida dars bergan, cherkovga qarshi bo'lganlar, ular quvg'in qilingan [24].

XV-XVII asr o'rtalari Uyg'onish davrida boshlang'ich maktabda ruhoniy-o'qituvchining o'rnini asta-sekin professional o'qituvchi egallaydi. Uning pozitsiyasi o'zgarib bormoqda. Ilgari, u "maktab pullari" va cherkovlarda yashagan. XVI asrning

oxiridan boshlab o'qituvchilarga jamiyat tomonidan maosh to'lay boshlandi. Bu maktabning cherkovdan mustaqilligini oshirishni anglatardi, biroq o'qituvchini tayinlash hali ham ruhoniylar zimmasida edi.

O'qituvchilarning kasbiy darajasi, ayniqsa kambag'allar uchun maktablarda juda past edi. Tasodifiy odamlar ko'pincha o'qituvchiga aylandilar: sobiq maktab o'quvchilari, hunarmandlar, askarlar va boshqalar. Ularning ko'plari johil edilar. "O'qituvchilarning aksariyati yaxshi yozish va o'qish imkoniyatiga ega emas edi".

XIX-XXI asrlarda o'qituvchilik kasbiga nisbatan ma'lum konstitutsiyaviy o'zgarishlar ham yuz berdi.

G'arbiy Evropaning ayrim mamlakatlarida cherkov o'qituvchilarni tayinlashda qatnashish huquqiga ega edi, chunki maktablarda dinni o'rgatish saqlanib qolgan.

Angliyada xususiy maktablar juda kuchli edi. 1870 yilgacha ta'lim muassasalarining faoliyati asosan shaxslarga va ularning mablag'lariga bog'liq edi. Maktab qonunchiligi ta'lim sohasida xususiy tashabbuskorlik uchun keng doirani saqlab qoldi. Muayyan miqdordagi o'quvchilarning ta'lim olishiga kafolat bergan har qanday shaxs maktab ochish huquqiga ega edi. Xususiy maktablar muassislari va o'qituvchilardan o'qituvchilarni tayyorlash sertifikatlari talab qilinmadi.

Frantsiyada 1852 yildan beri o'qituvchilar davlat xizmatchilari deb hisoblanib, hukumat tomonidan tayinlangan. Maktab ko'proq armiyaga o'xshardi. O'qituvchilarning tashabbusi cheklangan edi.

Portugaliyada o'qituvchilarga akademik bakalavr darajasini olish taqiqlangan. Hatto boshlang'ich maktabda ham o'qituvchilar usta bo'lishi kerak edi.

Ispaniyada o'qituvchilar hech qachon o'quvchilarni tanbeh berishlari yoki otalariga o'g'li yoki qizi o'rganish qiyin bo'lganligini aytishlari shart emas edi. O'qituvchilar bolaning yomon ishlashi uchun uzr so'rashlari kerak edi. Angliyada o'qituvchilar tarkibining etishmasligi alohida muammo edi. Bu yoshlarni o'qituvchi kasbini tanlamaslikka, balki ishchi o'qituvchi sifatida maktabni tark etishga undaydigan juda muhim omillar bo'lganligi bilan bog'liq edi. Ular qatoriga mamlakat maktablarida o'quvchilarning intizomining sustligi, bir sinfda juda ko'p

o'quvchilarning borligi, ish haqining pastligi va boshqalar kiradi. Xususiylar maktablarda vaziyat ta'riflanganga mutlaqo ziddir.

Bundan ma'lum vaqt oralig'ida jamiyat va davlatning o'qituvchi kasbiga bo'lgan ijobiy munosabati qanday yo'qolganligi va tiklanganligi, uning faoliyatiga qo'yiladigan talablar qanday o'zgarganini ko'rayapmiz.

Deontologiya tushunchasini ta'riflashda ma'noni anglatuvchi kategoriya vazifa bo'lganligi sababli, pedagogik deontologiyaning paydo bo'lishi uchun zarur shart o'qituvchi shaxsiga, uning kasbiy faoliyatiga qanday bo'lishi kerak bo'lgan pozitsiyadan iborat bo'ladi. Keling, ularni o'tmish va hozirgi taniqli mutafakkirlar, o'qituvchilar, olimlarning tushunchalarida ko'rib chiqaylik.

Shunday qilib, Sharq Konfutsiyining mutafakkiri va o'qituvchisi (miloddan avvalgi 551-479 yy.) "Har kim o'z vazifasi yo'lga yo'naltirilishi kerak, bu kasb va hayot munosabatlariga oid har bir mayda narsa eng puxta va batafsil tarzda belgilanadi, har bir insonning ijtimoiy mavqei aniqlanadi" ... Shaxsiy axloq normalari qat'iy ravishda ijtimoiy majburiyatlarga to'g'ri keladi. Tuyg'ular va ta'sirlarning to'liq muvozanati beshta fazilatni anglashga olib keladi: rahm-shafqat, adolat, tartib, ehtiyotkorlik va sadoqat »[25].

O'qitish san'atini "doya" deb atagan Suqrot (miloddan avvalgi 459-399 yillar) o'qituvchining asosiy vazifasi "o'quvchining moyilligi va qobiliyatlarini sinchkovlik bilan o'rganib, uni eng yaxshi, ichki ruhiy kuchlarini hayotga tatbiq etish" deb hisoblagan [26].

Qadimgi Rim olimi Kvintilian (mil. 42 yil - milodiy 118 yil atrofida) o'zining "Notiqlik bo'yicha ko'rsatmalarida" o'qituvchi yuqori ma'lumotli, o'zini tutishi, bolalarni sevishi va ularni o'rganishi, maqtash va jazo o'lchovini bilishi va eng muhimi bo'lishi kerakligini yozgan. , o'quvchilar uchun axloqiy xatti-harakatlarning namunasi bo'ling [27].

Aflotun o'qituvchining kasbiy burchini bajarmaganlik oqibatlarini haqida shunday degan: "Agar poyabzal ishlab chiqaruvchisi befarq bo'lsa, demak, davlat bundan ozgina zarar ko'radi, ehtimol kam sonli odamlar yomon kiyinishadi, ammo o'qituvchi

o'z vazifalarini yomon bajaradigan bo'lsa, unda mamlakatda johillar va bezorilar ko'payadi" [28.].

Qadimgi Xitoyda o'qituvchining vazifasi talabalarga o'rganilayotgan intizomning asl maqsadini ochib berish va undan bu fanning Yer yuzidagi hayotda berishi mumkin bo'lgan barcha afzalliklarni ajratib olishni o'rgatish edi. Qadimgi Konfutsiy qoidasida talabaning o'qituvchi oldidagi vazifasi tog'lardan balandroq va dengizlarga qaraganda chuqurroq ekanligi ta'kidlanganligi sababli, iemoto (o'qituvchi) ning hokimiyati mutlaqo shubhasiz edi [29].

Olim va faylasuf al-Forobiy (870-950) fazilatlarini tarbiyalashning "qattiq" va "yumshoq" usullari tizimini taklif qilgan pedagogik muammolarni o'ziga xos tarzda ko'rib chiqdi. Forobiy o'zining didaktik qarashlarida ustoz, o'qituvchining mas'uliyatini alohida ifodalaydi. "Ustoz, - deydi u, - shogirdlariga qattiq zulm ham, haddan tashqari ko'ngilchaklik ham qilmasligi lozim". Chunki ortiqcha zulm shogirdga ustozga nisbatan nafrat uyg'otadi, bordi-yu ustoz juda yumshoq bo'lsa, shogird uni mensimay quyadi va u beradigan bilimdan sovib qoladi.

Beruniy mamlakatning obodonligi ilm-fanning ravnaqi tufayli deb aytadi, yoshlarning baxt-saodati va kamoloti esa ularga bilim va ma'rifat beruvchi mudarrislarga bog'liq deb ta'kidlaydi. Ilm va ma'rifat sari intiluvchi tolib va mudarrislarga deydi: "Ilm dargohiga kirar ekansan, qalbing kishini ozdiruvchi illatlardan, odamni ko'r qilib qo'yadigan nafs va turli buzg'unchi holatlardan, qotib qolgan turli eski urf-odatlardan, hirsdan, raqobatdan, ochko'zlikni quli bo'lishdan ozod bo'lmog'i darkor".

Buyuk mutafakkir Abu Ali ibn Sino pedagogik qarashlarida insonning ham aqliy, ham axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan rivojlanishi uning kamolga etishining asosiy mezoni sifatida talqin etiladi. SHarqda «SHayx ar-Rais» nomi bilan mashhur bo'lgan alloma - Abu Ali ibn Sino o'qituvchi mahorati haqida fikr yuritar ekan, quyidagilarni eslatib o'tadi:

-bolalar bilan muomalada bosiq, jiddiy bo'lish;

-berilayotgan bilimning talabalar qanday o'zlashtirib olayotganiga e'tibor berish;

- ta'limda turli metod va shakllardan foydalanish;
- talabning xotirasi, bilimlarni egallash qobiliyati, shaxsiy xususiyatlarini bilish;
- aqliy darajasiga mos ravishda ta'lim berish;
- har bir so'zning bolalar hissiyatini uyg'otishi darajasida bo'lishiga erishish zarur.

Abul-Qosim Mahmud Ibn Umar Az-Zamaxshariy (1075-1144) jahon ilm-fani va madaniyatiga salmoqli hissa qo'shgan mashhur olim va adibdir. U o'z asarlarida halollik va pokizalikni, ilmga muhabbatni, mardlik va olijanoblikni ulug'laydi. Ulug' mutafakkir "Navobig' ul-kalim" ("Nozik iboralar") asarida kishilar ilmi bo'lish, o'qitish, yozish bilan hosilu mukammal bo'ladi, olim kishi oqil, bilimdon va chiroyli xushxat yozuvga ega bo'lsa, bu uning kamolotga etganligidan dalolatdir, deydi. Asarda mudarrislar to'g'risida noyob fikrlar bildirilgan: "Murabbiy o'qib tursagina murabbiy bo'la oladi, agar o'qishni to'xtatib qo'yar ekan, unda murabbiylik o'ladi".

Buyuk mutafakkir Abdurahmon Jomiy XV asrda yashab ijod qilgan. U o'z asarlarida insonning yuksak axloqiy hislatlarini, go'zal fazilatlarini kuylaydi. «Iskandar xirodnomasi» asarida muallimlar to'g'risida noyob fikrlarni bildirgan: "muallim aqlli, adolatli, o'zida barcha yuksak fazilatlarini mujassamlashtirgan bo'lishi kerak. O'zini nomunosib tutgan murabbiy hech vaqt bolalarga bilim bera olmaydi". Shoir muallimning hayotdagi o'rnini quyidagi baytida bayon qiladi: "Ustod, muallimsiz qolganda zamon, Nodonlikdan qora bo'lurdi jahon"

Alisher Navoiy ijodida muallimlarga munosabat alohida berilgan. Uning fikricha, har bir inson o'ziga ta'lim va tarbiya bergan ustozini, o'qituvchisini umrbod hurmat qilishi va uni e'zozlashi kerak. Alisher Navoiy yosh avlod tarbiyasini har qanday tasodifiy murabbiyga ishonib topshirib bo'lmasligini aytib, o'qituvchiga yuksak talablarni qo'yadi. Bolani tarbiyalash va unga bilim berish, uning qobiliyatini o'stirish uchun nihoyatda savodli o'qituvchi va mahoratli tarbiyachi bo'lish kerak. Alisher Navoiy o'qituvchini faqat dars beruvchi, bilim beruvchi deb bilmaydi, balki

mahoratli tarbiyachi bo'lishi lozim deb ilm va odobni birga olib borilishini, bu ikki jarayon hech qachon ajralmasligini ta'kidlab o'tadi.

Buyuk alloma o'zining "Mahbub-ul qulub" didaktik asarida o'qituvchi xalq oldida obro'ga, hurmat va izzatga sazovor bo'lishi kerakligini, u xalq g'ami bilan yashashini, xalqqa yordam beruvchi, xalq bilan birga bo'lishi lozimligini aytadi. Nodon, mutaasib, johil mudarrislarni tanqid qilib, mudarris olimlar orasidagi eng sara "malak qiyofali" kishi bo'lishi, ya'ni sof ko'ngilli, pok qalbli, insofli, karam-muruvvatli, odobli, vafoli, kishilikning eng yaxshi va oliyjanob hislatlarini o'zida aks ettiruvchi bo'lishi kerak deydi. Ayniqsa, madrasalarda ta'lim-tarbiya bilan shug'ullanuvchi mudarrislarga jiddiy talablarni qo'yadi: «Mudarris kerakki, g'arazi mansab bo'lmasa va bilmas ilmni aytishga urinmasa, manmanlik uchun dars berishga havas ko'rgazmasa va olg'irlik uchun gap-so'z va g'avg'o yurgizmasa, nodonlikdan sallasi katta va pechi uzun bo'lmasa, gerdayish uchun madrasa ayvoni unga bosh o'rin bo'lmasa, yaramasliklardan qo'rqsa va nopoklikdan qochsa... nainki, o'zini olim bilib, necha nodonga turli xil fisq ishlarni qilish mumkin, balki halol desa, qilmas ishlarni qilmoq undan sodir bo'lsa va qilar ishlarni qilmaslik unga qoida va odat bo'lib qolsa, bu mudarris emas, yomon odatni tarqatguvchidir». Demak, mudarris bilimli, fozil va donishmand bo'lishi, kishilikning eng yaxshi fazilatlarini o'zida mujassamlashtirgan oliyjanob va kamtarin bo'lishi, har qanday yaramas ishlardan holi va pok bo'lishi, o'z xulqi va odobi bilan boshqalarga namuna bo'lishi lozim. Chexiyalik o'qituvchi Ya.A.Komenskiy (1592-1670) o'qituvchilarning o'ziga xos kodini ishlab chiqdi. U "Yaxshi tashkil etilgan maktab qonunlari" da "maktabning muvaffaqiyati o'qituvchiga bog'liq, u o'z ishining ustasi bo'lishi va o'qitish san'atini mukammal egallashi kerak; eng mohir va tajribali o'qituvchilar yangi boshlanuvchilar bilan o'qishlari kerak, chunki talabaning dastlabki qadamlarini yo'naltirish juda muhimdir; o'qituvchi tashqi ko'rinish jihatidan ham, ma'naviy qiyofasi va o'zini tutishi jihatidan ham o'z o'quvchilariga o'rnak bo'lishi kerak, shuning uchun halol va faol, o'z kasbini sevadigan va doimo o'z-o'zini rivojlantirish haqida qayg'uradigan odamlar o'qituvchi bo'lishlari zarur »[33].

Ingliz faylasufi va o'qituvchisi J. Lokk (1632-1704) bolalarga o'qituvchini "tayinlash" ni "muhim" vazifa deb bilgan - "oqilona, hushyor, bundan tashqari, ularni to'g'ri boshqarish va ularni hamma narsadan himoya qilish uchun mas'ul bo'lgan dono odam. yomon. " Va bu, J.Lokkning so'zlariga ko'ra, "katta hushyorlik, bosiqlik, yumshoqlik, mehnatsevarlik va ehtiyotkorlikni talab qiladi" [34].

Frantsuz ma'rifatparvari J.-J.Rousseau (1712-1778) "o'qituvchi insonning illatlaridan xoli va axloqiy jihatdan jamiyatning boshqa barcha a'zolaridan ustun bo'lishi kerak" [33] va uning izdoshi C.Leterno (1831-1902) yil shunday deb yozgan edi: "Agar siz tanani kuchaytirish, irodani jozibador qilish, qalbni poklash, ongni takomillashtirish va aqlni muvozanatlash vositalarini bilsangiz, demak siz o'qituvchisiz" [33].

Shveysariyalik gumanist pedagog I.G.Pestalotsi (1746-1827) o'qituvchining vazifasi jamiyatning foydali a'zosi bo'lishi kerak bo'lgan barkamol shaxsni shakllantirishdir, deb ta'kidlagan. Haqiqiy o'qituvchi, I. G. Pestalotsining so'zlariga ko'ra, "tarbiyachilar va o'quvchilarning bir-birlariga bo'lgan muhabbat va qarashlari hukmronlik qiladigan, avtoritar rejim, bolaga nisbatan haddan tashqari tartibga solish va zo'ravonlikka yo'l qo'yilmaydigan" muassasada shunday muhit yaratishi shart [35].

Nemis o'qituvchisi A. Disterveg (1790-1866) "O'qituvchining shaxsiy ongi to'g'risida" maqolasida: "O'qituvchining xizmat faoliyati va uning kasbi unga ma'lum bir iz qoldiradi, unda o'ziga xos dunyoqarash va odamlarga nisbatan alohida munosabatni rivojlantiradi, uni o'ziga xos shaxsga aylantiradi". [36].

Uning nuqtai nazari bo'yicha o'qituvchiga quyidagilar yuklanishi kerak edi: o'z kasbiga va bolalariga muhabbat, o'qitiladigan mavzuni o'zlashtirishi, optimizm, g'ayrat, qat'iylik, talabchanlik, adolatlilik, o'zini doimo takomillashtirish. O'qituvchi fuqaro bo'lishi, ilg'or qarashlarga ega bo'lishi va ularni himoya qilishi kerak edi.

XIX asrning progressiv rus demokratalari o'qituvchining kasbiy xulq-atvor normalarini ishlab chiqishga o'zlarining hissalarini qo'shdilar.A.I.Gerzen, N.G.Chernishevskiy, N.A.Dobrolyubov.

A.I.Gersen (1812-1870) tarbiyaning asosiy vazifasini insonparvar erkin shaxsni shakllantirish deb hisoblar ekan, "sabr-toqatli muhabbat iste'dodi", tarbiyachining

bolaga munosabati, unga hurmat, uning ehtiyojlari va qiziqishlarini bilishda kundalik tarbiyada muhim rol o'ynaganligini ko'rsatdi. , shu bilan birga, "faqat o'qituvchi qalbdan va e'tiqoddan gapirganda, uning so'zlari boshqalarga etkaziladi va o'quvchilarning bilimlari e'tiqodga aylanadi" [33].

N.G.Chernishevskiy (1828-1889) tomonidan taklif qilingan o'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan, uning kasbiy burchining asosini tashkil etadigan talablar quyidagi so'zlar bilan aks ettirilgan: "O'qituvchi axloq nuqtai nazaridan o'zi tarbiyalanuvchisi qilishni xohlagan narsasi bo'lishi kerak". hech bo'lmaganda, u shunday bo'lishni chin dildan xohlashi va buning uchun bor kuchi bilan intilishi kerak »[25].

N.A.Dobrolyubov (1836-1861) o'qituvchining vazifasi o'z namunasi bilan "axloqiy poklik, bolalarni sevish va ularning huquqlarini hurmat qilish modelini" namoyish etish deb hisoblagan [25].

Pedagogik axloq va deontologiya rivojiga K.D.Ushinskiy, P.P.Blonskiy, Ch.Valixonov, I. Oltinsarin, A. Kunanboyev, A. S. Makarenko, V. A. Suxomlinskiy asarlari katta hissa qo'shdi. Ushbu o'qituvchilarning asarlari pedagogik deontologiyaning nazariy asoslarini yaratdi.

Pedagogik deontologiyaning fan sifatida paydo bo'lishi uchun A.S.Makarenko (1888-1939) ning pedagogik g'oyalari katta ahamiyatga ega bo'lib, ular "o'qituvchining barcha harakatlari va ishlari bo'lishi kerak" odob-axloq, talabchanlik va shaxsga hurmat, do'stona o'zaro yordam, o'zaro ishonch va barchaning bir kishi uchun va bitta hammaga javobgarligi. " Bundan tashqari, A.S.Makarenko haqli ravishda o'qituvchilar (tarbiyachilar) jamoasini yaratishga e'tibor qaratdi: «Tarbiyachilar jamoasi bo'lishi kerak va u erda tarbiyachilar jamoaga birlashtirilmagan va jamoada bitta ish rejasi, yagona ohang, bolaga yagona to'g'ri yondashuv mavjud emas o'qituvchining kasbiy burchini bajarishga mas'uliyatli munosabati bo'lishi mumkin emas ».

Deontologiya, kasbiy faoliyat odamlar o'rtasidagi munosabatlar bilan bog'liq bo'lgan har qanday joyda dolzarbdir, bu erda majburiy tarkibiy qism sifatida insonning insonga ta'sirini o'z ichiga oladi.

Shu bilan birga, aloqaning psixogigienasi, uning qo'llanilish sohasiga qarab, o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligini hisobga olish kerak, shuning uchun o'qituvchilar uchun talabning ruhiy sog'lig'iga zarar etkazmaydigan munosabatlarni yaratish zarurligini anglash usullari va ularni amaliy amalga oshirish usullari pedagogik deontologiya tomonidan o'rganilishi kerak.

O'qituvchining ishiga nafaqat boshqa odamlarning oniy ruhiy holati, balki ularning kelajagi ham bog'liqdir. Odamlar bilan ishlash, ayniqsa bolalar bilan ishlash spontanlik yoki harakatsizlikka toqat qilmaydi. O'z-o'zini anglash nazoratidan chiqib ketishi bilanoq, o'qituvchi xatolarga yo'l qo'yadi va ko'pincha tuzatib bo'lmaydigan xatolarga yo'l qo'yadi. Ularning topshirig'iga yo'l qo'ymaslik uchun o'qituvchilar tomonidan muayyan axloqiy talablarga rioya etilishi, ularning mustaqil va ongli tanlovi ustidan ijtimoiy nazorat zarur. Aynan shu tanlov orqali "yaxshi yoki yomon" tushunchasiga tayanish mumkin. Shu nuqtai nazardan, kasbiy pedagogik faoliyatning o'ziga xos xususiyati o'qituvchining boshqa odamga (bu holda o'quvchiga) ta'sirining darajasi va yo'nalishini aniqlash uchun javobgardir: yaxshi yoki yomon, foydali yoki zararli. Ushbu javobgarlikning chegaralarini, aniqrog'i, pedagogik aralashuvning chegaralarini aniqlash pedagogik deontologiyaning vazifasidir. Masalan, tibbiy axloqshunoslikda tibbiy aralashuvni amalga oshirish uchun bemorning rasmiy (hujjatli) roziligini olish normalari mavjud. Agar bemorning aqliy faoliyati cheklangan bo'lsa, unda bunday kelishuv qarindoshlar yoki yaqin odamlar tomonidan beriladi. Va maktab o'quvchilarida va ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarda tushunish va mas'uliyatli qarorlar qabul qilish qobiliyati doimo cheklangan. Biroq, bu erda pedagogik va tibbiy ta'sir o'rtasidagi o'xshashlik cheklangan. O'qituvchi ovozni ko'tarish, taqiqlash yoki maqtash uchun har bir aniq holat uchun ota-onadan rozilik so'rash imkoniyatiga ega emas. Ammo bunday harakatlar ta'sirining natijalari ular bilan hisoblanmaslik uchun ahamiyatsiz bo'lishi mumkin emas. Bundan kelib chiqadiki, agar o'qituvchining qaror qabul qilishdagi erkinligi cheksiz bo'lsa, u holda uning qabul qilingan qarorlar uchun javobgarligi darajasi yanada yuqori bo'lishi kerak. O'qituvchi o'zining kasbiy faoliyatini tartibga soluvchi normativ va qonunchilik hujjatlari asosida ma'lum qarorlarni qabul qiladi.

Pedagog xodimlar quyidagi huquqlarga ega:

-o‘zsha’ni, qadr-qimmatini va ishchanlik obro‘cini himoya qilish;

-o‘quv dasturlari doirasida mualliflik dasturlarini ishlab chiqish va joriy etish, o‘qitish uslubiyotini ishlab chiqish, shuningdek tegishli o‘quvfanlari, kurslari, modullaridan foydalanish, ijodiy faollik ko‘rsatish;

-zamonaviy pedagogic shakllarni, o‘qitish va tarbiya vositalarini, usullarini erkin tanlash hamda ulardan foydalanish;

-kasbiy faoliyatini amalga oshirish uchun ularga zarur shart-sharoitlar yaratilishini talab qilish;

-o‘quv, ilmiy va uslubiy yo‘nalishlardagi axborot-resurs markazlarining xizmatlaridan bepul foydalanish;

-davlat ta’lim standartlarini, davlat ta’lim talablarini, malaka talablarini, o‘quv rejalari va o‘quv dasturlarini ishlab chiqishda ishtirok etish;

-ilmiy, ilmiy-tadqiqot va ijodiy faoliyatni amalga oshirish, eksperimental faoliyatda ishtirok etish, innovatsiyalarni ishlab chiqish va joriy qilish;

-ta’lim tashkilotini boshqarishda, shuningdek ta’lim tashkilotining faoliyati bilan bog‘liq masalalarni muhokama qilishda ishtirok etish;

-kasaba uyushmalari va nodavlat notijorat tashkilotlari a‘zosi bo‘lish, xodimlarining vakillari bo‘lish, fuqarolik jamiyati boshqa institutlari faoliyatida qatnashish;

-o‘z kasbiy huquqlarini va umumiy manfaatlarni ifoda etish hamda himoya qilish uchun pedagog xodimlarning jamoat birlashmalariga birlashish;

-o‘z kasbiy faoliyatiga aralashuvdan himoyalani;

-davlat sog‘liqni saqlash muassasalarida bepul tibbiy ko‘rikdan o‘tish (davlat ta’lim muassasalari va tashkilotlari uchun);

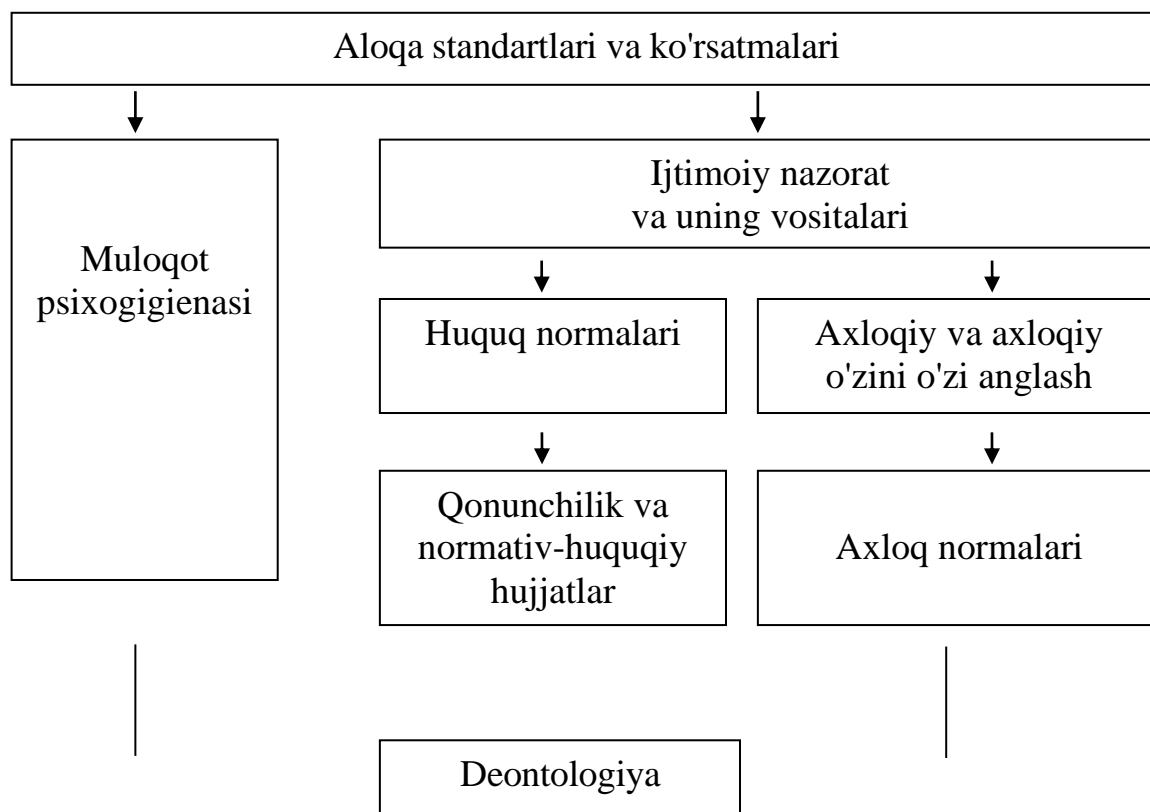
-ta’lim oluvchilarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishda ishtirok etish.

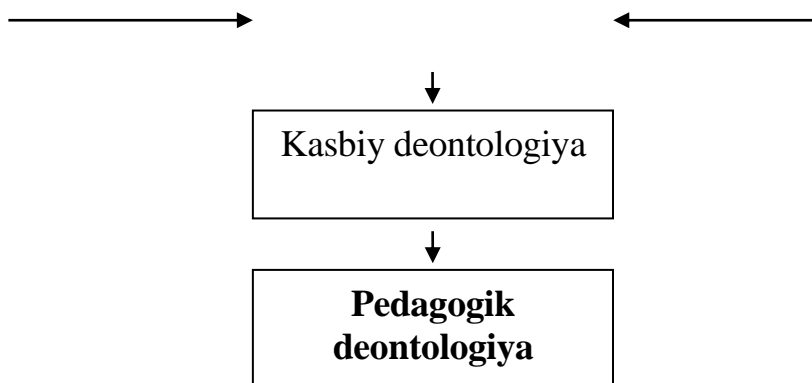
Pedagog xodimlar qonun hujjatlariga muvofiq boshqa huquqlarga ham ega bo‘lishi mumkin.

Pedagog xodimlarni ularning lavozim majburiyatlari bilan bog'liq bo'lmagan har qanday boshqa ishga jalb qilish taqiqlanadi.

Huquqiy normalarning o'ziga xos xususiyati shundaki, ularning bajarilishi davlatning majburlov kuchi bilan ta'minlanadi. Xulq-atvor funktsiyasini tartibga soluvchi qonundan tashqari, o'qituvchilar axloqiy talablarni bajaradilar. Ular shaxssiz majburiyat shakliga ega bo'lib, kasbning har bir vakiliga teng ravishda murojaat qilishadi.

Sxematik tarzda yuqoridagilar quyidagi shaklda taqdim etilishi mumkin (2-rasm):

Shakl 2 - Muloqot va ijtimoiy nazorat psixogigienasi normalarini ko'rib chiqish aspektida pedagogik deontologiyaning paydo bo'lishi

Shunday qilib, pedagogik deontologiya o'qituvchining kasbiy burchga sadoqatini, uning ongining mavjudligini va uning kasbiy faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy tamoyillar va qoidalar majmuini talab qiladi.

2. Deontologiyaning prinsiplari.

Pedagogik deontologiya predmeti - bu o'qituvchini uning kasbiy xulq-atvorini birgalikda belgilaydigan axloq normalari tizimi tomonidan amaliy faoliyatda o'zlashtirish va boshqarish jarayonini o'rganish. Shuni ta'kidlash kerakki, o'qituvchining xulq-atvori nafaqat ijtimoiy normalarni (axloq normalari, urf-odatlar, qonun normalari va boshqalarni) bilishi bilan, balki uning ushbu ijtimoiy, va birinchi navbatda, kasbiy qadriyatlarga (huquqiy, axloqiy) munosabati bilan belgilanadi. , estetik va boshqalar), bu normalar bilan himoyalangan.

O'qituvchining xulq-atvori kasbiy fikrlash madaniyati, o'z ishini ilmiy asosda tashkil qilish qobiliyati, muloqot qobiliyatlari, kasbiy tajribasini tanqidiy baholash va takomillashtirish, o'z imkoniyatlarini tahlil qilish, to'g'ri qaror qabul qilish, jamoada qulay psixologik iqlim yaratish qobiliyati va boshqalarda namoyon bo'ladi. o'qituvchi nafaqat o'z kasbining obro'sini oshirish, turli xil eksperimentlarni tashkil etish va o'tkazish, kasbiy attestatsiyaga tayyorgarlik ko'rish va boshqalar kabi muammolarning mavjudligi bilan, balki tizimdagi maxsus psixologik, axloqiy

munosabatlar bilan ham shartlanadi: *"o'qituvchi o'zida"*, *"o'qituvchi-talaba"* , *"O'qituvchi-o'qituvchi"*, *"O'qituvchi-kollektiv"*.

O'qituvchining *"o'qituvchining o'zida"* tizimidagi munosabati.

Zamonaviy o'qituvchining hayoti juda jadal sur'atlarda o'tmoqda. O'tgan kunni to'xtatish va diqqatni jamlashga vaqt qolmadi. Biroq, o'qituvchi bu odatni o'zida rivojlantirish kerak: eshitgan, ko'rgan, o'rgangan hamma narsalar haqida o'ylash; uning barcha harakatlari va xatti-harakatlarini tahlil qilib, nimada xato qilganiga, nima qilish mumkinligi yoki yaxshiroq aytilishi mumkinligiga O'z-o'zini tanqid qilish - bu o'qituvchining "o'zi ichida o'qituvchi" tizimidagi munosabatlarini to'g'ri qurilishi bog'liq bo'lgan va asosan uning kasbiy xulq-atvorining individual shaklini belgilaydigan eng muhim shartlardan biridir. Uni ishlab chiqqan odamgina o'zini, uning harakatlari va harakatlarini tashqi tomondan ko'rish va ularni xolisona baholash qobiliyatiga ega bo'ladi. Sharqiy donolik shuni aytadiki, haqiqiy do'st bizni maqtaydigan emas, balki bizni haqli ravishda tanbeh beradigan odamdir. O'ziga shunday do'st va qattiq sudya bo'lish o'qituvchining asosiy vazifalaridan biridir.

O'qituvchining *"o'qituvchi-talaba"* tizimidagi munosabati.

Ma'lumki, fanda haqiqat turli xil taxminlarni ilgari surish orqali, qaysi xatolar tez-tez sodir bo'lishini isbotlash jarayonida amalga oshiriladi.

Ko'p yillik kuzatuvlar tajribasi, taniqli olimlarning izlanishlari hech kim xatolardan xoli emasligiga ishontiradi. Biroq, ular odamlar o'rtasida yaxshi munosabatlar mavjud bo'lmaganda yuzaga kelishi ehtimoli katta. Bu holat tarbiyachilarga ham xosdir. Ko'plab tadqiqotlar (N.V. Jutikova, G.M. Kertaeva, M.I. Lisina, L.I. Oxitina va boshqalar) shuni ko'rsatdiki, talabalar o'qituvchilarni tanqid qila boshlaganlarida, ular juda kamdan-kam hollarda ularning kasbiy malakalariga, va ko'pincha ular o'qituvchi bilan aloqa etishmovchiligidan shikoyat qiladilar: «Kimyo o'qituvchisi keladi, yangi mavzuni tushuntiradi, uy vazifasini so'raydi va tark etadi. Uni boshqa hech narsa qiziqtirmaydi". O'quvchilar bilan munosabatlarni to'g'ri yo'lga qo'yish masalalarida o'qituvchilarning past darajadagi vakolatlari sabablari bevosita o'qituvchining shaxsiy fazilatlariga, uning taktikasi va sezgisiga bog'liqdir.

"O'qituvchi-o'qituvchi" tizimidagi o'qituvchining munosabatlari.

O'qituvchi munosabatlari muammosini "o'qituvchi-o'qituvchi" tizimida ko'rib chiqishda quyidagi xatti-harakatlar normalarini ta'kidlash kerak:

- ichki xulq madaniyati tamoyillariga - mehnatga munosabat, intizom, jamoat mulkiga hurmat, do'stona va jamoa talablariga rioya qilish;
- tashqi xulq madaniyati tamoyillariga rioya qilish - odob-axloq qoidalari, odob-axloq qoidalari va tashqi ko'rinishga mos kelish (tashqi jihatdan poklik, tanangiz, kiyim-kechak, poyabzalingiz tozaligiga e'tibor berish, zargarlik buyumlari va kosmetika vositalaridan me'yorda foydalanish). Tashqi madaniyat qoidalariga salomlashish va hamkasblar orasida o'zini tutish qobiliyati, vaziyat va sharoitga muvofiq suhbat o'tkazish qobiliyati kiradi. Masalan, jamoaviy munosabatlar talablaridan biri bu o'zaro xushmuomalalikdir. Yoshlar keksa odamga, ayolga yoki o'zidan kattaroq odamga salom berganda yoki ular bilan suhbatlashganda, o'rnidan turishi kerak.

Ehtiyotkorlik va xushmuomalalik, o'zingizni boshqarish va boshqa odamlarning istaklari bilan hisoblashish juda muhimdir. Talaba, hamkasbi bilan suhbatlashayotganda, suhbatdoshni unga nima deb o'ylayotganini tushuntirishga aralashmasdan tinglashi kerak, keyin, agar bunga ehtiyoj bo'lsa, xotirjamlik bilansavollarga oydinlik kiritish zarur.

O'qituvchining "*o'qituvchi-jamoa*" tizimidagi munosabati.

O'qituvchilar jamoasi ishining natijalari nafaqat uning a'zolarining kasbiy mahorati va ma'muriyatning tashkiliy choralariga, balki mehnat faoliyati sodir bo'ladigan muhitga ham - axloqiy va psixologik iqlimga bog'liq. Agar jamoa xayrixoh va ishonchli munosabatlarni o'rnatasa, yuqori ijodiy talablar bilan birgalikda mehnatga ijodiy yondoshish va ishni baholashda printsiplarga rioya qilish bo'lsa, u holda o'qituvchi o'z imkoniyatlarini to'liq ishga solishi mumkin va mehnat unga quvonch baxsh etadi. O'qituvchilar jamoasining muvaffaqiyatli ishi ikkita asosiy banddan iborat. Birinchisi, uning har bir ishtirokchisining mehnatsevarligi, ikkinchisi - mehnat intizomi.

Har bir professor-o'qituvchilar jamoasi eng yaxshi an'analarni qadrlashi, qadrlashi va mustahkamlashi, ularni o'z saflariga qo'shilgan har bir yangi xodimga

doimiy ravishda singdirishi kerak. Shu bilan birga, o'qituvchi bunday an'analarni o'rganishi va hatto universitetda o'qish jarayonida ham ularni hurmat qilishni o'rganishi kerak. Har bir talaba o'z guruhida ijodkorlik va ijod ruhiga ega bo'lishini ta'minlash uchun harakat qilishi kerak.

Pedagogik deontologiyaning vazifalari. Pedagogika fanining rivojlanishi, pedagogik amaliyotning takomillashuvi pedagogik deontologiyada sezilarli o'zgartirish va o'zgartirishlar kiritmoqda, chunki bu rasmiy konvensiyalar to'plami emas, balki ijtimoiy zaruriyat ifodasidir. Pedagogik deontologiya o'qituvchilik kasbida ma'lum axloqiy me'yorlar va qoidalarning paydo bo'lishi va mavjud bo'lish sabablarini ochib berishga mo'ljallangan. Shu munosabat bilan pedagogik deontologiyaning eng muhim vazifalaridan biri bu axloqiy me'yorlar va qadriyatlarni, shuningdek o'qituvchilar munosabatlarining muayyan turlarida kasbiy burchni amalga oshirishning o'ziga xos xususiyatlarini anglashdir.

Shu munosabat bilan o'qituvchining axloqi va uning kasbiy burchining chinakam ilmiy nazariyasi sifatida pedagogik deontologiyaning imkoniyatlari juda muhimdir:

- pedagogik faoliyatning normativligi sub'ektivlashtirilmagan, ijtimoiy omillardan ajralmagan;
- pedagogik deontologiya talablari o'qituvchining kasbiy ongini boshqa shaxsning taqdiriga aralashishga, nafaqat ta'lim sohasida, balki inson hayotining barcha sohalarida adolatni o'rnatish uchun kurashga, kasbiy faoliyatda to'g'ri munosabatlarni o'rnatish uchun yo'naltiradi.

Pedagogik deontologiyaning vazifalari nafaqat o'qituvchining kasbiy burchining ma'nosini ochish, kasbiy faoliyat natijalari uchun javobgarlik, talabalar, ularning otalari, hamkasblari bilan munosabatlar jarayonida o'qituvchilarga qo'yiladigan me'yorlar va talablar tizimini belgilashdan tashqari, ularni amalda bajarish shartlarini aniqlashdan iboratdir.

Pedagogik deontologiya chinakam gumanistik fan sifatida pedagogik ishchilarning muayyan harakatlari, motivlari, xarakterli shaxsiy fazilatlarining ma'nosini tushuntiradi, ma'lum bir kasb uchun zarur bo'lgan axloqiy xususiyatlarning

shakllanishiga yordam beradi, kasbiy funktsiyalarni uzoq vaqt davomida bajarish natijasida ularning deformatsiyalanishini oldini oladi.

Bundan tashqari, pedagogik deontologiyaning vazifalari o'qituvchilarning kasbiy xulq-atvorining zarur shart-sharoitlarini, kasbiy faoliyat jarayonida yuzaga keladigan ziddiyatli vaziyatlarni bartaraf etish yo'llarini o'rganish, o'qituvchilar tomonidan bilimlarning rasmiy ravishda qo'llanilishining oldini olish, axloqiy va kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan munosabatlarning ongini rag'batlantirish va faollashtirish yo'nalishlarini aniqlash va deontologik fazilatlarni tarbiyalashni o'z ichiga oladi. o'qituvchining kasbiy faoliyatining ilgari ishlab chiqilgan me'yorlari ma'nosi va rolini ochib beradigan, shuningdek, o'qituvchi kasbining obro'sini oshiradigan shaxsiyat.

Pedagogik deontologiya, har qanday fan kabi, ba'zi funktsiyalarni bajaradi:

- ilmiy va nazariy, o'qituvchining kasbiy burchining mohiyatini, uning deontologik tayyorligini, deontologik fazilatlarini tarbiyalashni va boshqalarni o'rganish;
- o'qituvchilarning axloqiy ong va xulq-atvorning barqaror me'yorlari sifatida qadriyat yo'nalishlarini o'rganish va shakllantirishni o'z ichiga olgan aksiologik funktsiya
- o'qituvchilarning kasbiy burchini bajarishini amalga oshirish mexanizmini ishlab chiqishni ta'minlaydigan konstruktiv va texnik, o'qituvchining pedagogik jarayonning barcha ishtirokchilari bilan o'zaro munosabatlari jarayonida qulay axloqiy-psixologik iqlimni yaratishi, o'qituvchining jismoniy va ruhiy sog'lig'iga zarar etkazmasdan, uning barkamol rivojlanishiga ko'maklashish bo'yicha ish usullari va shakllari;
- prognostik, pedagogik deontologiyaning rivojlanish istiqbollari, uning individual yo'nalishlarini (deviant xulq-atvorli bolalar bilan ishlashga o'qituvchining deontologik tayyorgarligi, umumta'lim maktablari o'qituvchilari o'rtasida faol shaxsiy pozitsiyani shakllantirishga o'qituvchining deontologik tayyorligi va boshqalarni) o'rganadigan, yangi (o'qituvchining deontologik tayyorligi) paydo bo'lishi va rivojlanishi. maktabgacha ta'lim muassasasi, ta'lim nazariyasi pedagogik deontologiyaning bir bo'laki sifatida va boshqalar).

Pedagogik deontologiya tamoyillari o'qituvchining kasbiy faoliyatiga qo'yiladigan va uning turli xil munosabatlar tizimidagi xulq-atvori uchun ijtimoiy ko'rsatmalar funktsiyasini bajaradigan dastlabki tortishuvsiz talablardir.

1. O'quvchining tabiatiga mos ravishda barkamol rivojlanishiga ko'maklashish printsipli, bu o'qituvchi tomonidan uning malakasi darajasini doimiy ravishda oshirib borishni, bolaning har qanday o'quvchining psixologiyasini o'rganishga bolaning qiziqishini rag'batlantirish, uning bilim faolligini oshirish va ta'limni rivojlantirish g'oyalari hayotga tadbiiq etish maqsadida amalga oshiriladi.

2. Adolat printsipli, unga ko'ra o'qituvchi o'zini va ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarini haqiqiy xizmatlari bo'yicha va sarf qilingan sa'y-harakatlarga mutanosib ravishda baholashi kerak.

3. Talabaga uning jismoniy va ruhiy salomatligiga zarar etkazmasdan foydali ta'sir ko'rsatish printsipli. Ushbu tamoyil o'qituvchining har bir aniq talaba, hamkasbiga individual xususiyatlarini, o'zini aloqa sherigi o'rnida qo'yish va vaziyatga o'z pozitsiyasidan qarash qobiliyatini, shuningdek, o'quvchilarining psixosomatik kasalliklariga to'siq topa olish qobiliyatini hisobga olgan holda, har bir aniq talaba, hamkasbiga nisbatan hurmat bilan munosabatda bo'lishini nazarda tutadi. Shaxsiy xususiyatlarini deontologik talablarga muvofiqlashtirish, sog'liqni saqlash, o'zlashtirish va amaliyotga valeologik savodxonlikni tatbiiq etish.

3. Pedagogik deontologiyaning boshqa fanlar bilan aloqasi

Pedagogik deontologiya inson bilimlarining ajratilgan sohasi emas. U barcha fanlar bilan o'zaro bog'liq bo'lib, uning obe'kti shaxsdir.

Pedagogik deontologiya va falsafaning o'zaro bog'liqligini kelajakdagi o'qituvchilarning deontologik tayyorgarligini shakllantirishdagi uslubiy yondashuvlarni, turli ijtimoiy-iqtisodiy shakllanishlarda jamiyat rivojlanish qonunlarini belgilashda ko'rish mumkin. Dialektika va bilimlar nazariyasi kabi falsafaning bunday sohalari o'qituvchining tadqiqot tafakkurini rivojlantirishga hissa qo'shadi - bu uning deontologik tayyorgarligining ko'rsatkichlaridan biridir.

Pedagogik deontologiya va pedagogik axloqning o'zaro bog'liqligi shundan iboratki, pedagogik axloq o'qituvchining kasbiy axloq me'yorlarini tekshirganligi

sababli, pedagogik axloqiylik pedagogik deontologiyaning nazariy asosidir, pedagogik deontologiya esa ularning bajarilishini ta'minlaydi.

Bundan tashqari, pedagogik deontologiya va pedagogik axloq pedagogik jarayonni insonparvarlashtirishning yagona muammosini hal qiladi. Demak, masalan, pedagogik deontologiyaning tadqiqot predmeti - bu o'qituvchining kasbiy xulq-atvori, uning kasbiy va pedagogik axloqini shakllantirish, pedagogik axloq predmeti - o'qituvchining ongi, xulq-atvori, munosabati va faoliyatida axloqning namoyon bo'lish qonuniyatlari.

Ushbu fanlarning o'zaro bog'liqligini ular hal qiladigan vazifalarda ko'rish mumkin: agar pedagogik axloq o'qituvchining axloqiy qiyofasiga jamiyat tomonidan qo'yiladigan talablarni shakllantirsa, u holda pedagogik deontologiya ushbu normalarni amalda joriy etish mexanizmini o'rganadi; agar pedagogik axloq harakatlarning axloqiy qiymatini shakllantirsa, u holda pedagogik deontologiya ularning xabardor bo'lishiga va xatti-harakatlarini mos ravishda tartibga solishga yordam beradi; agar pedagogik axloq pedagogik faoliyatning axloqiy me'yorlarini ishlab chiqadigan bo'lsa, u holda pedagogik deontologiya ushbu me'yorlarni, qoidalarni ta'lim xodimlarining harakatlari va harakatlarida tekshiradi.

Pedagogik deontologiya va psixologiya o'rtasidagi bog'liqlikni hisobga olgan holda ushbu fanlarning oldida turgan vazifalarga alohida e'tibor qaratish lozim. Masalan, psixologiya inson psixikasining rivojlanish qonuniyatlarini o'rganadi va psixologik qulaylik muhiti yaratish asosida bola shaxsining rivojlanishini boshqarish qonunlarini ishlab chiqish pedagogik deontologiya vazifalaridan biridir. O'z navbatida, bolalarning rivojlanishi bu psixikada (fikrlash, faoliyat) maqsadga muvofiq ravishda o'zgarishdan boshqa narsa emas. Binobarin, uni psixologik bilimlarga ega bo'lmagan mutaxassislar bajara olmaydi.

Insonni tarbiyalash darajasini aniqlashda biz kuzatadigan munosabatlarning navbatdagi tomoni: tarbiya motivatsion harakatlar, ongli va impulsiv xulq-atvor tizimida, stereotiplarda, faoliyat ko'nikmalarida, hukmlarda aks etadi. Bu shuni anglatadiki, o'qituvchilarning bolalar bilan tarbiyaviy ishlarida erishilgan yutuqlarning ko'rsatkichlari psixikadagi, o'quvchilarning fikrlashidagi o'zgarishlardir.

Aks holda, pedagogik faoliyat natijalari bilimli kishilarning psixologik xususiyatlarining o'zgarishi bilan tashxis qo'yilgan deb aytishimiz mumkin. Ushbu fanlarning o'zaro aloqasi pedagogik deontologiya va psixologiyaning tadqiqot usullaridan foydalanganda ham sodir bo'ladi. Psixologik ilmiy tadqiqotlarning ko'plab vositalari pedagogik deontologiyaning tadqiqot vazifalarini (reyting, psixologik testlar, so'rovnomalar va hk) hal qilishda muvaffaqiyatli xizmat qiladi.

Pedagogik deontologiya fiziologiya bilan chambarchas bog'liq. Ajralmas organizm va uning alohida qismlari, funktsional tizimlarining hayotiy faoliyati to'g'risidagi fan sifatida fiziologiya bolaning moddiy va energetik rivojlanishining rasmini ochib beradi. Bolaning jismoniy va aqliy rivojlanishini boshqarish mexanizmlarini tushunish uchun, ayniqsa, yuqori asabiy faoliyatning qonuniyatlari muhim ahamiyatga ega va P.K.Anoxinning funktsional tizimlar nazariyasi o'qituvchiga va juda o'qimishli kishilarga bilish va sotsializatsiya jarayonlarining mohiyatini ochib beradi. O'qituvchining bolaning rivojlanishidagi fiziologik jarayonlarni bilishi va uning o'zi tarbiyaviy ta'sirni o'zlashtirishni anglashga olib keladi, pedagogik ishlarni tashkil qilishda, yuklamalarni aniqlashda, talabalarga va o'ziga qo'yiladigan talablarni taqdim etishda xavfli, noto'g'ri qarorlardan ogohlantiradi.

Pedagogik deontologiya va sotsiologiya o'rtasidagi munosabatlar ko'p qirrali. Sotsiologiya jamiyat haqida ajralmas tizim sifatida, uning alohida tarkibiy qismlari haqida, jamiyatning faoliyati va rivojlanishi jarayonlari to'g'risida fan ekanligiga qaramay, u o'zining amaliy tabiati sohasidagi ta'lim sohasini ham o'rganadi. Masalan, sotsiologik fan tarkibida ta'lim, tarbiya, bola sotsiologiyasi, sog'liqni saqlash sotsiologiyasi va boshqalar kabi yo'nalishlar rivojlanib bormoqda.

Pedagogik deontologiyani rivojlantirish uchun muhim imkoniyatlar uning tibbiyot bilan integratsiyalashuv istiqbollari mavjud. Aytilganlarning dolzarbligiga ishonch hosil qilish uchun maktab o'tmishini eslash kifoya. O'qituvchilarning sog'lom va nosog'lom o'quvchilarga bo'lgan teng talablari ikkinchisi uchun mojaro va azob-uqubatlarni keltirib chiqaradi. Va didaktogen nevrozlar, ularning sababi ta'limdagi muvaffaqiyatsizliklar va o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi salbiy

munosabatlarning tajribasi bo'lib, kasal bolalar va o'spirinlarning farovonligi uchun juda muhimdir.

Pedagogik deontologiyaning xalq pedagogikasi bilan aloqasi ham muhim ahamiyatga ega, chunki bu sizga bolaning xarakterining milliy xususiyatlarini tushunish va hisobga olish, uni tarbiyalashda va xalqning urf-odatlarini va urf-odatlarini o'rgatishda foydalanishga imkon beradi, bu darsda psixologik qulaylikni yaratishga va o'qituvchi va ta'limning barcha ishtirokchilari o'rtasida to'g'ri munosabatlarni o'rnatishga yordam beradi. Jarayon. Ota-bobolarimiz biron bir kitob o'qimay, kundalik, oddiy hayotida yuzaga keladigan vaziyatlarni tarozida tortib, o'ylamasdan, bolalarni xotirjam va bosiq inson sifatida tarbiyalashga harakat qilishgan. Buning uchun ular avloddan avlodga o'tib, bu bebaho, qimmatbaho meros sifatida yosh avlodni tarbiyalash va o'qitishga, milliy urf-odatlar va urf-odatlarga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bu talablarning barchasi har bir o'qituvchida bo'lishi kerak bo'lgan deontologik fazilatlarga mos keladi.

4. Pedagogik kompetentlik, professional kompetentlik va o'qituvchi kasbiy etikasiga qo'yilayotgan zamonaviy talablar.

Ayni paytda ijtimoiy va ma'naviy hayotning barcha sohalarida, shu jumladan ta'lim sohasida ham muhim o'zgarishlar yuz bermoqda. Butun insoniyat kelajagi ko'p jihatdan ta'lim qanday bo'lishiga bog'liq. Shu munosabat bilan professor-o'qituvchilar tarkibini tayyorlashga alohida e'tibor qaratiladi, bu erda asosiy rol o'qituvchining kasbiy faoliyatni bajarishga tayyorligini shakllantirishga yuklangan.

Psixologik-pedagogik adabiyotlarda "pedagogik faoliyatga tayyorlik" ("o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi") tushunchasi noaniq holda ko'rib chiqiladi.

N.N.Nikitina, N.V.Kislinskaya o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligining ikki turini ajratib ko'rsatadilar:

- umumiy madaniy, umumiy ilmiy, maxsus, psixologik va pedagogik bilimlar tizimini o'zlashtirishni o'z zimmasiga olgan holda o'qituvchining nazariy tayyorligi;
- malaka xususiyatlarida mavjud bo'lgan ko'nikmalar va ko'nikmalar ro'yxatini aks ettiruvchi o'qituvchining amaliy tayyorligi.

M.I.Dyachenko, L.A.Kandybovichning ta'kidlashicha, mehnat faoliyati jarayonida nafaqat insonning barqaror shaxsiy xususiyatlari (e'tiqodlari, qarashlari, xarakter xususiyatlari va boshqalar) paydo bo'ladi, balki ushbu faoliyat turi bilan bog'liq vaziyatli ruhiy holatlar ham paydo bo'ladi. ... Olimlarning fikriga ko'ra, kasbiy faoliyatga tayyorlik - bu insonning qobiliyatlarini har qanday ma'lum bir daqiqada muvaffaqiyatli harakatlarga moslashishi, uning ta'lim va ish vazifalarini bajarishda ma'lum xulq-atvorga bo'lgan ichki kayfiyati, faol va maqsadga muvofiq harakatlarga munosabatiga tayorligidir.

N.D.Xmel tadqiqotlarida o'qituvchining kasbiy faoliyatga tayyorligi motivatsion-shaxsiy, mazmunli va protsessual tarkibiy qismlar to'plami sifatida qaraladi.

L.V. Zanina, N.P.Menshikova insonning kasbiy tayyorgarligiga quyidagi xususiyatni beradi: "o'z ishini tanlashga tayyorligi, professional yo'l, o'z manfaatlarini anglash, shaxsning individual psixologik xususiyatlari".

V. A. Slastenin pedagogik faoliyatga kasbiy tayyorgarlikni "bir tomondan psixologik, psixofiziologik va jismoniy tayyorgarlikni ajratish mumkin bo'lgan, ikkinchi tomondan, ilmiy, nazariy va amaliy mashg'ulotlarni kasbiy mahorat asoslari sifatida o'qituvchiga qo'yiladigan kasbiy aniqlangan talablar to'plami" deb ta'riflaydi.

Ijtimoiy pedagogika lug'atida har qanday faoliyat turiga kasbiy tayyorlik "o'zini o'zini ma'lum bir kasbiy faoliyatni amalga oshirishga qodir va tayyor deb bilgan va uni bajarishga intilayotgan shaxsning sub'ektiv holati" deb qaraladi.

Ko'rib turganingizdek, o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi muammolarini o'rganishda turli xil yondashuvlar va "pedagogik faoliyatga tayyorlik" ("o'qituvchining kasbiy tayyorligi") kontseptsiyasining ko'plab talqinlari mavjud bo'lib, kelajakdagi o'qituvchilarning tayyorgarligini shakllantirishning turli jihatlarini ochib beradi. A.S.Magauova ta'kidlaganidek, o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi muammolarini o'rganish bir necha yo'nalishda amalga oshiriladi:

- shaxsiy, tayyorlikni individual va shaxsiy fazilatlarining namoyon bo'lishi deb hisoblagan holda, yaqinlashib kelayotgan faoliyatning xarakteriga ko'ra (K.A. Abulxanova-Slavskaya, V.G. Ananiev, L.S.Vygotsky, A.N. Leontiev va boshqalar);

- uni vaqtinchalik tayyorlik va mehnat qobiliyati, aqliy funktsiyalarni oldindan faollashtirish, faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan aqliy zaxiralarni safarbar etish qobiliyati sifatida ifodalovchi funktsional (E.P. Ilyin, ND Levitov, F. Genov va boshqalar);

- tayyorlikni shaxsning barcha jihatlarining ajralmas namoyon bo'lishi sifatida belgilaydigan, bu ularning funktsiyalarini samarali bajarishga imkon beradigan shaxs (AA Derkach, M.I. Dyachenko, A.I. Mishchenko va boshqalar).

Shuni ta'kidlash kerakki, bu ham o'qituvchining deontologik tamoyillarga muvofiq kasbiy vazifalarini bajarishi uchun zarur bo'lgan mavjud bilim, qobiliyat va mahoratni anglash darajasidir. Deontologik jihatdan tayyor o'qituvchi har qanday ta'lim muassasasining o'quv va tarbiya jarayoni samaradorligining asosiy shartlaridan biridir. O'qituvchining deontologik tayyorgarligi - bu o'qituvchining ongi, uning bilimlari, qobiliyatlari, mahoratini kasbiy burch talablariga muvofiq ravishda tarbiyalash faoliyatini amalga oshirishga tayyorligi holatidir. Bu uning kasbiy ongining rivojlanish darajasini, kasbiy faoliyatda nima borligini anglashini aks ettiruvchi uning umumiy tayyorgarligining ajralmas qismidir. Boshqacha qilib aytganda, bu o'qituvchi shaxsining integral xarakteristikasi bo'lib, u ilmiy-nazariy, uslubiy va psixologik-pedagogik tayyorgarlikni, shuningdek kasbiy mahorat va kasbiy ahamiyatga ega shaxsiy xususiyatlarni o'z ichiga oladi. Bundan kelib chiqadiki, o'qituvchining deontologik tayyorgarligini shakllantirish alohida jarayon emas.

O'qituvchining deontologik tayyorgarligi uning kasbiy layoqatining rivojlanish darajasi, qadriyat yo'nalishlarining ustuvorligi, o'zlashtirish darajasi va pedagogik axloq me'yorlari, deontologiya, ijtimoiy hayot qoidalari, Konstitutsiya va boshqa qonun hujjatlariga muvofiqligini tavsiflaydi.

O'qituvchining deontologik tayyorgarligi nafaqat pedagogik deontologiyani bilish va tushunishni, balki uni ta'lim muassasalarining turli sohalarida amalga oshirish bo'yicha faol ishlarni ham anglatadi. Natijada, o'qituvchi deontologik intuitivizmni rivojlantiradi, bunda kasbiy burch yaxshilikka bog'liq bo'lmagan yoki undan oldin mantiqan ustun bo'lgan tushunchadir (yaxshilik burchni bajarishdir).

Deontologik intuitivizmga ko'ra axloqiy majburiyatlar ijtimoiy ehtiyojlarda asosga ega emas, ular o'z-o'zidan ravshan, abadiy va o'zgarmasdir.

Boshqacha qilib aytganda, o'qituvchining deontologik tayyorgarligi - bu o'qituvchining ongning harakatdagi ijobiy kasbiy holati (deontologik ong), keyinchalik uning o'zini anglashiga aylanadi. O'qituvchining o'zini anglashining namoyon bo'lishi - bu aks ettirishning paydo bo'lishi, uning xulq-atvorining motivlarini anglashi, kasbiy burchni tushunishi. Aks holda uni o'qituvchining deontologik o'zini o'zi anglashi deb atash mumkin.

O'qituvchining deontologik o'z-o'zini anglash mazmuni quyidagi munosabatlardan iborat:

- "talabani ruhiy va jismoniy sog'lig'iga saibiy ta'sir ko'rsatmang!" tamoyilining muqaddasligiga ishonchni ta'minlaydigan yuqori pedagogik madaniyatni shakllantirishga yo'naltirish;

- talabalarning ishini, bilimlarini aniq, xolisona baholash qobiliyatida, o'z va boshqalarning xatti-harakatlarini tanqidiy baholay olish qobiliyatiga va o'z harakatlariga o'z-o'zini tanqidiy munosabatda bo'lishida ifodalagan yuksak adolat tuyg'usitarkib toptirish;

- nafaqat o'z kasbiy faoliyatining tor doirasida, balki o'zaro bog'liq sohalarda ham umumiy va maxsus-professional intellektni, eruditsiyani, tezkor axborotni to'yinganligini shakllantirishga yo'naltirish, ehtirosli induksiyaning (o'z g'oyalari, boshqa odamlarning kayfiyati bilan ifloslanish) o'zlashtirish, pedagogik mahorat.

Deontologik ongning shakllanishi o'qituvchining butun hayoti davomida sodir bo'ladi. Shuning uchun, birinchi navbatda, kelajakdagi o'qituvchi o'zining shaxsiy qarorlarini to'g'ri qabul qilishga, o'z-o'ziga ishonch kabi tyug'ularni tarbiyalashi kerak, ya'ni u o'zining qadriyatlar yo'nalishlariga muvofiq ongli ravishda harakat qilishiga imkon beradigan o'z e'tiqodlarini rivojlantirishi kerak. Kelajakdagi o'qituvchining deontologik mashg'ulotlar natijasida oladigan ishonchlari pedagogik ong voqelikidagi eng mukammal aksidir, shuningdek uning kasbiy burchiga munosabati. Aytilganlarni qo'llab-quvvatlash uchun K.D.Ushinskiyning so'zlarini keltiramiz: "o'qituvchi nazariy jihatdan bilimli bo'lishi kerak.

Kasbiy faoliyat jarayonida o'qituvchining qat'iy e'tiqodi deontologik kredoga aylanadi ("kredo (lotincha kredodan - ishonaman, ishonaman) - e'tiqod, qarashlar, dunyoqarash asoslari") - o'qituvchining ichki dunyoqarashini shakllantiradi, bu regulyator bo'lgan kasbiy burch ongiga asoslanadi.

O'qituvchining deontologik tayyorgarligi quyidagilar asosida shakllanadi:

- pedagogik deontologiya asoslarini o'zlashtirish darajasi;
- kasbiy burchni anglash darajasi;
- kasbiy faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari;
- har bir o'qituvchi shaxsiyati ijodining individual o'ziga xosligi.

Ushbu tizim elementlaridan birini egallamaslik ("deontologik ong, deontologik o'z-o'zini anglash, deontologik ishonch, deontologik kredo") o'qituvchining deontologik tayyorgarligi to'liq shakllanmasligiga sabab bo'ladi.

O'qituvchining deontologik tayyor emasligi uning professional bo'lmagan harakatlarida namoyon bo'ladi, ya'ni:

- tarbiyachi, o'qituvchi tomonidan o'zlarining kasbiy burchlarini tushunmasliklari va natijada o'quvchilar bilan munosabatlarni to'g'ri tashlil eta olmasligiga olib keladi;

- kasbiy o'z-o'zini anglashni shakllantirishning etishmasligi, ya'ni. o'qituvchining kasbiy o'zini o'zi anglash tushunchasining yo'qligi, bu esa kasbiy-deontologik o'z-o'zini anglashni deontologik e'tiqod va kredoga aylanishiga to'sqinlik qiladi. O'qituvchining xulq-atvorini pedagogik deontologiya tamoyillariga muvofiq ravishda tartibga soluvchi asosiy tushuncha bu- deontologik e'tiqod va ishonch.

Demak, birinchi navbatda maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarida, o'rta maktab, litsey, kasb hunar maktablari, kollej o'qituvchilari, oliy o'quv yurtlari o'qituvchilaridan boshlab ta'lim tizimidagi barcha ishchilarning deontologik tayyorgarligini shakllantirish zarurati paydo bo'ladi.

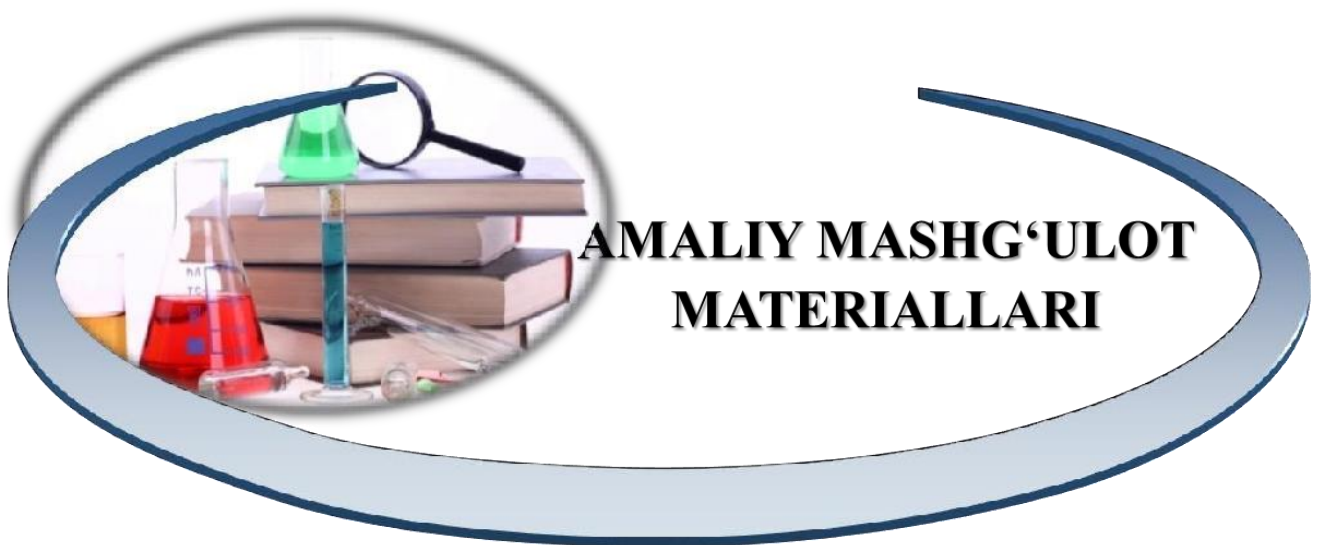
Nazorat uchun savolar

1. Pedagogik kvalimetriya tushunchasiga ta'rif bering.

2. Pedagogik kvalimetriyani maqsad vazifalari haqida nimalarni bilasiz.
3. Pedagogik kvalimetriya metodlari va ularga tavsif.
4. "Deontologiya" atamasi nimani anglatadi?
5. Pedagogik deontologiya o'qituvchi faoliyatini samarali tashkil etishning asosiy shakli.
6. Sizningcha, professional deontologiyani o'rganish kim uchun muhimroq: bo'lajak tibbiyot xodimi yoki bo'lajak o'qituvchi uchunmi? Javobni asoslang

Adabiyotlar:

1. Азизходжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. Ўқув қўлл. - Т.: Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси, 2006. -159 б.
2. Ахмедова М.Т. Педагогик компетентлик. Услубий қўлланма. -Т.: БРОК СЛАСС СЕРВИС, 2016. – 84 б.
3. Ахмедова М.Т. Педагогик конфликтология. Ўқув қўлланма. -Т.: Адабиёт учкунлари, 2017. – 320 б.
4. Зиёмухаммедов Б. Педагогик маҳорат асослари. Ўқув қўлл.-Т.: ТИБ-КИТОБ, 2009. -183 б.
5. Муслимов Н.А. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси. Монография. -Т.: Фан ва технологиялар, 2013.
6. Муслимов Н.А. ва бошқалар. Профессиональная компетентность будущего учителя: теория и технология обучения Учебное пособие . -Т.: ТДПУ, 2014
7. Холиқов А. Педагогик маҳорат. Дарслик-Т.: Иқтисод-молия, 2011. -420 б.
8. Кертаева Г.М. Основы педагогической деонтологии. 2019. 6-40 б.

AMALIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI

1-AMALIY MASHG‘ULOT.

MAVZU: KASBIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

Reja:

1. Ijtimoiy va kasbiy tajribaga asoslangan intellektual mashq. O‘quv jarayoni ishtirokchilarini bir-birlari bilan tanishtirish, samimiy do‘stona munosabat va ijodiy muhitni yuzaga keltirish, tinglovchilarning ijodiy imkoniyati va shaxsiy sifatlarini ochish, tinglovchilarning hamkorlikda ishlashlari uchun qulay sharoitni vujudga keltirish.

2. Tinglovchilarning kasbiy kompetensiyalarini o‘rganish, tanishish.

3. Tarqatma materiallar bilan kichik guruhlarda ishlash. Guruhlar taqdimoti.

Ishdan maqsad: Tinglovchilarni Kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirish yo‘llariga olingan nazariy bilimlarini mustahkamlash.

Amaliy mashg‘ulotning borishi:

Tinglovchilarga kasbiy -pedagogik jarayonda duch kelishi mumkin bo‘lgan muammoli vaziyatlar (hayotiy yoki syujetli) taqdim etiladi.

Mashg‘ulotning boshlang‘ich 10 daqiqasida tinglovchilar bilan oldingi ma’ruza mashg‘ulotida olingan nazariy bilimlarini suhbat, muhokama, namoyish, takrorlash, tushuntirish, amaliy vazifa bajarish metodlaridan foydalanish orqali nazorat qilinadi.

O‘qituvchi amaliy mashg‘ulot mavzusini, o‘quv maqsadlarini, muhokama qilinishi ko‘zda tutilgan savollarni e‘lon qiladi. Mavzu nomi va o‘quv savollarini multimedia proektori yordamida ekranda namoyish qiladi.

Shundan so‘ng o‘qituvchi mashg‘ulotning borish tartibini, tinglovchilarning bilimini baholash mezonlarini bayon qiladi. Baholashda tinglovchilarning nafaqat amaliy ko‘nikmalarini egallaganlik darajasi va berilgan savolga javob berish saviyasi, balki shu bilan birga qo‘shimcha savollar berish, to‘ldirish va qo‘shimchalar qilish yordamida mashg‘ulotda qatnashish faolligi ham inobatga olinishini e‘lon qiladi.

Mashg‘ulotning keyingi 30 daqiqasida o‘qituvchi tinglovchilarni akterlik va rejissyorlik elementlari bilan tanishtirishdan boshlaydi va o‘quv jarayoni qatnashchilarini kichik guruhlariga bo‘ladi. Har bir kichik guruhga mashg‘ulotning ma‘ruzada yoritilgan ma‘lumotlar asosida ekranda o‘qituvchi faoliyati, uning aktyorlik va rejissyorlik texnikasi, professionallikka tegishli prezentatsiyadan har bir guruh tanlab kichik guruhlarda A-3 formatli qog‘ozda tanlangan vazifani avval qisman yozib olib so‘ngra uni amaliy namoyish etishga tayyorlanishlari kerakligi haqida tushuncha beradi.

Topshiriqni tinglovchilar tomonidan bajarishlari uchun tayyorlanishga vaqt ajratadi va ularni taqdimot qoidalari bilan tanishtiradi, tinglovchilarning tayyorlanishlari uchun sharoit yaratadi.

Guruhlar tayyorgarlikni boshlaydilar.

Keyingi bosqichda guruhlar tayyorlagan ijodiy ishlarini navbati bilan ham yozma taqdimot, ham ijro namoyishi orqali chiqish qiladilar. O‘qituvchi guruhlar taqdimoti uchun vaqt belgilaydi. Har bir chiqish tugagach, boshqa guruh qatnashchilari namoyish etilgan ijodiy ishni to‘ldirishlari va mavzuga oid savollar berishlari mumkin.

O‘qituvchi har bir guruhning taqdimoti va ijodiy chiqishlarini umumlashtiradi, fikr almashadi va baholaydi.

Mashg‘ulotni keyingi 40 daqiqasini o‘qituvchi tinglovchilarni auditoriyani boshqarishda diqqatni jalb etish usullari bilan ekrandagi prezentatsiya materiallari orqali tanishtirishdan boshlaydi va o‘quv jarayoni qatnashchilarini kichik guruhlar yoki juftliklarga bo‘ladi.

Har bir kichik guruhga diqqatni jalb etish usullariga tegishli bo‘lgan tarqatma materiallarni (guruhlar soniga qarab) tarqatadi, ularni birgalikda to‘ldirishlari tartiblarini tushuntiradi.

1-topshiriq. Tushunchalarni ta’riflang

“Kreativlik”	“Pedagogik kreativlik”

--	--

2-topshiriq. Pedagogik kreativlik sifatlarini ko‘rsating

Pedagogik kreativ sifatlari	Pedagogning ularga egaligi
1.	1.
2.	2.
3.	3.
4.	4..

3-topshiriq. Pedagogik kreativlik namoyon Bo‘ladigan holatlarni ko‘rsating

Holatlar	Kreativlik ko‘rinishlari
1. O‘quv axborotlarini tanlashda	
2. O‘quv topshiriqlarini tayyorlashda	
3. O‘quv mashg‘ulotini loyihalashda	
4. O‘quv mashg‘ulotini tashkil etishda	
5. Pedagogik muloqotni tashkil etishda	

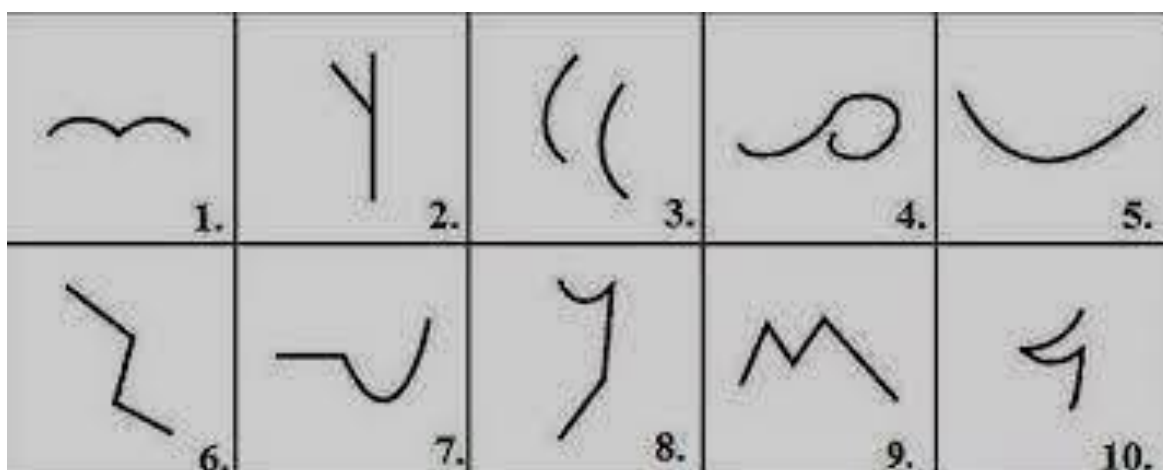
6. O‘z ustida ishlash (kasbiy bilimlarni boytish, hisobotlarni topshirish, o‘quv manbalarini tayyorlash)da	
7. Ilmiy-tadqiqotni olib borish (ilmiy anjumanlarda ishtirok etish, tajriba ishlarini olib borish)da	

4-topshiriq. E.P.Torrensning “Tugallanmagan rasmlar” testi bo‘yicha ishlash.

Amerikalik psixolog E.P.Torrens tomonidan asoslangan “Tugallanmagan rasmlar” testi yuzasidan ishlashga oid topshiriq.

Tinglovchilarning e‘tiborlariga E.P.Torrensning “Tugallanmagan rasmlar” testi havola etiladi va berilgan shtrixlarga tayangan holda to‘laqonli rasm (surat)ni ishlash topshirig‘i beriladi.

E.P.Torrensning “Tugallanmagan rasmlar” testi.

Mashg‘ulotning yakuni

Tinglovchilarning faoliyati umumiy tarzda tahlil qilinadi. Imkon qadar har birining faoliyatiga baho beriladi. Mashg‘ulot yakunlanadi.

2-AMALIY MASHG‘ULOT.

MAVZU: KASBIY KOMPETETNSIYALARNI RIVOJLANTIRISH JARAYONIDA PEDAGOGIK DEONTOLOGIYANING ROLI, AHAMIYATI (2 soat).

Reja:

1. Pedagogik deontologiya – pedagogning odab ahloqi fani: mazmuni, mohiyati, ahamiyati. Pedagog obro‘si va uni faoliyatda namoyon bulishi. Pedagog nafosati va odobini shakllantirish, rivojlantirish yo‘llari xamda unga erishish shart-sharoitlari.

2. Talabalarning o‘quv-bilish faoliyati faolligini oshirish va mustaqil ta‘limini tashkil etish.

3. Pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik troektoriyalarini ishlab chiqish.

Ishdan maqsad: Tinglovchilarni Kasbiy kompetetnsiyalarni rivojlantirish jarayonida pedagogik deontologiyaning roli, ahamiyatiga olingan nazariy bilimlarini mustahkamlash.

Amaliy mashg‘ulotning borishi:

Tinglovchilarga kasbiy -pedagogik jarayonda duch kelishi mumkin bo‘lgan muammoli vaziyatlar (hayotiy yoki syujetli) taqdim etiladi.

1-topshiriq. Quyida keltirilgan diqqatning har bir sifati uchun uning namoyon bo‘lishini tasvirlashga doir ta‘lim muassasasi hayotidan aniq misollar va dalillarni izlab toping.

Tushunchalarni ta‘riflang

Kasbiy tajriba	Kasbiy mahorat	Kasbiy kompetentlik

2-topshiriq. Pedagogik mahorat va pedagogik komptentlikka xos sifatlarini belgilang

Pedagogik mahorat sifatlari	Pedagogik komptentlik sifatlari

1.	1.
2.	2.
3.	3.
4...	...

3-topshiriq. “O‘zini-o‘zi baholash modeli” asosida pedagogik kompetentlik sifatlariga egaligingizni asoslang

№	Mavjud yutuqlar	O‘z-o‘zini rivojlantirish vazifalari
1.		
2.		
3.		
4.		
5.		
6.		
7.		
...		

4-topshiriq. Pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik troektoriyalarini ishlab chiqish

Bilim, malaka va shaxsiy sifatlar	Mavjud darajani belgilovchi baho ko‘rsatkichlari
Pedagogik bilimlar	
Psixologik bilimlar	
Mutaxassislik bilimlari	
Didaktik malakalar: bilishga oid (gnostik) loyihalash ijodiy-amaliy (konstruktiv) tadqiqotchilik muloqotga kiruvchanlik (kommunikativ) tashkilotchilik izchillikni ta’minlovchi (protsesssual) texnik-texnologik malakalar	
Tarbiyaviy ishlarni tashkil etish malakalari: bilishga oid (gnostik) loyihalash malakalari ijodiy-amaliy (konstruktiv) tadqiqotchilik muloqotga kiruvchanlik (kommunikativ) tashkilotchilik	

izchillikni ta'minlovchi (protsessual) texnik-texnologik malakalar	
Ruhiyatning kasbiy ahamiyatga ega xususiyatlari va shaxsiy sifatlar: pedagogik fikrlash tizimlilik moslashuvchanlik mobillik ijodkorlik hozirjavoblik hissiy rivojlanganlik pedagogik refleksiya	
O'z-o'zini rivojlantirish maqsadlari	
O'z-o'zini rivojlantirish uchun topshiriqlar	

5-topshiriq. Pedagogik deontologiyani "Sinkveyn" strategiyasi yordamida yoritilgan mohiyati

1-qator. Deontologiya (1 ta ot)

2-qator. pedagogning **odab ahloqi** fani (2 ta sifat)

3-qator. Pedagog nafosati va odobini **shakllantirish, rivojlantirish** va **takomillashtirish**ga yordam beradi (3 ta fe'l)

4-qator. Deontologiya ka sbi y odo b ni o 'rga nadi (4 ta so'z)

5-qator. Deontologiya pedagogikaning alohida ta rmo g'i hisoblanib, fan sifatida paydo bo 'lga n .
(1 ta gap)

6-topshiriq. "Kasbiy rivojlanish shkalasi" asosida tinglovchilarning pedagogik kompetentligi darajasini baholash

№	Kasbiy kompetentlik sifatleri	Shkala ko'rsatkichlari									
		10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
1. Ijtimoiy kompetentlik											
1)	ijtimoiy tashkilotlar va sub'ektlar bilan o'zaro munosabatda bo'la olish ko'nikma, malakalariga egalik										
2)	kasbiy muloqot va xatti-harakat uslublarini o'zlashtira olganlik										

2. Shaxsiy kompetentlik										
1)	doimiy ravishda kasbiy o‘shishga erishish va kasbiy malakani oshirib boorish									
2)	kasbiy faoliyatda o‘z ichki imkoniyatlarini ro‘yobga chiqara olish									
3. Maxsus kompetentlik										
1)	mustaqil ravishda kasbiy-pedagogik faoliyatni tashkil etishga tayyorlanish									
2)	odatiy kasbiy-pedagogik vazifalarni to‘g‘ri hal qilish va o‘z mehnatining natijalarini real baholash malakasiga egalik									
3)	mutaxassisligi bo‘yicha yangi bilim va ko‘nikmalarni mustaqil ravishda izchil o‘zlashtirib borish qobiliyatiga egalik									
4. Texnologik kompetentlik										
1)	kasbiy-pedagogik bilim, ko‘nikma va malakalarni boyitadigan ilg‘or texnologiyalarni o‘zlashtirish qobiliyatiga egalik									
2)	zamonaviy didaktik vositalar (texnik vositalar, o‘quv qurollari)dan foydalanish malakasiga egalik									
5. Ekstremal kompetentlik										
1)	favqulotda holatlarda (tabiiy ofatlar sodir bo‘lganda, texnologik jarayon ishdan chiqqanda) oqilona qaror qabul qilish, to‘g‘ri harakatlanish malakasiga egalik									
2)	muammoli vaziyatlarda (pedagogik ziddiyatlar yuzaga kelganda) oqilona qaror qabul qilish, to‘g‘ri harakatlanish malakasiga egalik									

Kasbiy-pedagogik fantaziyani faollashtirishga doir topshiriqlar

6-topshiriq. “Istiqboldagi ta’lim muassasasi” qanday bo’lishi haqida o‘ylang va uni yozma bayon eting. Mazkur ta’lim muassasasi o‘qituvchilari va tinglovchilarini siz qanday tasavvur etasiz? Uning o‘ziga xosliklari va farqli

jihatlarini ajrating.

8- topshiriq. Quyidagi mavzular asosida reja tuzing va o‘zingizning fikr – mulohazalaringizni bildirib, “Mustaqil ish” yozing:

“Pedagogik ta’lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish”. “Dars jarayonida o‘qituvchining kompyuter texnologiyalaridan foydalanishi”.

9- topshiriq. Pedagogik nizolarni keltirib chiqaruvchi sabablar va ularni bartaraf etish yo‘llarini belgilang

Pedagogik nizo ko‘rinishlari	Sabablari	Bartaraf etish yo‘llari
1.	1.	1.
2.	2.	2.
3.	3.	3.
4....	4....	4....

10- topshiriq. Sizningcha “Zamonaviy pedagog imidji” qanday bo‘lishi kerak?

Imidjni belgilovchi asosiy holatlar	Zamonaviy pedagogning imidji
1. Kiyinishi	
2. Soch turmagi	
3. Yuz pardozi	
4. Bezaklardan foydalanishi	

Mashg‘ulotning yakuni

Tinglovchilarning faoliyati umumiy tarzda tahlil qilinadi. Imkon qadar har birining faoliyatiga baho beriladi. Mashg‘ulot yakunlanadi.

3-AMALIY MASHG‘ULOT

MAVZU: KASBIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH JARAYONIDA UCHRAYDIGAN TO‘SIQLAR, QIYINCHILIKLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YO‘LLARI (4 soat).

Reja:

1. Pedagog faoliyatida uchraydigan to‘siqlar va ularni yechish yo‘llari. Yosh pedagoglar faoliyatida odatda yul qo‘yiladigan xatolar va ularni yengish yo‘llari.

2. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida uchraydigan to‘siqlarning xilma-xilligi va o‘ziga xos xususiyatlari, sabablarini amaliy tomonlarini yoritilishi, ularni yechish bosqichlarini guruh bilan birgalikda aniqlanishi.

3. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda uchraydigan to‘siqlarni yechishda, to‘g‘ri harakatlar qilishda pedagogning kompetentlik va kreativlik darajasi, pedagogik kvalimetriyasi. Kichik guruhlarda tarqatma materiallar bilan ishlash. Guruhlar taqdimoti.

Ishdan maqsad: Tinglovchilarni kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida uchraydigan to‘siqlar, qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish yo‘llariga olingan nazariy bilimlarini mustahkamlash.

Amaliy mashg‘ulotning borishi:

Tinglovchilarga kasbiy -pedagogik jarayonda duch kelishi mumkin bo‘lgan muammoli vaziyatlar (hayotiy yoki syujetli) taqdim etiladi.

1-topshiriq. Quyidagi savollarga javob bering.

1. Qaysi biri qiyin – mashg‘ulotning boshlanishimi yoki yakuni?
a) o‘qituvchi uchun; b) tinglovchilar uchun.
2. Mashg‘ulot jarayonida pauza davomiy bo‘lishi mumkinmi?
3. Ishlash uchun nima samarali: o‘qituvchi butun guruhga savol bilan murojaat qilishimi yoki alohida o‘quvchiga?
4. Mashg‘ulotni qanday tashkil etish ma’qul: tinglovchilarni fikriy faoliyatini bitta tor doiradagi savolni muhokama qilishga qaratishmi yoki ularni

xilma-xil faoliyat turlariga jalb etishmi?

5. Agar tinglovchilar o'quv materialini birinchi martaning o'zida anglab va tushunib olishgan bo'lsa, uni bir necha marotaba o'qib chiqishga yo'naltirish kerakmi?

2-topshiriq. O'qituvchi diqqatining yo'nalganligini aniqlang:

- yangi materialni tushuntirish jarayonida;
- bilimlarni tekshirish jarayonida;
- tinglovchilarning mustaqil va nazorat ishlarini

bajarishlari jarayonida;

- yaxlit tarzda mashg'ulotni o'tkazish jarayonida.

Tinglovchilar faoliyatidagi qanday tashqi belgilar o'qituvchiga mashg'ulotning har bir bosqichida pedagogik xulosalar chiqarishga yordam beradi.

3-topshiriq. Quyida keltirilgan vaziyatlar bilan tanishing va berilgan vaziyatga mos mimik, pantomimik ko'rinishni ifoda etib bering.

1-vaziyat. O'qituvchining xonaga kirib kelishi. Salomlashish. O'zini tanishtirish va guruh bilan tanishuv.

2-vaziyat. O'qituvchining auditoriyaga kirishi. Salomlashish. Tasodifan eshik taqillashi. Harakatlaning va munosabat bildiring.

3-vaziyat. O'qituvchining auditoriyaga kirib kelishi. Salomlashish. Quyidagi tarzda hikoyani boshlash: "Tinglovchilar men sizlarga quyidagi haqida aytmogchiman...". Hikoyani davom ettirish (fan bilan bog'liq yoki qiziqarli biror voqeaga taalluqli). Hikoya qiluvchining vazifasi – tinglovchilarning diqqatini voqeaga jamlash, auditoriya bilan kontaktga kirishish, o'zining tashqi ko'rinishi haqida o'ylash.

4-topshiriq. Umumiy mimik reaksiyani aniqlashga doir topshiriq.

Dars boshlandi. Siz o'qituvchi stolini oldidasiz. Eshik ochildi. Kirib kelgan tinglovchiga qarang:

Talabchanlikka doir: "Kiring, tezroq o'tiring".

Hayratlanishga doir: "Men sizdan buni kutmagan edim".

So‘roq ohangida: “Tushunmadim, nimadir sodir bo‘ldimi?”

Norozi ohangda: “Ruxsat, sizga! Darsga xalaqit qilmang?”

Xursand ohangda: “Va nihoyat keldizmi?”

3-topshiriq. Individual reaksiyani aks ettirishga doir topshiriq.

Siz doskaga yozyapsiz. Tinglovchilar siz bilan birga daftarlariga yozib borishlari kerak. “To‘satdan” qanaqadir shovqin eshitildi, orqaga qaradingiz, quyidagilarni ifoda eting:

Hayrat bilan: “Tushunmadim, nimadir bo‘ldimi?”

Mulohaza bilan: “Kim, shu shovqin qilayotgan? Haliyam yozishni boshlamadizmi?”

Talabchanlik bilan: “Shovqin qilmang, tinch o‘tirib yozing”.

Zarda ohangida: “Jim, yozayotgan vaqtda shovqin qilmaslik kerak”.

Qayg‘urish ohangida: “Men tushunmayman, yozayotganda vaqtda ham shovqin qilish mumkin-mi?!”

5-topshiriq. Ovoz buzilishlarining 4ta sababini izohlang.

1. Har kungi ovoz **zo‘riqishi**

2. Ovoz apparatining **zaifligi**

3. **Gigiena** qoidalarini bilmaslik

4. Ovoz apparatining **tug‘ma zaifligi**.

Tinglovchi (o‘qituvchi)larning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga oid pedagogik muammoli vaziyatli topshiriqlar!

1-kichik guruh uchun topshiriq.

1-vaziyat. Siz dars mashg‘ulotini boshladingiz.

Talabalar tinchlikni saqlagan holda Sizni tinglayapti.

To‘satdan kimdir ovoz chiqarib kulib yubordi. Siz hech narsa deyishga ulgurmay, kulgan talabaga qaraganingizda, u: «Sizga qaragam doim kulgim kelaveradi», -

dedi.

Siz bu vaziyatdan qanday chiqib ketgan bo‘lar edingiz?

2-vaziyat. *O‘quv yilining boshidayoq yoki bir nechta mashg‘ulotni*

o'tkazganingizdan so'ng talabalar Sizga: «Siz pedagog sifatida bizga nimalarnidir o'rgata olishingizga ishonmayapmiz», - deb qolishdi.

Bu vaziyatda Siz qanday yo'l tutasiz?

2-kichik guruh uchun topshiriq.

1-vaziyat. *O'qituvchi talabaga topshiriq berdi. Talabada esa uni bajarishga xohish yo'q, shuning uchun: «Buni bajarishni istamayman»,- deb ochiq aytdi.*

Bu vaziyatda Siz qanday yo'l tutasiz?

2-vaziyat. *«Men sezyapmanki - Siz o'tayotgan darslarning menga foydasi tegmayapti. Shuning uchun darslaringizga umuman kelgim kelmayapti», - dedi talaba o'qituvchiga.*

Sizning javobingiz qanday bo'ladi?

Mashg'ulotning yakuni

Tinglovchilarning faoliyati umumiy tarzda tahlil qilinadi. Imkon qadar har birining faoliyatiga baho beriladi. Mashg'ulot yakunlanadi.

4-AMALIY MASHG'ULOT

MAVZU: PEDAGOGIK KVALIMETRIYA O'QITUVCHI FAOLIYATINI TASHKIL ETISHNING ASOSIY SHAKLI.

Pedagog faoliyatiga qo'yiladigan baho darajasi – pedagogik kvalimetriya. Pedagogik kvalimetriya metodlari. Ta'lim jarayonining yaxlitligi va tizimliliigi. Ta'lim mazmunining tarkibiy qismlari. Ta'lim mazmunini o'zlashtirish darajasini aniqlash yo'llari.

O'QITISH SHAKLLARI

· Mazkur modul bo'yicha o'quv mashg'ulotlari asosan interaktiv ta'lim prinsiplari asosida quyidagi o'qitish shakllarida tashkil etiladi.

- ma'ruzalar, amaliy mashg'ulotlar (ma'lumotlar va texnologiyalarni anglab olish, motivatsiyani rivojlantirish, nazariy bilimlarni mustahkamlash);

- davra suhbatlari (egallangan bilimlar asosida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish, eshitish, idrok qilish va mantiqiy xulosalar chiqarish);

bahs va munozaralar (o'zaro tajriba almashish orqali kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish).

ТИНГЛОВЧИЛАР УЧУН ЎҚУВ ТОПШИРИҚЛАРИ

ЎФЭ	МОДУЛЛАР БЎЙИЧА ЎҚУВ ТОПШИРИҚЛАРИ	МЕТОДИК КЎРСАТМА	БАЛЛ
1.	<p>Мақсад: Талабаларнинг ўзлаштирган билим, кўникма малакалари ва компетенцияларини назорат қилиш ва баҳолашда стандарт ва ностандарт тест топшириқларини тузишни ўрганиш.</p> <p>1-модул бўйича берилган материалларни диққат билан ўқиб чиқинг ва қуйидаги саволларга жавоб топинг.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Стандарт ва ностандарт тест топшириқларининг ўхшашлиги ва фарқини эътиборга олган ҳолда Венн диаграммасини тузинг. 2. Ностандарт тест топшириқларининг турларини аниқланг ва улардан педагогик фаолиятингизда фойдаланиш йўлларини белгиланг. 3. Ностандарт тест топшириқларини ўрганинг ва ўзингиз ўқийдиган курс мазмунидан муайян мавзу бўйича тест топшириқларини шакллантиринг. 4. Сиз қандай ўзгартиришлар киритишни таклиф этасиз? 	Кичик гуруҳ аъзолари билан ҳамкорликда ишланг	2-балл

2.	<p>Мақсад: Тингловчилар томонидан талабаларнинг ўзлаштирган билим, кўникма малакалари ва компетенцияларини назорат қилиш ва баҳолаш мақсадида шакллантирилган ностандарт тест топшириқларини таҳлил қилиш.</p> <p>1. Сизга тавсия этилган ностандарт тест топшириқларини намуна сифатида қабул қилиб, ўзингиз ўқийдиган курс бўйича 15 та тест топшириғини тузинг.</p> <p>2. Курс бўйича шакллантирилган ностандарт топшириқларини тақдимотга тайёрланг.</p> <p>3. Ўзингиз тузган тест топшириқларининг афзаллиги, камчилиги ва уни тузишда учраган қийинчиликлар юзасидан фикр билдириг.</p>		3-балл
3.	<p>Модул дастурини яқунлаш.</p> <p>Мақсад: Ўз фаолиятини таҳлил қилиш, ўз-ўзини баҳолаш.</p> <p>6. Модул дастурининг дидактик мақсадини ўқиб чиқинг. Кўзланган мақсадга қай даражада эришдингиз?</p> <p>7. Ўқув топшириғидаги модуллардан кўзда тутилган дидактик мақсадларни такрорланг. Уларни бажаришда қандай қийинчиликларни енгишга эришдингиз?</p> <p>8. Ушбу модул дастури сизнинг педагогик фаолиятингизда қандай ўзгаришлар бўлишига замин тайёрлайди деб ўйлайсиз?</p> <p>9. Мустақил ишлаш жараёнидаги фаолиятингизни 5 балл билан баҳоланг.</p> <p>10. Амалий машғулот давомидаги ўз фаолиятингиздан қониқиш ҳосил қилмаган бўлсангиз матн ва модул дастури устида такроран ишланг.</p>	Тўплаган балларингизни жамланг ва кейинги қаторга ёзинг	
	Тингловчининг машғулот давомида тўплаган баллари	жами	балл

ТИНГЛОВЧИЛАР УЧУН ЎҚУВ ТОПШИРИҚЛАРИ

№	МОДУЛЛАР БҲЙИЧА ЎҚУВ ТОПШИРИҚЛАРИ	МЕТОДИК КЎРСАТМА	БАЛЛ
---	--------------------------------------	---------------------	------

1.	<p>Мақсад: Талабаларнинг ўзлаштирган билим, кўникма малакалари ва компетенцияларини назорат қилиш ва баҳолашда стандарт ва ностандарт тест топшириқларини тузишни ўрганиш.</p> <p>1-модул бўйича берилган материалларни диққат билан ўқиб чиқинг ва қуйидаги саволларга жавоб топинг.</p> <p>1. Стандарт ва ностандарт тест топшириқларининг ўхшашлиги ва фарқини эътиборга олган ҳолда Венн диаграммасини тузинг.</p> <p>2. Ностандарт тест топшириқларининг турларини аниқланг ва улардан педагогик фаолиятингизда фойдаланиш йўллариини белгиланг.</p> <p>3. Ностандарт тест топшириқларини ўрганинг ва ўзингиз ўқийдиган курс мазмунидан муайян мавзу бўйича тест топшириқларини шакллантиринг.</p> <p>4. Сиз қандай ўзгартиришлар киритишни таклиф этасиз?</p>	Кичик гуруҳ аъзолари билан ҳамкорликда ишланг	2-балл
----	---	---	--------

2.	<p>Мақсад: Тингловчилар томонидан талабаларнинг ўзлаштирган билим, кўникма малакалари ва компетенцияларини назорат қилиш ва баҳолаш мақсадида шакллантирилган ностандарт тест топшириқларини таҳлил қилиш.</p> <p>1. Сизга тавсия этилган ностандарт тест топшириқларини намуна сифатида қабул қилиб, ўзингиз ўқийдиган курс бўйича 15 та тест топшириғини тузинг.</p> <p>2. Курс бўйича шакллантирилган ностандарт топшириқларини тақдимотга тайёрланг.</p> <p>3. Ўзингиз тузган тест топшириқларининг афзаллиги, камчилиги ва уни тузишда учраган қийинчиликлар юзасидан фикр билдиринг.</p>		
3.	<p>Модул дастурини яқунлаш.</p> <p>Мақсад: Ўз фаолиятини таҳлил қилиш, ўз-ўзини баҳолаш.</p> <p>1. Модул дастурининг дидактик мақсадини ўқиб чиқинг. Кўзланган мақсадга қай даражада эришдингиз?</p> <p>2. Ўқув топшириғидаги модуллардан кўзда тутилган дидактик мақсадларни такрорланг. Уларни бажаришда қандай қийинчиликларни енгишга эришдингиз?</p> <p>3. Ушбу модул дастури сизнинг педагогик фаолиятингизда қандай ўзгаришлар бўлишига замин тайёрлайди деб ўйлайсиз?</p> <p>4. Мустақил ишлаш жараёнидаги фаолиятингизни 5 балл билан баҳоланг.</p> <p>5. Амалий машғулот давомидаги ўз фаолиятингиздан қониқиш ҳосил қилмаган бўлсангиз матн ва модул дастури устида такроран ишланг.</p>	<p>Тўплаган балларингизни жамланг ва кейинги қаторга ёзинг</p>	
	Тингловчининг машғулот давомида тўплаган баллари	жами	балл

ТИНГЛОВЧИЛАР УЧУН ЎҚУВ ТОПШИРИҚЛАРИ

ЎФ	МОДУЛЛАР	БЎЙИЧА	ЎҚУВ	МЕТОДИК	БАЛЛ
Э	ТОПШИРИҚЛАРИ			КЎРСАТМА	

1.	<p>Мақсад: Таълим муассаси профессор-ўқитувчисининг замонавий модели ва профессиограммасини ўрганиш.</p> <p>1-модул бўйича берилган материалларни диққат билан ўқиб чиқинг ва қуйидаги саволларга жавоб топинг.</p> <p>1. Мутахассис моделига берилган таърифни ўрганинг.</p> <p>2. Профессор-ўқитувчиларининг моделини тузиш бўйича олиб борилган тадқиқотларни таҳлил қилинг.</p> <p>3. Педагог кадрларнинг моделини тузишда фойдаланилган концептуал асосларни ўрганинг. Сиз қандай ўзгартиришлар киритишни таклиф этасиз?</p> <p>4. Профессор-ўқитувчиларнинг моделини ўрганинг. Моделнинг таркибий қисмлари бўйича ўзингизнинг касбий малакангизни 100 балли тизимда баҳоланг ва умумий тайёргарлик даражангизни аниқланг.</p>	Кичик гуруҳ аъзолари билан ҳамкорликда ишланг	2-балл
2.	<p>Мақсад: Профессор-ўқитувчининг педагогик фаолиятининг диагностикасини ўрганиш</p> <p>2-модул бўйича берилган материалларни диққат билан ўқиб чиқинг ва қуйидаги саволларга жавоб топинг.</p> <p>1. Маъруза машғулотини кузатиш, таҳлил қилиш ва самарадорлик коэффицентини аниқлаш бўйича берилган маълумотларни таҳлил қилинг. Сиз яна қандай квалиметрик кўрсаткичларни киритишни тавсия этасиз?</p> <p>2. Амалий машғулотни кузатиш, таҳлил қилиш ва самарадорлик коэффицентини аниқлаш бўйича берилган маълумотларни таҳлил қилинг. Сиз яна қандай квалиметрик кўрсаткичларни киритишни тавсия этасиз?</p> <p>3. Лаборатория машғулотини кузатиш, таҳлил қилиш ва самарадорлик коэффицентини аниқлаш бўйича берилган маълумотларни таҳлил қилинг. Сиз яна қандай квалиметрик</p>	Кичик гуруҳ аъзолари билан ҳамкорликда ишланг	1-балл

	<p>кўрсаткичларни киритишни тавсия этасиз?</p> <p>4. Семинар машғулоти кузатиш, таҳлил қилиш ва самарадорлик коэффициентини аниқлаш бўйича берилган маълумотларни таҳлил қилинг. Сиз яна қандай кваллиметрик кўрсаткичларни киритишни тавсия этасиз?</p>		
3.	<p>Мақсад: Профессор-ўқитувчининг педагогик фаолиятини сўровнома воситасида таҳлил қилиш бўйича берилган намуналарни ўрганиш.</p> <p>3-модул бўйича берилган материалларни диққат билан ўқиб чиқинг ва қуйидаги саволларга жавоб топинг.</p> <p>1. Профессор-ўқитувчининг педагогик фаолиятини сўровнома воситасида таҳлил қилиш бўйича берилган намуналарни ўрганиб чиқинг.</p> <p>2. Профессор-ўқитувчининг педагогик фаолиятини сўровнома воситасида ўрганиш бўйича фикрингизни билдиринг.</p>	Кичик гуруҳ аъзолари билан ҳамкорликда ишланг	2-балл
4.	<p>Модул дастурини яқунлаш.</p> <p>Мақсад: Ўз фаолиятини таҳлил қилиш, ўз-ўзини баҳолаш.</p> <p>1. Модул дастурининг дидактик мақсадини ўқиб чиқинг. Кўзланган мақсадга қай даражада эришдингиз?</p> <p>2. Ўқув топшириғидаги модуллардан кўзда тутилган дидактик мақсадларни такрорланг. Уларни бажаришда қандай қийинчиликларни енгилганга эришдингиз?</p> <p>3. Ушбу модул дастури сизнинг педагогик фаолиятингизда қандай ўзгаришлар бўлишига замин тайёрлайди деб ўйлайсиз?</p> <p>4. Мустақил ишлаш жараёнидаги фаолиятингизни 5 балл билан баҳоланг.</p> <p>5. Машғулот давомидаги ўз фаолиятингиздан қониқиш ҳосил қилмаган бўлсангиз матн ва модул дастури устида такроран ишланг.</p>	Тўплаган балларингизни жамланг ва кейинги каторга ёзинг	
	Тингловчининг машғулот давомида тўплаган Баллари	жами	балл

1. Ўқитувчининг машғулотларни ўтказишга ўқув-методик тайёргарлиги – 30 балл

№	Баҳолаш кўрсаткичлари	Баҳолаш даражаси	
		балл	Ўқитувчи баҳоси
1	Фан бўйича тасдиқланган ишчи ўқув дастури, маърузалар матни (ўқув-методик мажмуа, фан силабуси, амалий машғулотлар учун топшириқлар тўплами)нинг мавжудлиги ва сифати	2	
2	Интернет ёки бошқа манбадан олинган (асосан инглиз тилидаги) маълумотлардан фойдаланиш сифати	1	
3.	Маъруза мавзусига боғлиқ ҳолда Блум таксономиясига асосан ўқув мақсадларнинг шакллантирилганлиги	6	
4.	Блум таксономиясига асосан белгиланган ўқув мақсадларнинг мақсадга мувофиқлиги ва амалга ошириш йўллари	4	
5	Таълим-тарбия жараёнида фойдаланиладиган Кейс-стади топшириқларининг мавжудлиги	5	
6.	Инновацион ва ахборот технологиялардан фойдаланиш учун тарқатма ва дидактик воситаларнинг мавжудлиги	4	
7.	Таълим-тарбия жараёнида мавзулар бўйича тақдимот учун слайд, анимация, ўқув ва видеофильм ва электрон дарсликларнинг мавжудлиги	4	
8.	Курсдан ташкил этиладиган таълим-тарбия жараёнида маъруза машғулоти мазмунининг семинар, амалий, лаборатория машғулоти билан узвийлиги	1	
9.	Талабаларнинг жорий, оралик ва якуний назорати учун тайёрланган назорат топшириқларининг қийинлик даражаси кўрсаткичлари	1	
10.	Талабаларга берилган мустақил ишлар мазмуни, бажариш юзасидан кўрсатмалар, баҳолаш мезонлари ва уларнинг даражаси	2	

Жами 30 балл

Маъруза машғулотини кузатиш, таҳлил қилиш ва самарадорлик

коэффициентини аниқлаш.

**Ўқитувчининг маъруза машғулотларни ташкил этиш ва ўтказиш
махорати мезонлари**

№	Баҳолаш кўрсаткичлари	Баҳолаш баллари	
		Балл	Ўқитувчи бали
I	Ташкилий қисм	10	
1	Маъруза машғулотининг ўз вақтида ва ўз аудиториясида бошланиши, кўргазма воситаларининг мавжудлиги	1	
2	Маъруза машғулотининг бориши билан таништириш, маънавият дақиқаси ва кизиқарли аналогиядан фойдаланиш	2	
3	Маъруза машғулотининг бошланишида мавзуга оид муаммоли вазиятнинг вужудга келтирилиши, бугунги куннинг долзарб муаммоларига боғланиши	1	
4	Мавзу мазмунига боғлиқ ҳолда касбий йўналтирилганликни амалга оширилиши	2	
5	Ўқув мақсадларининг шакллантирилганлиги ва талабалар зиммасига юклатилиши	1	
6	Маъруза машғулотининг замон талаблари, шаклан ва мазмунан календар-режага мос келиши	3	
II	Янги мавзунини ўрганиш	40	
7	Талабаларнинг билим, кўникма ва малакаларини фаоллаштириш ва мавзулараро боғланишни амалга оширишда уларнинг аввал ўзлаштирган билим, кўникма ва малакаларидан фойдаланиш даражаси	2	
8	Фанлараро, боблараро, мавзулараро боғланишнинг кенг қамровлилиги, темпи, мақсадга мувофиқлиги, узвийлиги.	3	
9	Мавзу мазмунидаги асосий ғоя, қонунлар, қонуниятларнинг ёритилиши, тушунчалар ва кўникмаларни шакллантириш босқичлари кетма-кетлигига амал қилинганлиги	5	
10	Талабаларнинг билиш фаолиятининг ташкил этилиш шакли (ялпи, индивидуал, кичик гуруҳлар) ва бошқарилиши	10	

11	Инновацион ва ахборот технологиялардан ўз ўрнида самарали фойдаланиш даражаси	10	
12	Тақдимот материалларининг сифати, мазмуннинг қамраб олинганлиги, ўз вақтида фойдаланилиш ҳолати	5	
13	Мавзу мазмунига боғлиқ ҳолда Кейс-стади топшириқларининг тузилганлиги ва ўз вақтида фойдаланилиши.	5	
III	Маъруза машғулотнинг мазмуни сифати:	10	
14	Маъруза машғулоти мазмунининг ғоявий-сиёсий йўналтирилганлиги, илмий-назарий, методологик жиҳатдан асосланганлик даражаси	2	
15	Маъруза мазмунидаги маълумотларнинг янгилиги ва долзарблиги, талабалар онги ва қалбига миллий ғояларнинг сингдирилиши	2	
16	Назария ва амалиёт, таълим-тарбиянинг узвийлигига амал қилиниши	2	
17	Маъруза мазмунига фан янгиликлари, инновацияларнинг киритилганлиги, талабаларни инновациялар ва илмий-тадқиқот ишларига йўналтирилганлиги	3	
18	Ўқитувчининг мулоқот маданияти, нутқининг раволиги, интонацияси, темпи ва овоз тембри	1	
IV	Маъруза машғулотда талабалар фаоллиги ва ҳолати	10	
19	Талабаларнинг фанни ўрганишга бўлган мотивацияси	3	
20	Талабалар томонидан Кейс-стади топшириқларини бажариш жараёнида аввал ўзлаштирилган билим, кўникма ва малакаларидан фойдаланиш кўникмасининг мавжудлиги	5	
21	Талабаларнинг маъруза машғулоти жараёнида фаоллиги ҳолати	1	
22	Талабаларда муомала, нутқ ва кийиниш маданияти ҳолати	1	

Жами 70 балл

**Амалий машғулотни кузатиш, таҳлил қилиш ва самарадорлик
коэффициентини аниқлаш**

№	Баҳолаш кўрсаткичлари	Баҳолаш баллари	
		Балл	Уқитувчи бали
I	Ташкилий қисм	10	
1	Амалий машғулотнинг ўз вақтида ва ўз аудиториясида бошланиши, мавзу юзасидан кўргазма воситаларининг мавжудлиги	1	
2	Амалий машғулотнинг бориши, талабаларни бажариладиган иш тартиби, ўқув топшириқларининг мазмуни билан таништириш ўқув мақсадларини шакллантиришда талабаларнинг иштироки	2	
3	Амалий машғулотининг бошланишида мавзуга оид муаммоли вазиятнинг вужудга келтирилиши, бугунги куннинг долзарб муаммоларига боғланиши	1	
4	Амалий иш мазмунининг талаба келгусида эгаллайдиган касбга алоқадорлиги, касбий йўналтирилганликни амалга оширилиши	2	
5	Ўқув мақсадларининг шакллантирилганлиги ва талабалар зиммасига юклатилиши	1	
6	Амалий машғулотнинг шаклан ва мазмунан календар-режага мос келиши	3	
II	Янги мавзунини ўрганиш	40	
7	Амалий машғулот иш тартибини талабалар томонидан аввал ўзлаштирган билим, кўникма ва малакаларидан фойдаланиш кўникмасининг мавжудлиги	5	
8	Амалий иш топшириқларини бажаришда фанлараро, боблараро, мавзулараро боғланишга асосланган ўқув топшириқларининг тайёрланганлиги, уларнинг мақсадга мувофиқлиги, талабалар томонидан ўзлаштирилган билим, кўникма ва малакалар билан узвийлиги.	5	
9	Амалий иш топшириқларини бажаришда асос бўладиган тушунчаларни мустаҳкамлаш ва кўникмаларни таркиб топтириш бўйича топшириқларнинг мавжудлиги ва ўз ўрнида фойдаланилиши	5	
10	Талабаларнинг билиш фаолиятининг ташкил этилиш шакли (индивидуал, кичик	10	

	гуруҳлар) ва бошқарилиши		
11	Амалий иш мазмунига боғлиқ ҳолда Кейс-стади топшириқларининг тузилганлиги ва ўз вақтида фойдаланилиши.	10	
12	Талабаларнинг Кейс-стади топшириқларини бажаришдаги фаоллиги	5	
Ш	Амалий машғулотнинг ташкил этилиш сифати:	10	
13	Амалий машғулот мазмунининг ўқитишнинг бошқа шакллари: маъруза, лаборатория, семинар, мустақил таълим ва иш билан боғлиқлик даражаси	2	
14	Амалий мазмунидаги маълумотларнинг янгилиги ва долзарблиги, талабалар онги ва қалбига миллий ғояларнинг сингдирилиши	2	
15	Назария ва амалиёт, таълим-тарбиянинг узвийлигига амал қилиниши	2	
16	Амалий мазмунига фан янгиликлари, инновацияларнинг киритилганлиги, талабаларни инновациялар ва илмий-тадқиқот ишларига йўналтирилганлиги	3	
17	Ўқитувчининг мулоқот маданияти, нутқининг раволиги, интонацияси, темпи ва овоз тембри	1	
IV	Амалий машғулотда талабалар фаоллиги ва ҳолати	10	
19	Талабаларнинг амалий иш топшириқларини бажаришга бўлган мотивацияси	3	
20	Талабалар томонидан Кейс-стади топшириқларини бажариш жараёнида аввал ўзлаштирилган билим, кўникма ва малакаларидан фойдаланиш кўникмасининг мавжудлиги	5	
21	Талабаларнинг амалий машғулоти жараёнида фаоллиги ҳолати	1	
22	Талабаларда муомала, нутқ ва кийиниш маданияти ҳолати, техника хавфсизлиги қоидаларига амал қилиниши	1	

Жами 70 балл

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari:

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 592 b.
3. Mirziyoev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. –T.: “O‘zbekiston”, 2018. – 507 b.
4. Mirziyoev Sh.M. Niyati ulug‘ xalqning ishi ham ulug‘, hayoti yorug‘ va kelajagi farovon bo‘ladi. 3-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2019. – 400 b.
5. Mirziyoev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2020. – 400 b.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar:

6. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.–T.:O‘zbekiston, 2023.
7. O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-sonli Qonuni.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevral “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi 4947-sonli Farmoni.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 21 sentyabr “2019-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5544-sonli Farmoni.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 may “O‘zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5729-son Farmoni.
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 avgust “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi PF-5789-sonli Farmoni.
12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabr “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli Farmoni.
13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2020 yil 25 yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi.
14. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2001 yil 16 avgustdagi “Oliy ta’limning davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 343-sonli Qarori.
15. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015 yil 10 yanvardagi “Oliy ta’limning Davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi

2001 yil 16 avgustdagi “343-sonli qaroriga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish haqida”gi 3-sonli qarori.

III. Maxsus adabiyotlar:

16. Muslimov N.A va boshqalar. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. O‘quv-metodik qo‘llanma. – T.: “Sano-standart”, 2015. – 208 b.

17. Muslimov N.A va boshqalar. Pedagogik kompetentlik va kreativ asoslari. O‘quv-metodik qo‘llanma. – T.: “Sano-standart”, 2015. – 120 b.

18. Pecherkina, A. A. Razvitie professionalnoy kompetentnosti pedagoga: teoriya i praktika [Tekst] : monografiya / A. A. Pecherkina, E. E. Сыmanyuk, Ye. L. Umnikova : Ural. gos. ped. un-t. – Yekaterinburg : [b.i.], 2011. – 233 s.

19. O.S. Frolova. Formirovanie innovatsionnoy kompetensii pedagoga v protsesse vnutrishkolnogo povыsheniya kvalifikatsii. Diss.k.p.n. Voronej 2018.

20. Kompetensii pedagoga XXI veka [Elektronnyy resurs]: sb. materialov resp. konferensii (Minsk, 25 noyab. 2021 g.) / M-vo obrazovaniya Resp. Belarus, GUO «Akad. poslediplom. obrazovaniya», OO «Belorus. ped. o-vo». – Minsk: APO, 2021.

21. Ishmuhamedov R.J., M.Mirsolieva. O‘quv jarayonida innovatsion ta’lim texnologiyalari. – T.: «Fan va texnologiya», 2017, 60 b.

22. Ishmuhamedov R, Mirsolieva M, Akramov A. Rahbarning innovatsion faoliyati. – T.: “Fan va texnologiyalar”, 2019, 68 bet.

23. Kodjaspirova G.M. Pedagogika v sxemax, tablitsax i oроrnыx konspektax./ M.:Ayriss-press, 2016.

24. Natanzon E. Sh. Priемы pedagogicheskogo vozdeystviya. - M, 2012. - 202 s.

25. Sergeev I.S. Основы pedagogicheskoy deyatelnosti: Uchebnoe posobie. – SPb.: Piter, 2014.

IV. Internet saytlar:

1. <http://edu.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim va innovatsiyalar vazirligi.

2. <http://lex.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.

3. <http://bimm.uz> – Oliy ta’lim tizimi pedagog va rahbar kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil etish Bosh ilmiy-metodik markazi.

4. <http://ziyonet.uz> – Ta’lim portali Ziyonet.

<http://natlib.uz> – Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi.

GLOSSARIY

GLOSSARIY

Termin	O‘zbek tilidagi sharhi	Ingliz tilidagi sharhi
Bunyodkor shaxs Creative personality	ham jarayon, ham natija sifatida ob’ektiv ijodkorlikni amalga oshiradigan va talablar darajasida ijodiy mahsulotlarini yarata oladigan shaxs.	an individual who carries out objective creativity as a process and as a result and produces high quality creative products
Davrlashtirish Periodization	(yunon. “peridos” – “doira bo‘ylab aylanish”) – muayyan hodisani o‘zida qandaydir yakunlangan jarayonni qamrab olgan ma’lum vaqt birliklariga ajratilishi.	(from Greek l. “peridos” – gyre, helix,) – division of a certain phenomenon into units of time that comprise a completed process
Kasbiy-ijodiy imkoniyat Professional and creative ability	1) kasbiy kompetensiya, malakaga egalik; 2) kasbiy ijod metodologiyasi asoslarini o‘zlashtirganlik; 3) ijodiy tafakkurning shakllanganlik darajasi; 4) kasbiy-ijodiy layoqat va shaxsiy sifatlarning rivojlanganligi.	1) possessing professional competence and skills; 2) mastering basics of professional creativity methodology; 3) level of development of creative thinking; 4) development of professional and creative tendency and personal qualities.
Kasbiy-ijodiy faoliyat Professional and creative activity	mutaxassisning kasbiy masalalarni ijodiy hal qilish muvaffaqiyatini tavsiflovchi faoliyati, innovatsion xatti-harakati.	an innovative behavior or an activity of a specialist characterizing his success in solving professional issues in a creative way.
Kasbiy ijodkorlik metodologiyasi Methodology of professional creativity	ijodkorlikning jarayon va natija sifatida ob’ektlar hamda muayyan kasbiy faoliyat turlariga munosabat ko‘rinishidagi tuzilishi, mantiqiy tashkil etilishi, metod va vositalari haqidagi ta’limot.	a doctrine about logical organization and composition of a creativity as an object of a process and result in the form of attitude toward the distinct types of
		professional activity, methods and means.

<p>“Keys-stadi” texnologiyasi</p> <p>Case study technique</p>	<p>(ingl. “case” – chemodan, metod, “study” – muammoli vaziyat; vaziyatli tahlil yoki muammoli vaziyatlarni tahlil qilish) – talabalarda aniq, real yoki sun’iy yaratilgan muammoli vaziyatni tahlil qilish orqali eng maqbul variantlarini topish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladigan texnologiya</p>	<p>a technique that allows students to develop skills of identifying the best solution to the context by analyzing certain, real or non-authentic problem-based situations.</p>
<p>Kreativlik</p> <p>Creativity</p>	<p>(lot., ing. “create” – yaratish, “creative” – yaratuvchi, ijodkor) – individning yangi g‘oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi va mustaqil omil sifatida iqtidorlilikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati.</p>	<p>an ability of an individual characterizing readiness for producing new ideas and an independent factor comprising creative skills</p>
<p>Kreativlikning rivojlanish bosqichi</p> <p>Stage of development of creative</p>	<p>muayyan kreativlik sifatlarining rivojlanganlik darajasi.</p>	<p>a level of development of certain creative skills</p>
<p>Kreativlikning rivojlanish davri</p> <p>Period of development of creativity</p>	<p>ma’lum kreativlik sifatlarining rivojlanishi yakuniga yetgan qandaydir vaqt birligi</p>	<p>a time unit of complete of certain creativity skills development</p>
<p>Kreativ pedagogika</p> <p>Creative pedagogy</p>	<p>1) pedagogda ta’lim va tarbiya jarayonini tashkil etishga nisbatan ijodiy, kreativ yondashish, mavjud pedagogik muammolarni ijobiy hal qilishga bo‘lgan qobiliyat va malakalarini rivojlantirish; 2) talabalarda o‘quv</p>	<p>1) developing teacher’s creative approach toward organizing educational process and skills of positive solving of existing pedagogical problems; 2) a science</p>

	<p>materiallarini o'zlashtirishga ijobiy, mustaqil yondashish, o'quv topshiriqlarini bajarishda yangi, ijodiy va kreativ g'oyalarni ilgari surish qobiliyati</p> <p>ko'nikmalarini shakllantirish hamda bosqichma-bosqich rivojlantirish asosida kasbiy tayyorlash asoslarini yoritadigan, shaxs kreativligining turli yosh bosqichlari xususiyatlariga muvofiq rivojlanishi masalalarini o'rganuvchi fan</p>	<p>about developing students' positive and independent attitude toward mastering the learning materials, promotion of new ideas when fulfilling assignments; covering professional training basics based on the step by step development, studying issues of development individual's creativity in accordance with peculiarities of different age stages.</p>
<p>Kreativ shaxs</p> <p>Creative personality</p>	<p>jarayon yoki natija sifatida ijodkorlikni namoyon etuvchi, masalalarni yechishga nostandart usullar bilan yondasha olishga moyil, o'ziga xos harakatlarni tashkil etish, yangiliklarni ilgari surishga, ijodiy mahsulotlarni yaratishga layoqatli va tayyor shaxs.</p>	<p>an individual who is ready to express creativity as a result or within a process, who tends to come up with nontraditional solutions to the problems, to promote novelties and to bring creative outcome.</p>
<p>Kreativ shaxsni tayyorlash</p> <p>Training a creative individual</p>	<p>ijodkorlikka o'rgatish va o'zini o'zi ijodiy namoyon etish jarayonida shaxsda barqaror kreativ sifatlarni shakllantirish va rivojlantirish mazmuni</p>	<p>teaching to be creative as well as essence of development of individual's creative skills during a process of creative expressing of himself.</p>
<p>Kreativ qobiliyat</p> <p>Creative skills</p>	<p>shaxsning ijodiy faoliyatni tashkil etish va uning natijalanganligiga erishishni ta'minlash imkoniyatini belgilovchi individual xususiyati</p>	<p>an individual peculiarity of a person that identifies a possibility of organizing creative activity and providing its effectiveness.</p>
<p>Ijod</p>	<p>ijtimoiy sub'ektning yangiligi,</p>	<p>a results of a work</p>

Creative work	ahamiyati va foydaliligi jamiyat yoki muayyan guruh tomonidan tan olingan faoliyati yoki faoliyati natijasi.	acknowledged by a society or a certain group of people on subject's novelty, significance and usefulness.
Ijodiy tafakkur Creative thinking	tafakkurning ijod jarayonini tashkil etish va ijod natijalari (mahsullari)ni bashoratlashni ifodalovchi turi.	a type of thinking that expresses the organization of creative work and predicts its results.
Ijodiy topshiriqlar Creative assignments	muammoli vaziyatlarni tizimli tahlil asosida hal qilishga yo'naltirilgan masalalar tizimi.	a system of issues intended to solve based on the systematic analysis of problem-based cases.
korlik Creativeness	muayyan yangilikning ahamiyati va foydali ekanligini belgilovchi shaxs faoliyati va uning natijasi.	an individual's activity and its result that identify significance and usefulness of novelties.
Ijodkor shaxs Creative personality	ijodiy jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshira oladigan hamda aniq ijodiy natija (mahsulot)larga ega shaxs.	an individual who successfully carries out a creative process and possesses certain creative result.
Ijodkor shaxsni shakllantirish Training a creative personality	kasbiy-ijodiy faoliyat tajribalarini qaror toptirish va boyitish asosida ijodiy g'oya, ularni amalga oshirish ko'nikma va malakalariga ega shaxsni shakllantirish hamda rivojlantirish	formation and development of an individual's skills on producing creative ideas based on the experience of professional and creative activity.
Ijodiy qobiliyat Creative ability	ijodiy faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish va uning natijalanganligini baholashda namoyon bo'ladigan individual xususiyati	an individual peculiarity demonstrated in assessing creative activity and its effectiveness.

<p>Tabaqalashtirish Differentiation</p>	<p>(lot. “diferentia” – “farqlanish”, “darajalanish”) – butunning turli bosqich yoki darajalarga ajratilishi.ivit</p>	<p>separation of a whole into various levels or stages.</p>
<p>O‘zini o‘zi ijodiy faollashtirish Creative self-activation</p>	<p>shaxsning ijodiy faoliyatda o‘z imkoniyatlarini to‘laqonli namoyon qilishi va rivojlantirishi</p>	<p>development and absolute demonstration of abilities in individual’s creative activity</p>

VII. NAZORAT SAVOLLARI

1	“Kompetentlik” tushunchasining lo‘g‘aviy ma‘nosi qaysi javobda to‘g‘ri ko‘rsatilgan?
2	“Kompetentlik” pedagogik kategoriya sifatida ta‘lim sohasiga qaysi fan ilmiy izlanishlari natijasida kirib kelgan?
3	Mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo‘llay olinishi nima deb ataladi?
4	“Ijtimoiy munosabatlarda faollik ko‘rsatish ko‘nikma, malakalariga egalik, kasbiy faoliyatda sub‘ektlar bilan muloqotga kirisha olishi” qaysi kompetentlikning mazmuni hisoblanadi?
5	“Pedagogik jarayonda sog‘lom psixologik muhitni yarata olish, talabalar va ta‘lim jarayonining boshqa ishtirokchilari bilan ijobiy muloqotni tashkil etish, turli salbiy psixologik ziddiyatlarni o‘z vaqtida anglay olish va bartaraf eta olishi” qaysi kompetentlikning mazmuni hisoblanadi?
6	Pedagogning kasbiy kompetentligi tarkibiy asoslari qaysi javobda to‘g‘ri ko‘rsatilgan?
7	Tembr
8	M.Stobart tomonidan tayanch kompetensiyalarning nechta guruhini belgilab ko‘rsatilgan?
9	... o‘qitishning maqsadi va natijalariga erishish (amalga oshirish) yo‘llari tizimi
10	Aqliy yoki amaliy (jismoniy) harakatlarni bajarish ko‘nikmalarini egallash yo‘lidagi ko‘p marta takrorlanish bu-...
11	O‘quv jarayonining so‘nggi mahsuli, belgilangan maqsadlarning amalga oshganlik darajasi bu-...
12	Akmeologiya (akme) tushunchasi qanday ma‘noni anglatadi?
13	Imij (inglizcha image) so‘zining ma‘nosi nima?
14	Innovatsion ta‘lim jarayonida nima yetakchi o‘ringa ega?
15	Pedagogik faoliyat – bu?
16	Inson his tuyg‘ulari uning ... namoyon bo‘ladi
17	Lug‘aviy jihatdan “interaktiv” tushunchasining ma‘nosi
18	Ta‘limiy mazmunga ega loyiha, o‘qituvchi tomonidan tuzilishi majburiy bo‘lgan hujjat
19	Ta‘lim sohasi yoki o‘quv jarayonida mavjud muammoni yangicha yondashuv asosida yechish maqsadida qo‘llanilib, avvalgidan ancha samarali natijani kafolatlay oladigan shakl, metod va texnologiyalar bu-...
20	Kattalarning (psixologik, natijalarga va mahorat cho‘qqisiga erishish) rivojlanish qonunlarini qaysi fan o‘rganadi?
21	Qaysi rus olimi Akmeologiya-“Etuk odamlarning rivojlanishi” haqidagi fan sifatida e‘tirof etgan?
22	Qadriyatshunoslik, ma‘naviy qadriyatlar sohasini o‘rganadigan, uning qonun va kategoriyalarini tadqiq qiladigan fan qanday nomlanadi?
23	Aksiologiyaning lo‘g‘aviy ma‘nosi to‘g‘ri ko‘rsatilgan javobni toping.
24	Kreativlikning lo‘g‘aviy ma‘nosi to‘g‘ri ko‘rsatilgan javobni toping.

25	Pedagogning an'anaviy pedagogik fikrlashdan farqli ravishda ta'lim va tarbiya jarayonini samaradorligi ta'minlashga xizmat qiluvchi yangi g'oyalarni yaratishi bu - ...
26	"Tarbiyachi tashkil etishni, yurishni, hazillashishni, quvnoq, jahldor bo'lishni bilishi lozim, u o'zini shunday tutishi kerakki, uning har bir harakati tarbiyalasin" ta'rif qaysi pedagog olimga tegishli
27	"O'qituvchi, – aql-farosatga, chiroyli nutqqa ega bo'lishi va o'quvchilarga aytmoqchi bo'lgan fikrlarini to'la va aniq ifodalay olishni bilmog'i zarur" ushbu ta'rifni qaysi Sharq allomasi izohlagan?
28	Kishilik jamiyatining tarixiy taraqqiyot davrida ta'limning keng tarqalgan tashkiliy shakli to'g'ri ko'rsatilgan javobni aniqlang
29	Sinf-dars tizimining muallifi kim?
30	Ta'lim-tarbiya ishining asosiy shakli bu-
31	"Andragogika" tushunchasi qaysi olim tomonidan fan sifatida amaliyotga kiritilgan
32	Har bir ta'lim oluvchi va jamoaga ta'sir o'tkazishda samarali qo'llash uchun zarur bo'lgan malaka va ko'nikmalar, usullar majmuasi bu-...
33	Pantomimika bu–
34	Mimika bu
35	O'qituvchi nutqi –
36	O'qituvchi nutqining asosiy shakllari to'g'ri ko'rsatilgan javobni toping
37	O'qituvchi o'z nutqini tashkil etishda nimalarga jiddiy e'tibor qaratishi zarur?
38	Diksiya bu-...
39	Ayrim so'z va bo'g'inlarning aytilish muddati va to'xtalishi, nutq va ifodalarning navbat bilan o'z o'rnida ishlatilishi nimani bildiradi?
40	O'z- o'zini bilish, anglash, belgilash, rivojlantirish, nazorat qilish bu:
41	O'qituvchi axloqiy-ma'naviy qiyofasini namoyon etuvchi meyor tuyg'usi yoki xulq va odob qoidalariga rioya qilishi qanday ataladi?
42	"Relaksatsiya" qanday holat?
43	O'quvchilarning muloqot asosida ma'naviy madaniyatini shakllantirish mezonlari ifodalanmagan javob?
44	Pedagog o'zining qaysi tomonlarini boshqarishni o'rganishi kerak?
45	O'qituvchi o'quvchilarni o'zi bilan hamkorlikka jalb eta olishi uchun nima qilishi kerak?
46	O'qituvchi pedagogik qobiliyatini namoyon etmaydigan xususiyatlarni belgilang?
47	Nutqning toza bo'lishiga xalaqit beruvchi unsurlarni belgilang.
48	O'qituvchi o'quvchilar bilan muloqot jarayonida paydo bo'ladigan turli ziddiyatli vaziyatlarni bartaraf etishi uchun...
49	Pedagogik jarayonning harakat vositasi bu...
50	O'z-o'zini bilish, anglash, belgilash, rivojlantirish, nazorat qilish bu:
51	O'qituvchining asosiy pedagogik funksiyalari bu-
52	O'qituvchi muvaffaqiyatining siri nimada?
53	Pedagogik faoliyatni rejalashtirish bu:
54	Qulay muhitni yaratuvchi o'qituvchi bu: